

ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

Юрчишин В. М.
Кифлюк Р. В.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ТА СУДОВОГО
РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ,
ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НАСИЛЬСТВОМ В СІМ'Ї

МОНОГРАФІЯ

Чернівці
Мехнопринк

2021

УДК 343.72
Ю83

*Рекомендовано до друку
вченою радою Національного університету
«Одеська юридична академія»
(протокол № 14 від 14.12.2020 р.)*

Рецензенти:

Марчак Віталій Ярославович

Заступник голови Чернівецького апеляційного суду, доктор юридичних наук, професор

Савченко Василь Антонович

Доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики Івано-Франківського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», кандидат юридичних наук, доцент

Юрчишин В. М., Кифлюк Р. В.

Особливості досудового розслідування та судового розгляду
Ю83 кримінальних проваджень, пов'язаних із насильством в сім'ї :
Монографія. Чернівці : Технодрук, 2021. 160 с.
ISBN 978-617-7611-84-3

У монографії вперше у вітчизняній юридичній науці комплексно досліджені особливості розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних з насильством в сім'ї.

З'ясовуються історичні аспекти становлення насильства в сім'ї, стан дослідження проблеми на сучасному етапі; поняття та види домашнього насильства. Аналізуються криміналістична характеристика кримінальних правопорушень, пов'язаних із насильством в сім'ї; слідчі ситуації та алгоритм дій слідчого на першочерговому та наступному етапах їх розслідування; процесуально-тактичні аспекти проведення слідчих (розшукових) дій та використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із насильством в сім'ї.

Досліджені європейські стандарти у сфері протидії насильству в сім'ї та форми їх застосування в судовій практиці України.

Рекомендується викладачам, аспірантам, студентам юридичних вузів та факультетів, практичним співробітникам правоохоронних органів, експертам, суддям та адвокатам, а також усім, кого цікавлять проблеми вітчизняного кримінального процесу та методики розслідування кримінальних правопорушень.

УДК 343.72

ISBN 978-617-7611-84-3

© Кифлюк Р.В., 2021
© Технодрук, 2021

ПЕРЕДМОВА

Конституція України проголошує право всіх громадян на життя без насильства: частина 2 ст. 24 забезпечує рівність прав чоловіка і жінки; частина 1 ст. 28 свідчить про те, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Ці положення відповідають нормам Загальної Декларації прав людини, яка була прийнята ООН 1948 року: згідно зі ст. 1 усі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах; ст. 5 проголошує, що ніхто не повинен піддаватися катуванню або жорстокому, нелюдському чи принижуючому гідність поводженню чи покаранню.

На сьогодні реформування економічної, соціальної та інших сфер життя України супроводжується розвитком ряду негативних процесів у суспільстві, що відображається і на сімейних стосунках – сучасна українська сім'я переживає кризу. Руйнується звичний спосіб життя між подружжям: сім'я втратила стійкість, розлучення перетворилося з виключного факту в повсякденний, послабився батьківський вплив. Стосунки між чоловіком і жінкою часто не оформлюються юридично, набувають форми партнерства, співмешкання тощо. З'ясування внутрішньосімейних стосунків усе частіше стало носити насильницький характер: від регулярних побоїв до вбивств.

На сучасному етапі насильство в сім'ї займає лідируючу позицію серед значущих соціальних проблем. Злочинна поведінка у сімейно-побутовій сфері внаслідок її значної розповсюдженості наносить суспільству вагомої шкоди.

Необхідність дослідження цієї проблеми визначається системоутворюючим значенням сімейно-побутових стосунків у сфері загальнолюдських цінностей. Загальновизнаним є те, що сім'я, яка є основною складовою суспільства, потребує надійного захисту з боку держави.

Кримінальні правопорушення, пов'язані з насильством в сім'ї, – це комплексне поняття, яке охоплює склади злочинів, передбачені чинним КК України, які стосуються діянь, що пов'язані з насильством в сім'ї: умисне вбивство, вбивство з необережності, вчинене у стані сильного душевного хвилювання, доведення до самогубства, нанесення шкоди здоров'ю різного ступеня тяжкості, побої, катування, зґвалтування, насильницькі дії сексуального характеру, втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, невиконання обов'язків щодо виховання неповнолітнього тощо. 6 грудня 2017 року Законом України № 2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та

боротьбу з цими явищами» було доповнено Кримінальний кодекс України ст. 126-1 «Домашнє насильство». У зв'язку з цим пропонується Вашій увазі монографія буде присвячена комплексному дослідженню особливостей досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних з насильством в сім'ї загалом і домашнім насильством зокрема.

Аналіз слідчої та судової практики свідчить про те, що у процесі розслідування і судового розгляду кримінальних правопорушень, пов'язаних з насильством в сім'ї, слідчі та судді допускають значну кількість помилок, не застосовують потрібні норми закону, що негативно позначається на ході та результатах розслідування і судового розгляду.

Щороку можемо відслідковувати динаміку зростання випадків щодо насильства в сім'ї. Так, 2018 року Національною поліцією України було зареєстровано майже 111 тис. звернень про вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, 1 391 із них надійшли від дітей. За даними цих звернень було розпочато майже 900 кримінальних проваджень. Згідно з даними Національної поліції України за 2019 рік кількість повідомлень про домашнє насильство перевищила 115 тис., з них 1 418 – від дітей. При цьому не було видано жодного термінового обмежувального припису щодо підозрюваних осіб.

Необхідними умовами ефективної боротьби з кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з насильством в сім'ї, є високий рівень організації та діяльності слідчого апарату правоохоронних органів і суддів, постійне втілення у слідчу та судову практику наукових методів і здобутків. У свою чергу, це потребує подальшого удосконалення теоретичної бази розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, пов'язаних з насильством в сім'ї, розробки єдиної методики їхнього розслідування.

Усе це свідчить про актуальність проблеми, що розглядається, та зумовило вибір теми пропонованої Вашій увазі монографії.

РОЗДІЛ 1
ПОНЯТТЯ
ТА КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ
НАСИЛЬСТВОМ В СІМ'І

§ 1.1. Історичні аспекти становлення насильства в сім'ї та стан дослідження проблеми на сучасному етапі

Останнім часом у провідних країнах світу особливо гостро постала проблема гендерної рівності, а також боротьби з дискримінацією за ознакою статі. Показник цієї гостроти відображає наскільки розвиненим є суспільство тієї чи іншої держави. У зв'язку з цим в умовах сьогодення постала гостра проблема дослідження законодавчих джерел, поглядів науковців, а також історичних та релігійних пам'яток у межах нашої держави (в тому числі, звертаючись до порівняльного аналізу національної та зарубіжної історії існування та витоків) питання домашнього насильства, з метою визначення найбільш ефективних та дієвих шляхів подолання вказаної проблеми.

Досить довгий період часу питанню домашнього насильства не приділялося належної уваги, так як його не вважали проблемою, а лише звичайним устроєм життя конкретної родини і, як наслідок, дане питання не підпадало під сферу регулювання законодавства. Окрім того, навпаки, вважалося, що якщо органи держави або представники соціуму будуть втручатися у життя сім'ї, то цим самим вони будуть порушувати закон, а саме, порушувати таємницю приватного життя. Наслідком такого неналежного ставлення держави до стосунків у сім'ї став розвиток безладу та свавілля, а сфера сімейних стосунків перетворилася на сферу розвитку злочинних посягань, які органи державної влади повністю залишили поза своєю увагою.

Виникнення проблеми насильства в сім'ї стало наслідком нестабільної соціально-моральної обстановки. У зв'язку з цим зберігається необхідність у виявленні соціально-психологічних факторів, що обумовлюють формування системи соціальних відносин. Для позначення жорстокого поводження в сімейно-побутовій сфері використано терміни насильство в сім'ї, домашнє насильство, побутове насильство, сімейне насильство, гендерне насильство. Згадана проблема є складною для дослідження. Складність полягає в тому, що зачіпаються питання приватного життя. У нашій культурі все, що відбувається в сім'ї, традиційно не виноситься на загальний осуд та обговорення. Міцно укорінені в українському національному менталітеті стереотипи («сміття з хати не виносять», «милі сваряться – тільки тішаться», «б'є – значить

любить» тощо) перешкоджають осмисленню проблеми в криміналістичному і соціологічному аспекті.

Приховати факт насильства намагаються не тільки жінки, але і чоловіки. При обговоренні насильства над жінкою зазвичай мова йде про фізичне насильство, а над чоловіком – про психологічне.

Крім того, традиційно недостатня законодавча база щодо захисту інтересів жінок і дітей, а головне, відсутність гарантій щодо виконання законів, створюють враження неможливості вирішення даної проблеми в українському суспільстві.

Звертаючись до історичних джерел гендерного насильства, можемо констатувати, що воно має глибоке історичне коріння як в Україні, так і в зарубіжжі. Як зазначає у своїх наукових дослідженнях Н.В. Аніщук, воно бере свій початок із давніх-давен, відтоді як почало існувати людство на Землі. Різноманіття його форм негативно віддзеркалилося на процесах життєдіяльності, що значною мірою вплинуло на дискримінаційне становище жінок у суспільстві та в сім'ї¹. Гурковська К. А., даючи поняття домашнього насильства, визначила його як будь-яке умисне діяння (дія або бездіяльність) чи погроза застосування такого діяння (дії або бездіяльності) фізичного, сексуального, психологічного чи економічного характеру одного члена родини чи домашнього господарства відносно до іншого, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена родини чи домашнього господарства як людини та громадянина і завдають йому моральну шкоду, шкоду його фізичному, психічному здоров'ю чи економічним інтересам².

Якщо звернутися до аналізу причин виникнення домашнього насильства, то можна сміливо говорити, що такі явища, гендерна нерівність і прояви статевої дискримінації (необґрунтовані переваги чи, навпаки, певне утискання прав слабшого) мають глибоке історичне коріння. Як уже зазначалося вище, сімейно-побутове насильство досить довгий історичний період часу у багатьох державах світу не визнавалося як протиправне діяння, воно було звичайним способом поведінки і побутовим звичаєм життя родини. Аналіз нормативних джерел різних епох і держав виразно свідчить про те, що сімейне насильство обумовлено особливостями традицій, національних цінностей, релігії та культури різних країн. І в Україні, і за кордоном держава або санкціонувала застосування насильства в сім'ї чи інших сферах життєдіяльності людини, або просто не заперечувала проти звичаїв та традицій, що встановилися в цій сфері³.

¹ Аніщук Н. В. Правові засоби викорінення гендерного насильства в Україні: історико-теоретичний аналіз : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2008. С. 27.

² Гурковська К. А. Деякі шляхи вдосконалення нормативно-правового забезпечення попередження домашнього насильства. *LEGEA ȘI VIAȚA*. 2015. № 3/2 (279). С. 11.

³ Волощук А. М., Ярмак Х. П., Ковальова О. В. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства в сім'ї : моногр. Одеса : ОДУВС, 2013. С. 10.

Глиняний В.П. у своїй науковій праці «Історія держави і права зарубіжних країн» зазначає, що перші спроби врегулювати сімейні відносини на законодавчому рівні, як свідчать історичні пам'ятки, було зроблено ще в XVIII ст. до н.е., у період правління Хаммурапі, царя Вавилону. Відмічається, що у законах царя Хаммурапі було приділено багато уваги сімейним відносинам – як майнового, так і немайнового характеру, а також захисту деяких прав дітей. Так, аналіз окремих положень цих законів дає змогу стверджувати, що вони захищали інтереси сім'ї та встановлювали рівні права подружжя щодо майна і гідних умов сімейного життя, а також передбачали чітко визначені підстави для розлучення, що з боку чоловіка, що жінки. Водночас законами царя Хаммурапі передбачено було й можливість віддати жінку або дитину в боргову кабалу на певний термін в разі неможливості повернути борг⁴. Такий стан речей обґрунтовувався особливостями суспільного ладу того часу, а саме рабовласницьким устроєм суспільства. Крім того, провідне значення у формуванні стереотипу про те, що головним у родині є чоловік і він має всі переваги над жінкою у сімейних стосунках безперечно має релігія. Обґрунтування цього можемо знайти у посібнику «Побутового насильства», де зазначено, що святі писання майже всіх основних релігій світу мають низку місць, у яких чітко стверджується, що чоловіки повинні мати перевагу над жінками у суспільстві. Ці місця впродовж історії використовувалися для виправдання і посилення підлеглого статусу жінок. Багато релігій терпимо ставляться до домінування чоловіків над жінками, а деякі з них дещо заохочують фізичне покарання жінок та дітей. Релігійні інституції історично сприяли існуванню суспільних і правових структур, установок і цінностей, які стверджують владу чоловіка. Наприклад, в Новому Завіті містяться такі твердження: «Чоловік ... образ і слава Богу, а жінка – чоловікові слава. Бо чоловік не походить від жінки, але жінка від чоловіка. Не створений бо чоловік ради жінки, але жінка ради чоловіка» (Перше Послання Святого Апостола Павла до Коринтян, глава 11, 7–9); «Дружини, коріться своїм чоловікам, як Господеві, бо чоловік – голова дружини, як і Христос – Голова Церкви... Як кориться Церква Христові, так і дружини своїм чоловікам у всьому» (Послання Святого Апостола Павла до Ефесян, глава 5, 22–24). В Корані також міститься схоже твердження: «Чоловік призначений стражем над жінкою... і добродішні жінки є покірними... Дорікай тим з них, з боку яких ти наражаєшся на непокору... і карай їх» (Аль-Ніса, 4–35)⁵.

Більшість релігійних норм щодо відносин між батьками та дітьми міститься у Старому Завіті у Притчах Соломонових, зокрема: «13:24 Хто шкодує різки своєї, той ненавидить сина; а хто любить, той з дитинства карає його»; «19:18 Карай сина свого, доки є надія, і не обурюйся його

⁴ Глиняний В. П. Історія держави і права зарубіжних країн. Ч. 1. Харків : Одиссей, 2003. С. 76.

⁵ Курс «Побутового насильства» : посібник учасника. Б. М., 1999. С. 2, 32–33.

криком»; «22:15 Глупство прив'язалося до серця юнака; але виправна різка відкине гнів його від нього»; «23:13–14 Не залишай юнака без покарання; якщо покараєш його різкою, він не помре. Ти покараєш його різкою, і врятуєш душу від шеолу»; «29:15 Різка і викриття дають мудрість; але підліток, залишений без уваги, вчиняє сором матері». Слід зазначити, що наразі деякі представники церкви посилаються на те, що норми Старого Завіту є історією, а сучасні правила поведінки закріплено у Новому Завіті, в якому, проте, відносинам батьків та дітей не приділено такої уваги, як у Старому; деякі зазначають, що застосувати фізичні покарання до дітей можна лише у разі вчинення ними гріховних діянь, а не прогрішень. З огляду на те, що значна кількість українців є віруючими, релігійні норми доволі часто для них мають пріоритет над нормами права, які, своєю чергою, категорично забороняють застосовувати фізичні покарання дитини, отже, варто залучати представників церкви до тлумачення норм Біблії, приведення їх та норм права у відповідність, та вироблення єдиної офіційної позиції церкви з приводу застосування фізичного покарання батьками дітей⁶.

В Індії, наприклад, і дотепер, незважаючи на заборони державного й міжнародного характеру, зберігається обряд саті – традиційна практика, за якою вдова приєднується до свого померлого чоловіка, спалюючи себе на його поховальному багатті. Не менш «колоритною» в країнах Близького Сходу й Африки є культурна практика хірургічного видалення жіночих геніталій. Для Російської імперії досить показовим був приклад, наведений М. Костомаровим: «Поводження чоловіків з дружинами було таким: зазвичай у чоловіка висів батіг, призначений саме для дружини, й називався «дурень»; за незначну провину чоловік тягав дружину за волосся, роздягав догола, прив'язував мотузками й бив «дурнем» до крові – це називалося «вчити дружину»; у багатьох чоловіків замість батога виконували ту ж саму роль різки – дружину «сікли» як маленьку дитину, а в інших, навпаки, дрюк – дружину били як худобу. Таке поведження не тільки не осуджувалось, а ще й ставилося чоловікові як моральний обов'язок. Хто не бив дружину, про того «благочестиві» люди говорили, що він «будинок свій не буде й про свою душу не дбає, і сам погублений буде і в цьому віці й у майбутньому, і будинок свій погубить». Це лише підтверджує, що таке соціальне явище, як гендерне насильство щодо жінки, має історичні корені, з тією лише різницею, що в кожній країні воно мало свої «національні» особливості⁷.

У часи розвитку та становлення побутових стосунків у країнах Європи їх підґрунтям було канонічні правові норми, на основі яких і відбувалося їх регулювання державними органами. Поясненням цього

⁶ Волошук А. М., Ярмачі Х. П., Ковальова О. В. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства в сім'ї: моногр. Одеса: ОДУВС, 2013. С. 13–14.

⁷ Іванова В. В. Насильство як кримінально-правова категорія. *Суспільство і право в новому тисячолітті*: В 2 т. Т. 2. Одеса, 2001. С. 148.

було те, що в той період католицька церква займала особливе становище в суспільстві і, відповідно, впливала і на суспільство, і в цілому на державу методом їх управління. Але суспільство розвиваючись, не стояло на місці і вже з XV–XVII ст. Велика Британія, Франція, Німеччина стали шлюб визнавати актом громадянського стану, а не відносити його лише до релігійних уставів, позбавивши королівську владу безперечних церковних догматів у питанні регулювання шлюбно-сімейних стосунків. У той же час, як зазначає О.Е. Бабенко, відносини подружжя (повна влада чоловіка, безумовне підкорення йому дружини тощо), котрі регулювалися канонічним правом, не мали принципових відмінностей від наведених нами особливостей прав кожного з подружжя – нерівності особистих і майнових прав, залежного положення жінки та ін. Окремі положення вищевказаного дають підстави для твердження про наявність спільних чинників – нерівності у правах чоловіка, жінки й дітей, обумовлених особливостями традицій, культури та релігії, патріархального ладу суспільного життя⁸.

У той же час представники влади багатьох держав надавали представникам чоловічої статі набагато більше особистих прав і свобод у відношенні до інших членів родини. Так, як зазначає Н.Л. Камінська у своєму науковому дослідженні, лондонська поліція на початку століття вела свою діяльність на основі такого принципу: «Чоловік сварливої дружини має право побити її вдома, за умови, що палиця, яку він використовує, не буде грубішою за великий палець його руки». В Америці у 1924 році в деяких штатах закон офіційно звільнив чоловіків від відповідальності за навмисне фізичне покарання дружини у випадках «крайньої необхідності». В Україні тривалий час чоловіка, який побив дружину, картали, який вбив благовірну – засуджували, а дружину, яка вбила чоловіка, живцем закопували в землю. Лише в 70-ті роки ХХ століття проблема насильства в сім'ї стала суспільно значущою, а подружнє насильство визнали неприпустимим на Заході. В Радянському Союзі насильства в сім'ї офіційно «не існувало». Як правило, вивчення цього феномену зводилось тільки до розгляду фізичного насилля відповідно до статей Кримінального кодексу. По-перше, «виносити сміття з хати» було негоже. Якщо тебе б'є чоловік – сама винна. А якщо і не винна – терпи, така жіноча доля. По-друге, навіть ті жінки, які все ж наважились подати заяву в міліцію, повертались додому ні з чим – заяву відмовлялися приймати⁹.

⁸ Бабенко О. Е. Історичні витоки гендерної нерівності як причини виникнення сімейного насильства. *Матер. регіонального круглого столу*, (м. Донецьк, 18 лютого 2009 р.). Донецьк : ДЮІ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. С. 173.

⁹ Каминская Н. Л. Проблема насилия над женщинами. *Реализация государственной политики стосовно дітей, молоді, сімей та затвердження гендерної рівності в суспільстві на території Донецької області*: матеріали регіонального круглого столу (м. Донецьк, 18 лютого 2009 р.). Донецьк : ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. С. 74.

Також слід зазначити, що патріархальні цінності та зневажливе відношення до осіб жіночої статі можна побачити у народних висловах, які тим чи іншим чином впливали на поведінку представників соціуму і містили в собі відображення культурно-моральних настанов того часу. Як приклад можна навести правило «трьох К», що діє в Німеччині – «Kinder, Küche, Kirche» – діти, кухня, церква; або ж приказку, що відображає становище та відношення до жінки у нашій державі – «вагітна, боса й на кухні».

Вплив і значення культурно-моральних настанов на існування та відтворення такого соціального явища, як гендерне насильство, є загальноновизнаним: «Підлегле становище жінки в суспільстві закріплюють соціально-культурні традиції, що мають дискримінаційний характер, і економічна нерівність. Це зумовлює уразливість жінок і дівчат численними формами насильства, такими як фізичне, сексуальне і психологічне насильство в родині, аж до побиття, сексуальні наруги над дівчатками в родині; насильство, пов'язане з посагом; подружнє гвалтування; операції на жіночих статевих органах, що калічать; інша традиційна практика, що завдає шкоду жінкам, насильство не від чоловіка й насильство, пов'язане з експлуатацією»¹⁰. Дане положення речей, на наш погляд, стало результатом розмежування суспільних ролей або побутових зобов'язань щодо збереження провідної ролі конкретно визначеного племінного устрою. Якщо звернутися до історичних витоків того, як розвивалися суспільство та відносини власності, то можна дійти висновку, що разом із зміною домінуючої ролі жінки у суспільстві та становлення на це місце чоловіка, жінка втратила своє значення як члена суспільного життя і перетворилася на просту річ, відносно якої чоловік володів правом власності – міг безперешкодно нею розпоряджатися, управляти і вирішувати її долю. І лише поступова еволюція та розвиток громадянського суспільства, що супроводжувався революційними настроями та стадіями розвитку призвів до дисбалансу розмежування такого розмежування.

Розвиток концепції природного права спричинив становлення принципу рівності всіх членів суспільства незалежно від раси, статі й соціального стану¹¹.

Детальне дослідження історичних джерел, які стали підґрунтям щодо розробки даного питання, дає змогу констатувати, що таких правових історичних пам'яток є досить багато. Серед основних можна назвати наступні: Статути Володимира та Ярослава про церковні суди, Руська Правда, Статути Великого князівства Литовського (1529 р., 1566 р., 1588 р.), «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р., «Уложення про покарання кримінальні та виправні» 1845 р. та 1885 р.,

¹⁰ Іванова В. В. Насильство як кримінально-правова категорія. *Суспільство і право в новому тисячолітті*: В 2 т. Т. 2. Одеса, 2001. С. 148.

¹¹ Іванова В. В. Там само.

Кримінальне Уложення 1903 р., Кримінальні кодекси радянської України 1922, 1927 та 1961 рр. тощо.

Якщо аналізувати подальший розвиток інституту прав і свобод людини і громадянина, то найбільш продуктивним у цьому питанні було ХХ століття, а саме друга його половина. У цей час почався новий етап щодо вивчення та дослідження найбільш актуальних проблем, що були притаманні правам і свободам людини, а також, поряд із дослідженням, науковці і законодавці пропонували шляхи та методи вирішення цих проблемних питань.

З наступними етапами розвитку соціальних процесів і суспільних явищ почали ще більше змінюватися підходи щодо становища жінки у суспільстві, представники владних структур почали більшу увагу приділяти такому негативному явищу, як насильство щодо жінок, це визнали проблемою світового рівня, у зв'язку із чим світова спільнота почала шукати шляхи розв'язання цього негативного явища. Як наслідок, 20.12.1993 року Генеральною Асамблеєю ООН була ухвалена «Декларація про викорінення насильства щодо жінок». В результаті прийняття цієї Декларації, згідно з резолюцією Комітету ООН з прав людини № 1994/45 від 04.03.1994 року, було призначено Спеціального доповідача ООН з питання про насильство над жінками, його причини і наслідки.

Всі ці процеси і явища сприяли тому, що представники органів влади і соціуму по-іншому стали дивитися на таке негативне явище, як насильство в сім'ї і відобразили це у зв'язку з проблемою статевої дискримінації.

Отже, можна сміливо зробити висновок про те, що гендерне насильство має стійке історичне коріння, яке було і є не лише проблемою окремих осіб чи окремої родини, а стосується інтересів всього суспільства і країни в цілому. Насильство чоловіка над жінкою спричинене існуванням гендерної нерівності, результатом чого є укорінено зверхнє ставлення чоловіка до жінки, ставлення до неї, як до безправної речі тощо. Гендерне насильство і на сьогоднішній день є однією з найбільш поширених проблем у світі, проте і досі не визнається всіма державами як порушення прав і свобод жінок. Така нерівність існує у ряді держав і проявляється у формі статевої дискримінації та нерівності.

У своєму дисертаційному дослідженні Н.В. Аніщук відображає, що проведені дослідження свідчать про те, що у суспільствах, де існує гендерний паритет у відношеннях, особливо у сімейному середовищі, є практично відсутнім таке явище, як гендерне насильство. На жаль, нині у більшості країн світу не досягнуто реальної рівноправності статей у всіх сферах життєдіяльності суспільства, що вказує на гостроту проблеми гендерного насильства¹².

¹² Аніщук Н. В. Правові засоби викорінення гендерного насильства в Україні: історико-теоретичний аналіз: автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2008. С. 16.

Сьогодні ми є свідками процесів, коли змінюються погляди і усталені переконання відносно панівного становища чоловіка над жінкою, особливо це стосується сімейно-побутових стосунків. Проте ці процеси не є швидким явищем і не завжди їх узагальнені підходи можуть вирішити проблеми конкретної родини. Трапляються ситуації, коли попри невпинну боротьбу проблема тільки загострюється через не залежні від нас явища і процеси. Така ситуація склалася в останні місяці, коли через розповсюдження вірусу COVID-19 і оголошення карантину в усьому світі, проблема домашнього насилля в рази загострилася і статистика сягала неймовірних показників у негативному напрямку. Це говорить про те, що органи державної влади не повинні ні на хвилину втрачати пильність у питанні боротьби з подібними негативними явищами.

Те, що проблему сімейно-побутових стосунків виділили як відокремлене соціально-негативне явище, є вже неабияким кроком у процесі боротьби з ним. Проте треба докласти неабияких зусиль, щоб цю проблему подолати. Берковець Л., досліджуючи шляхи подолання насилля в родині виділяє такі основні перешкоди на шляху вирішення існуючих проблем: нечіткість визначень, теоретичної бази, наукової основи; неповнота (недостовірність) інформації про справжні показники поширеності цього явища, його причини та умови; відсутність закону, що забезпечує захист жертв насильства в сім'ї; судова і правоохоронна практика, що не визнає проблему насильства в сім'ї; високий ступінь латентності явища: як об'єктивної, обумовленої тим, що про факти насильства в сім'ї не надходять заяви в правоохоронні органи, так і суб'єктивної, спричиненої приховуванням фактів насильства в сім'ї правоохоронними органами¹³.

Якщо звернутися до Офіційної статистики Національної поліції України, наприклад, за 2015 рік, то можна прослідкувати, що на території Чернігівської області було вчинено тридцять умисних вбивств, підґрунтям десяти із них були сімейно-побутові стосунки (у тому числі вбивство матір'ю своєї дитини 2015 р.н.)¹⁴.

Проте офіційна статистика абсолютно не відображає реального стану речей, які насправді притаманні сімейно-побутовій сфері стосунків. Так як ми вже зазначили, що дана проблема має давнє історичне походження, у зв'язку із чим зверхнє ставлення чоловіка до жінки, іноді грубе відношення батьків до дітей, коли фізичне покарання є невід'ємною складовою виховання має наслідком те, що потерпілі не звертаються (або рідко звертаються) до правоохоронних органів, боячись виносити на привселюдне обговорення свої сімейні стосунки і проблеми.

¹³ Берковець Л. Агресія: причини, наслідки, контроль. СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. С. 285–318.

¹⁴ Офіційна статистика Національної поліції України. URL : <https://www.npu.gov.ua/activity/zviti/richni-zviti>; Оцінка діяльності Національної поліції України за допомогою опитування громадської думки (резюме національного звіту). URL : <http://khpg.org/index.php?id=1550061985>.

Згідно з даними Фонду ООН у галузі народонаселення, проблема сімейного насильства вперше на світовому рівні була висвітлена та актуалізована завдяки активним спільним діям міжнародного руху на захист прав жінок, оскільки саме жінки становили найбільш уразливу та незахищену групу, що страждала від насильницьких дій з боку членів своєї родини (батьків, чоловіків, братів тощо)¹⁵.

Таким чином, бачимо, що першими кроками у боротьбі з насильством в сім'ї на загальносвітовому рівні стала саме боротьба та протидія насильству щодо жінок, як найбільш уразливої соціальної категорії. І якщо проаналізувати історичний шлях подолання насильства над жінками на міжнародному рівні, то можна стверджувати, що у цій боротьбі поєдналися два шляхи боротьби з безправ'ям, а саме: боротьба з порушенням прав людини і прав жінок зокрема.

Результати активності жіночого руху на міжнародному рівні знаходять своє відображення у конференціях, деклараціях та конвенціях, резолюціях регіональних і міжнародних організацій, інших міжнародних документах останніх десятиріч. Особливе місце серед усіх перелічених джерел належить Конвенції ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок»¹⁶.

Характерними особливостями пройдешого століття є не лише невтішна статистика щодо домашнього насилля і гендерної нерівності щодо жінок. У той же час, поряд із розвитком негативних явищ в історичній хронології назавжди залишиться факт зародження на міжнародному рівні основних засад дотримання прав і свобод людини і громадянина. Насильство в сім'ї беззаперечно є частиною суттєвого порушення і недотримання міжнародно-правових стандартів, які повинні бути відображені у національному законодавстві і безупинно підтримуватися представниками держави. Представники правоохоронних органів держави повинні завжди бути на боці захисту права на життя і особисту недоторканість, захищати своїх громадян від жорстокого, нелюдського чи принизливого ставлення з боку інших осіб, слідувати за дотриманням принципу рівності перед законом і судом незалежно від статі тощо.

Отже, підсумовуючи вище викладене, можна зробити висновок, що проблема насильства зумовлена правовим устроєм кожної конкретної держави і підтримувалася релігією та культурними звичаями. Досить довгий період часу насильство у родині визнавалося звичайним устроєм життя, а в деяких випадках навіть мало відображення у джерелах законодавства. Наслідком цих історичних процесів є те, що держави в

¹⁵ Економічні наслідки насильства щодо жінок в Україні. UNFPA, Фонд ООН у галузі народонаселення. Київ, 2017. С. 7.

¹⁶ Конвенція ООН: Про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок від 18.12.1979 р. Ратифікована Президією Верховної Ради СРСР 19.12.1997 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207.

уському світі досі платять велику ціну в усіх розуміннях цього слова, а міжнародна спільнота безперестанку продовжує боротьбу з цим негативним явищем. Наша держава не є виключенням і також, перебуваючи у перехідному періоді свого розвитку, веде активну боротьбу із домашнім насильством. Наразі боротьба із домашнім насильством є одним із основних напрямків розвитку та державної політики України.

У вітчизняній науці приділяється мало уваги змінам внутрішньосімейних відносин, викликаним трансформацією соціокультурної середовища. На сьогоднішній день можна говорити про недостатній рівень вивченості як причин виникнення насильства у сімейних стосунках, так і соціальних наслідків цього явища для життєдіяльності суспільства.

Розробка та впровадження інноваційних форм соціального захисту осіб, які стали або потенційно є потерпілими від насильства, продовжує залишатися важко вирішуваним питанням в теорії і практиці захисту людей.

Дослідження поставленої проблеми зберігає актуальність ще й тому, що характер насильства і соціальне середовище, в якому воно має місце, зазнали змін протягом останніх років. Зараз насильство – це не уділ неблагополучних сімей, у яких є такі члени сім'ї, хто страждає алкогольною залежністю або повернулися з місць позбавлення волі. Обговорюваний феномен можна спостерігати в матеріально забезпечених сім'ях, члени яких мають вищу освіту і високий соціальний статус. Відповідно до загальносвітової тенденції політичні, економічні, соціально-культурні і, що дуже важливо, духовно-ціннісні перетворення призводять до зростання масштабів і ускладнення структури соціальної проблеми насильства взагалі і в родині, зокрема¹⁷.

Згідно статистики, члени сім'ї є жертвами насильства частіше, ніж сторонні люди в результаті зовнішніх міжособистісних конфліктів. При цьому неважливо, чи йде мова про з'ясування стосунків, коли заподіяння шкоди здоров'ю оцінюється як незначне, або про злочини на сімейно-побутовому ґрунті, в тому числі про вбивство.

З метою теоретичного осмислення і формування понятійно-категоріального апарату необхідно проаналізувати основні положення соціологічних концепцій, які відображають специфіку, а також природу насильства у внутрішньо сімейних стосунках.

У сучасній науці виділяють три джерела виникнення сімейного насильства:

- індивідуальні психологічні характеристики суб'єктів насильства;
- клімат внутрішньосімейного середовища (сама динаміка сімейного життя впливає на ймовірність виникнення форм сімейного насильства);

¹⁷ Кулик О. Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання : моногр. Київ : Юрінком Інтер, 2011. С. 14.

– суспільно-культурний рівень соціуму.

Внутрішньо сімейне насильство визначається як поведінка, здійснюване з усвідомленим або неусвідомленим (наприклад, в стані алкогольного сп'яніння) наміром з боку агресора заподіяти шкоду члену родини.

Якщо в цілому насильство можна визначити як дію, що заподіює фізичні страждання чи шкоду іншій особі, то в домашньому насильстві чітко позначені джерело і точка докладання цієї дії – сім'я. Тобто в ролі носія зла і його жертви виступають найближчі люди: подружжя, діти. Одні науковці визначають домашнє насильство як емоційну або фізичну образу або загрозу фізичної образи всередині сім'ї, інші – як фізичну та сексуальну образу на тлі потужного психологічного тиску. Домашнє насильство розглядається в дослідженні як система поведінки однієї людини для збереження влади та контролю над іншою людиною.

Об'єктом нашої уваги є такі форми насильства в сім'ї як фізичне, психічне, сексуальне. Фізичне насильство в сім'ї – умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, шкоди здоров'ю. Психічне насильство в сім'ї – умисне приниження честі і гідності одним членом сім'ї іншого члена сім'ї. Сексуальне насильство в сім'ї – діяння одного члена сім'ї, посягає на статеву недоторканність або статеву свободу іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру щодо неповнолітнього, що порушують його психічний розвиток.

Чинниками, що визначають розвиток насильства в сім'ї, є:

– соціокультурна обумовленість насильства стереотипом сімейного виховання, прийнятим у даній групі населення;

– обумовленість такими соціальними факторами, як соціально-економічна ситуація, низький рівень доходів, безробіття, зростання числа сімейно-побутових конфліктів, що ведуть до сімейного неблагополуччя, при якому батьки зганяють на дітях злобу, пов'язану з неможливістю повноцінно виконувати свою роль в сім'ї.

Зміна соціального середовища, трансформація ціннісних орієнтацій, моральних норм, проведення інформаційної політики держави дають підставу говорити про соціальну значущість даної проблеми і серйозні наслідки її для суспільства, яке ігнорує факт високого ступеня поширеності насильства в сучасній сім'ї. Для підтвердження цієї тези можна навести результати двох проведених досліджень:

– кількісного дослідження «насильство в сім'ї над жінкою»: було опрацьовано результати проведеного анкетування жінок з різних областей України;

– якісного дослідження, яке проводилося з застосуванням автобіографічного методу, яке має на меті отримання якісної інформації про процеси трансформації внутрішньо сімейних відносин у період радикальних змін соціокультурної середовища.

Отримані дані кількісного дослідження з питання про сімейний стан дозволяють підтвердити гіпотезу про те, що в останні роки в Україні у розвитку інституту сім'ї проявляється тенденція до поділу інститутів сім'ї та шлюбу. Про це говорить не тільки те, що збільшується з кожним роком число сімей, що живуть у цивільному шлюбі, але і число подружжя, що розлучаються, але що живуть в одній квартирі, що є одним з чинників зростання насильства в сім'ї. Відсутність чіткої державної політики щодо підтримання сім'ї, материнства і дитинства веде до поглиблення кризи сім'ї, що не може згодом не позначитися на розвитку суспільства в цілому. Кореляція між дитячою злочинністю та неповною сім'єю давно доведена¹⁸.

Дослідження дозволило виявити частку дітей, які виховуються в різного типу неповних сім'ях. Серед жінок, у яких з різних причин немає чоловіків, мають одну дитину – 26,7 %; двох дітей – 32,7 %; трьох – 11,2 %; чотирьох – 4,3 % і п'ятьох – 3,4 %. Серед розлучених жінок 42,8 % мають одну дитину і 37,5 % – двох дітей. Серед жінок, які перебували в цивільному шлюбі, 43 % мають одну дитину і 25 % – двох дітей (Додаток Б).

Стан подружніх відносин у сучасному суспільстві дозволяють охарактеризувати цифрові значення декількох показників. Зокрема, респондентам було запропоновано дати загальну оцінку стосункам у своїй родині, вибравши одну із запропонованих відповідей на питання «Як би Ви охарактеризували своє сімейне життя?». У результаті дослідження були отримані наступні дані: «Вважаю, що сімейне життя склалося вдало» – 16,0 %; «Оцінюю його як нормальне, живу, як усі» – 43,5 %; «Вважаю його невдалим, живу заради дітей» – 19,8 %; «Живу, так як залежу матеріально» – 2,4 % (Додаток А).

У цьому ж ряду показників стояло питання «Як Ви оцінюєте свої стосунки з чоловіком?». Відповіді на нього розподілилися наступним чином: «У нас хороші, рівні стосунки» – 19,0 %; «В основному хороші, але сварки бувають» – 48,7 %; «Живемо як незнайомці» – 5,4 %; «Погані стосунки, постійні скандали» – 11,4 %; «Важко відповісти» – 15,5 % (Додаток А).

Загалом отримані результати дозволяють говорити про кризу сімейних стосунків. Кожна третя жінка негативно характеризує свої сімейні відносини, кожна п'ята живе тільки заради дітей, кожна десята – в умовах постійних скандалів. Важливим результатом даного дослідження можна вважати те, що воно дозволило оцінити ступінь передачі схильності до насильства від покоління до покоління. Кожна третя жінка, що має дорослого сина, зазначила, що син також погано поводить себе зі своєю дружиною, як його батько поведився з нею (Додаток А). Отримані дані

¹⁸ Лелеков В.А., Кошелева Е.В. Влияние семьи на преступность несовершеннолетних. *Социологические исследования* : ежемес. науч. и обществ.-полит. журн. 2006. № 1. С. 103.

підтверджують гіпотезу про те, що в тих сім'ях, де чоловік ображав, гнобив, принижував дружину і дітей, сімейне життя саме синів складається неблагополучно. Зрозуміло, що передача схильності до насильства від одного покоління до іншого має більш складний механізм, ніж просте наслідування, тим не менш, дослідження дозволяє говорити про те, що цей механізм працює. У більшості випадків при насильстві, особливо фізичному, у жінок з'являється гостре бажання піти від чоловіка. Однак вони не можуть цього зробити через низку причин, що посилює їх внутрішній дискомфорт¹⁹.

Серед факторів, які чинять вплив на даний тип стосунків, можна виділити як зовнішні (матеріальне становище сім'ї, загальний соціальний стрес, безробіття, погані житлові умови), так і внутрішні (пияцтво чоловіка, погані міжлюдські стосунки між чоловіком і дружиною, втручання родичів). Що стосується внутрішніх факторів, що визначають подружні стосунки, наші дані показують, що кожна третя жінка страждає від побоїв чоловіка, стільки ж іноді відчувають страх перед своїм чоловіком і 7 % випробовують цей страх часто. Крім того, 10 % жінок відчувають з боку чоловіка сексуальне насильство. В цілому 66 % чоловіків з різною періодичністю бувають в стані алкогольного сп'яніння, а саме: 34,3 % – іноді; 24,5 % – часто і 7,2 % – майже кожен день. При цьому 7,3 % жінок сказали, що іноді чоловік змушує їх пити разом з ним, а в 2 % випадків змушує дітей. 20 % жінок часто зазнають вербальну агресію з боку чоловіків. У даному випадку не ставилося за мету описати насильство проти дітей, однак на питання «Чи буває, що чоловік ображає дітей і Вам доводиться за них заступатися?» відповіді розподілилися так: «Іноді буває» – 33,9 %; «Часто буває» – 4,8 %; «Ніколи не буває» – 57,4 %; «Важко відповісти» – 3,9 % (Додаток А).

Підбиваючи підсумки, можна сказати, що для українського суспільства проблема насильства у сімейних відносинах є актуальною, що вимагає уваги і вирішення. Соціальна захищеність жінок і дітей перебуває не на належному рівні. Загальна напружена соціально-економічна ситуація, зруйнована система охорони материнства і дитинства, зростаюча алкоголізація населення, бідність, безробіття, відсутність сімейної державної політики призводять до руйнування соціального інституту сім'ї. Зі зростанням насильства в сім'ї збільшується кількість дітей, що відправляються в дитячі будинки, відбувається більш інтенсивний розпад сімейних стосунків. Особливістю сьогоденної сімейної політики повинна стати підтримка не тільки неповних сімей, але і сімей, що мають батька, причому в одних і тих же формах соціального сприяння. Тому необхідно розробляти соціальні програми допомоги сім'ї та дітям на всіх рівнях управління, ґрунтуючись не на зовнішніх структурних ознаки сім'ї,

¹⁹ Энциклопедия социальной работы : в 3 томах : пер. с англ. / [гл. науч. ред. Л.Э. Кунельский, М.С. Мацковский]. Москва : Центр общечеловеческих ценностей, 1993-1994. Т.2 : К – П : энциклопедия / [ред.-кол. : В.В. Негодин (отв. ред.) и др.]. 1994. XIV. С. 132.

а на потенційно можливих чи реально пережитих ними проблемах. Спираючись на результати дослідження, зазначимо, що факторами виникнення насильства в сім'ї є особистісні особливості членів родини, внутрішньо сімейні процеси, стреси, викликані соціально-економічними умовами, обставини соціального характеру²⁰.

У теорії та практиці зараз існують декілька різних підходів до пояснення причин виникнення насильства в сім'ї. Згідно з одним увага акцентується на впливі психологічних (внутрішнє напруження, стрес, хронічні психічні проблеми гвалтівника) або психосоціальних факторів (внутрішньо родинні взаємини і сімейна історія). Згідно з іншими підходам відзначається вплив таких ситуативних факторів, як наркотичне чи алкогольне сп'яніння, матеріальні труднощі, залежність жертви, дестабілізуючий вплив зовнішнього середовища.

Що стосується досліджень проблеми насильства, то найбільш продуктивним є міждисциплінарний підхід до його пояснення: лише інтеграція різними науковими спрямуваннями найбільш точно дозволить визначити всю сукупність причин, що породжують насильство в сім'ї. Опис ж самого процесу можливий з використанням методів дослідження, як кількісних, так і якісних.

Відповівши на запитання, які глибинні причини виникнення насильства в сім'ї та яку роль дана соціальна проблема відіграє в процесі соціальних змін в Україні, можна буде спрогнозувати вплив тенденції внутрішньо сімейної жорстокості на громадський розвиток, знайти важелі управління її наслідками, а також виробити інноваційні форми соціального захисту та підтримки сучасної української родини.

§ 1.2. Поняття та види домашнього насильства

Проблема попередження насильства в умовах соціальної та економічної ситуації в Україні є надзвичайно актуальною. Розвиток негативних процесів та явищ в складний для країни період загострюють дестабілізаційні явища, що негативно відображаються на сфері сімейних стосунків.

Сучасна українська родина переживає кризу. Відносини між чоловіком та жінкою як мінімум потребують юридичного закріплення, натомість вони переростають у форму партнерства, співмешкання тощо. Зруйнувався звичний стан стосунків між подружжям: сім'я втратила стійкість, розлучення перетворилося із виключного факту в повсякденність, послабився батьківський вплив. Конфлікти між родичами часто стали носити кримінальний характер : від побоїв до вбивств.

²⁰ Хестер М., Яловська В. Рекомендації щодо організації роботи притулків для жертв насильства щодо жінок і жертв домашнього насильства. Проект Ради Європи «Боротьба з насильством щодо жінок та дітей в Україні». 2017. С. 15. URL : <https://rm.coe.int/guidelines-shelters/16808e52e7>.

У теперішній час домашнє насильство знаходиться в числі значущих соціальних проблем. Злочинна поведінка в сімейно-побутовій сфері в силу її значної розповсюдженості наносить суспільству суттєву шкоду.

Згідно даних МВС України, в Україні в 2019 році було зареєстровано 9643 вбивства та 15960 фактів умисного нанесення тяжкої шкоди здоров'ю, що вчинено у сфері сімейно-побутових відносин. Питома вага вбивств та фактів навмисного нанесення тяжкої шкоди здоров'ю, що вчинені на ґрунті сімейно-побутових стосунків, в загальній кількості зареєстрованих посягань в 2019 році в Україні склала відповідно 30,9 % та 27,5 %²¹.

Важливість досліджень в даній сфері визначається особливим місцем сімейно-побутових стосунків у системі людських цінностей, а також в історії людства в цілому. Це відображається у світовому визнанні сім'ї природним і основним осередком суспільства, що потребує надійного захисту з боку суспільства та держави²². Саме тому уявляється необхідним проаналізувати такі основні поняття, як сім'я, дім, домашнє насильство, його види і форми, щоб окреслити коло кримінальних правопорушень, що з ним пов'язані.

Сім'я – це заснована на шлюбі чи кровній спорідненості мала група, члени якої пов'язані загальністю побуту, загальною допомогою, моральною та правовою відповідальністю. Як стійке об'єднання сім'я виникла в період розпаду родового ладу.

Основними історичними формами сім'ї є:

1. парна – при нестійких зв'язках між чоловіком та дружиною та роздільному майні;
2. велика – включає декілька поколінь родичів;
3. полігамна – багатожонство у формі як багатожонства, так і багатомужества;
4. моногамна – єдиношлюбство, коли дозволяється мати лише одного з подружжя. Зародившись в первісному суспільстві, моногамія в подальшому стала основною нормою шлюбу;
5. нуклеарна – складається з подружжя та їх дітей.

Більшість сучасних сімей є нуклеарними²³.

Основи сімейного укладу Україні були закладені в «Домострої» – зводі життєвих написів та настанов, що був складений у 16 столітті під керівництвом священика Сільвестра. Даний документ відображав засади патріархального побуту, проповідував суворості домашнього укладу²⁴. Так, чоловік вважався не лише володільцем домогосподарства, власності, але і членів родини. Він контролював дома все і всіх. Жінки не мали права

²¹ Головнє управління статистики у м. Києві. URL : <http://kiev.ukrstat.gov.ua/p.php3?c=3329&lang=1>.

²² Загальна декларація прав людини. Затверджена та проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. (п.3 ст.16). URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

²³ Ілюстрований енциклопедичний словник. Москва, 1998. С. 515.

²⁴ Там само. С. 184.

виходити з будинку без дозволу і супроводу чоловіка. Вони були закриті в «теремі» та займалися виключно домашніми справами. В описанні цього періоду можна знайти «інструкції» по «вихованню» членів сім'ї та прислуги в будинку. Так, наприклад, рекомендувалося «навчати» дружину за допомогою побоїв, але при цьому не бити по обличчю, інакше не можливо буде показати її в суспільстві або по животу, якщо вона вагітна, і бити рекомендувалося не кулаком або палицею, а кнутом, тому що «і больніше, і наука краще засвоїться. А побивши, приголубити, пожаліти і показати, як любиш». На жінку була покладена відповідальність не лише за формування побуту, але і емоційної атмосфери в сім'ї, а також виховання дітей.

У радянський період жінки були проголошені рівними з чоловіками по статусу в суспільстві та сім'ї. Однак у реальності це призвело до подвійної «зайнятості» жінок – дома і на роботі. Робота на благо суспільства була обов'язковою для жінок, відпустка після пологів була доволі короткою і не повністю оплачуваною, хоча це змінювалося в залежності від політики зайнятості в державі. Крім того, жінки як і раніше були відповідальні за побут та емоційну атмосферу в сім'ї. Окрім того сім'я була об'єктом контролю з боку держави.

У роки трансформації в нашому суспільстві, з моменту перебудови, жінки вперше зіткнулися з труднощами при зміні умов життя. Вони вперше відчули зміни і на ринку праці, а саме безробіття. Стрімке зубожіння значної частини населення, безробіття, зростання пияцтва та алкоголізму призводить до розпаду сім'ї²⁵. Безробіття є одним з найбільш сильних соціальних дестабілізуючих факторів. Для України на сьогоднішній день характерне зростання кількості безробітних. Так, лише в м. Києві чисельність безробітних у 2019 році виросла на 4443 людини²⁶. Значна частина населення переходить до числа тих, хто не має постійного джерела прибутків. У сімейних стосунках підвищується міжособистісна напруга через невпевненість у матеріальному благополуччі²⁷.

Зниження рівня моральності і духовної культури всього суспільства відображається в мікрогрупах, у тому числі в сім'ї, де відносини набувають різних негативних ознак – взаємна неповага, жорстокість, недовіра, нетерплячість, цинізм тощо. Соціальна та географічна мобільність населення часто впливає на старше покоління, яке залишається без повноцінної підтримки родичів у похилому віці. Сім'я, як найважливіша ланка нашого суспільства відчуває на собі всі його труднощі і проблеми, всі його матеріальні і духовні негаразди, переносить на собі сучасні процеси економічної нестабільності та неспокійні

²⁵ Кочин А. А., Харламов В. С., Николаев А. А. Протидія злочинному насильству. СПб., 2003. С. 26.

²⁶ Особливості розгляду справ, пов'язаних із домашнім насильством. Навчальний посібник для суддів. 2018. URL: <https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2019/03/Curriculum-Adjudicating-Domestic-Violence-Cases.pdf>.

²⁷ Кочин А. А., Харламов В. С., Николаев А. А. Протидія злочинному насильству. СПб., 2003. С. 26.

очікування. Сімейні стосунки відіграють першочергову роль у формуванні особистості. Являючись одним із основних інститутів суспільства, першою сходинкою соціалізації людини, сім'я, як і будь-який суспільний організм, розвивається та видозмінюється разом із суспільством²⁸.

Ожегов С.І. визначає сім'ю, як групу родичів, що разом проживають. При цьому, сім'я, люди, що проживають разом, їх господарство, а також квартира, визначаються домом. Домашнім вважається все, що відноситься до будинку, сім'ї та особистого побуту²⁹.

Розпад сім'ї та складні економічні умови мають наслідком можливість проживання вже розлучених чоловіка і жінки в межах однієї квартири, що зазвичай супроводжується різноманітними конфліктними ситуаціями. Крім того, ті ж складні економічні умови визначають можливість проживання в одній квартирі з подружжям їх родичів (батьків подружжя, братів, сестер). Тому, вважаємо за необхідне, визнати суб'єктами стосунків, які в подальшому будуть визначатися як «домашнє насильство» всіх осіб, що проживають в межах одного будинку (квартири), знаходяться в родинних або інших зв'язках (бувши чоловік та дружина, співмешканці тощо).

Термін «домашнє насильство» вперше почав вживатися на початку 70-х років минулого століття при визначенні насильства з боку чоловіків і образ по відношенню до жінок. До цих пір продовжуються дискусії про розповсюдження цього явища на стосунки гомосексуалістів та лесбіянок і на випадки, коли чоловік є потерпілим, а жінка – суб'єктом злочину. Однак аналіз даного питання показав, що у випадках вчинення жінкою кримінального правопорушення в процесі домашнього насильства, вона все одно є потерпілою від насильства, а її злочинне діяння – результат, спровокований неправомірною поведінкою чоловіка³⁰.

Ключовим моментом при дослідженні домашнього насильства є з'ясування того факту, що це не одиничне побиття, або випадковий інцидент – хоча такі речі можуть трапитися і, звичайно, будуть розглядатися як кримінальне правопорушення. Домашнє насильство – це постійне насильство і образи. Це ситуація, в якій потерпілий постійно уражена, розділяючи з агресором житло, знаходячись в залежності від нього і навіть, можливо, маючи почуття любові по відношенню до нього. Домашнє насильство є продуктом сімейних особистих конфліктів.

У літературі зустрічаються різні поняття домашнього насильства. Так, Центр проти насильства Міннісоти визначає насильство в сім'ї або домашнє насильство, як взаємовідносини, при яких практикується агресія

²⁸ Кочин А. А., Харламов В. С., Николаев А. А. Протидія злочинному насильству. СПб., 2003. С. 28.

²⁹ Ожегов С. И. Словарь русского языка. М., 1979. С. 58.

³⁰ Перелигіна Р., Митник У. Окремі питання удосконалення кримінологічної протидії домашньому насильству в Україні. *Новели законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству* : матер. міжнар. круглого столу (Київ, 27 вересня 2019 р.). Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2019. 184 с.

і пригнічення індивідуальної свободи особистості по відношенню до члена (ів) сім'ї³¹.

В іншому американському джерелі вказується, що домашнє насильство – це система поведінки однієї людини, застосування сили або погроз для збереження і здійснення влади, і контролю над іншою людиною. Фізичне, статеве, емоційне та економічне насильство, а також погрози або залякування являють собою різні форми жорстокого поводження в сім'ї. мета особи, що вчиняє таке насильство, полягає у збереженні своєї влади і контролю в сімейних стосунках.

У тому ж джерелі під домашнім насильством розуміється будь-який випадок погрожуючої поведінки, насильства або жорстокого поводження (психологічного, фізичного, сексуального, фінансового або емоційного) між повнолітніми, що є або були інтимними партнерами або членами сім'ї, незалежно від статі. Це визначення включає в себе наступні положення про:

– стосунки між партнерами або бувшими партнерами, незалежно від того, одружені вони чи ні;

– потерпілого, включаючи потерпілого чоловічої статі, потерпілого у стосунках між представниками однієї статі і потерпілого жорстокого поводження з боку членів сім'ї (в тому числі, жорстоке поводження з боку братів/сестер, батьків або родичів по шлюбу);

– всі форми насильства або стриманої поведінки, наприклад, нападіння, нанесення стурбованості або погрози³².

У кримінальному законодавстві України до грудня 2017 року та нормативних актах МВС України не було визначено поняття «домашнє насильство». Проте таке визначення було вкрай необхідним працівникам правоохоронних органів для ефективного розкриття та розслідування пов'язаних із ним кримінальних правопорушень, а також розробки попереджувальних заходів, для аналітичної роботи при здійсненні індивідуальної профілактики.

Більшість науковців, а також Міністерство внутрішніх справ України використовували терміни «злочини у сфері сімейно-побутових стосунків»³³, або «побутові злочини»³⁴. Однак, до побутових злочинів вказані автори відносять і такі кримінальні правопорушення, як злісне ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК України),

³¹ Загальна інформація про насильство в сім'ї. Центр проти насильства Міннесоти, 2000. URL : <https://www.osce.org/uk/ukraine/93319?download=true>.

³² Міжнародні матеріали, надані журналом «Александра Хаус», м. Блейн, Міннесота, США, 2003 р. URL : <https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/09/%d0%84%d0%b2%d1%80%d0%be%d0%bf%d0%b5%d0%b9%d1%81%d1%8c>.

³³ Кочин А. А., Харламов В. С., Николаев А. А. Протидія злочинному насильству. СПб., 2003. С. 26.

³⁴ Ледащев В. А., Медведєв С. І., Соколов Г. І. Розслідування та попередження тілесних ушкоджень, причинених на ґрунті побутових стосунків. В. 1977. С. 6; Лекарь А. В. В сфєре бытовых отношений. *Советская милиция*. 1976. № 5. С. 60; Романов Г. А. Про боротьбу з побутовою злочинністю. *Правоведення*. 1973. № 4. С. 56.

умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК України), недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів (ст. 264 КК України)³⁵ та ряд інших кримінальних правопорушень, що вчиняються в побутовій сфері діяльності людей та з особистих мотивів³⁶.

Уявляється, що домашнє насильство є більш вузьким поняттям, хоча його застосування тягне за собою більш тяжкі наслідки.

Професор Шестаков Д.А. запропонував поняття «внутрішньо сімейний насильницький злочин», під яким він розуміє кримінальне правопорушення, що вчиняється одним членом сім'ї проти іншого її члена, та посягає на життя, здоров'я, свободу, честь, гідність та статеву недоторканість³⁷. Аналіз даного поняття, а також виділених Д.А. Шестаковим кримінальних правопорушень (умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК України); умисні тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, побої (статті 121, 122, 125, 126 КК України); кримінальні правопорушення, що посягають на статеву свободу і статеву недоторканість (статті 152-156 КК України), дозволяє говорити з однієї сторони, про розширене розуміння даних кримінальних правопорушень (вбивство матір'ю новонародженої дитини обумовлене психотравмуючою ситуацією або психічним розладом), з іншої сторони, з виключенням з вивчення кримінальних правопорушень, безпосередньо пов'язаних із діями одних членів сім'ї по відношенню до інших. Виходячи з вище викладеного простежується невідкладна необхідність дати визначення «домашнього насильства», що дасть можливість більш точно і правильно визначати кримінальні правопорушення, що з ним пов'язані; від цього залежить правильна кваліфікація насильницьких діянь і, в результаті, підвищиться ефективність діяльності правоохоронних органів.

Існує велика кількість визначення насильства. Так, визначення насильства було запропоноване ще в дореволюційному кримінальному законодавстві. У ст. 475 Укладу про покарання кримінальні і виправні 1845 р. під насильством розумілося таке, що не загрожує здоров'ю навмисне нанесення іншій особі швидкоплинного фізичного страждання ударом або будь якою іншою дією, що порушує недоторканість потерпілого. До сфери насильства, згідно Укладу відносилися образи дією, але лише ті, які спричиняли біль та супроводжувалися порушенням тілесної недоторканості. Інші випадки образи дією підпадали під ст. 530 «Образа поведженням»³⁸.

³⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

³⁶ Ледащев В. А., Медведєв С. І., Соколов Г. І. Розслідування та попередження тілесних ушкоджень, причинених на ґрунті побутових стосунків. В. 1977. С. 5.

³⁷ Шестаков Д. А. Сімейна кримінологія : Кримінофамілістика. Харків, 1974. С. 20.

³⁸ Брусніцин Л. В. Правове забезпечення безпеки осіб, що сприяють кримінальному судочинству: часовий та суб'єктивний аспект. *Держава і право*. 1996. № 9. С.82.

Ожегов С.І. визначає поняття «насильство» як вимушений вплив на будь-кого, порушення особистої недоторканості³⁹.

Перший радянський Кримінальний кодекс 1922 року виокремив наступні ознаки, що характеризують насильство: спричинення фізичного болю, таке нанесення болю, що не засмутило людину, не зробило потерпілого хворим або калікою (удари, побої або інше насильство, наприклад, тягання за вуха, коси)⁴⁰.

Учені-юристи, розробляючи визначення насильства, також віділяють його характерні ознаки. Так, В.Г. Бужор, досліджуючи насильство як соціальне явище, вказує на наступні ознаки:

– насильство існує та проявляється як взаємодія соціальних суб'єктів, як стосунки. Суб'єктами і об'єктами насильства можуть бути соціальні групи, класи, держави;

– як соціальне явище насильство характеризується визначеними кількісними, виключно зовнішніми проявами та якісними, сутнісними характеристиками;

– із зовнішньої сторони, це вплив одного суб'єкта на іншого, це акт застосування сили, хоча насильство і не зводиться до таких дій як застосування сили або погроза такого застосування. Акт застосування сили стає насильством лише у випадку, коли вплив на іншого суб'єкта здійснюється проти його волі і бажання, або воля і бажання об'єкта насильства взагалі ігноруються, заперечуються і при цьому інтереси, вигода одного задовольняється за рахунок інтересів іншого;

– сила застосовується не лише «проти волі і бажання», але і всупереч закону;

– насильство як форма примушування означає не лише найбільш високий ступінь інтенсивності при застосуванні, як матеріальної сили, так і інших примусових мір. Насильство не може зводитися лише до примушування, воно може виконувати і функцію безпосереднього приниження або знищення об'єкта насильства⁴¹.

Гаухман Л.Д., даючи визначення насильства, виділяє фактичні і юридичні ознаки насильства⁴². До фактичних він відносить об'єктивні ознаки, спосіб дії та суб'єктивні ознаки, що характеризують відношення до дії. В якості юридичних ознак він називає незаконність і загальну небезпеку дії.

³⁹ Ожегов С. И. Словарь русского языка. М., 1979. С. 192.

⁴⁰ Кримінологія в схемах та визначеннях : навч. посібник ; під ред. Еминова В.С. Київ : Юр. норма. 2017. С. 353.

⁴¹ Бужор В. Г. Криминологический анализ и предупреждение тяжкой насильственной групповой преступности : дисс ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 1992. С. 23.

⁴² Гаухман Л. Д. Борьба с насильственными посягательствами. Москва, 1969. С. 4.

Землюков С.В. вважає, що насильство є узагальненою формою нанесення реальної шкоди здоров'ю людини та його особистій недоторканості⁴³.

Назаров П.Н., визначаючи насильство у широкому розумінні цього слова, вважає, що «насильством у кримінально-правовому розумінні повинно визнаватися вольове, суспільно небезпечне, протиправне, винне із застосуванням фізичної або психічної сили діяння, що посягає на ті суспільні відносини соціалістичного суспільства, які охороняються законами, вказаними в Особливій частині кримінального кодексу ... і спричиняють їм шкоду або ставлять їх під загрозу, що виражається у визначених законом межах свого обсягу та інтенсивності»⁴⁴.

Сабіров Р.Д. визначає насильство як «умисний вплив на іншу особу шляхом застосування фізичної сили людей або тварин, а також технічних засобів, вражаючих факторів та властивостей предметів матеріального світу або різних явищ природи всупереч або повз волі особи, що підлягає такому впливу, для порушення його тілесної недоторканості, анатомічної цілісності або нормального функціонування будь-якого органу або загроза здійснення подібних дій»⁴⁵.

На думку Р.А. Базарова «... під насильством розуміється навмисне застосування фізичної сили (своєї мускульної сили або за допомогою зброї, інших предметів і речовин, через психічно хворих осіб, малолітніх або тварин) до іншої особи і спрямоване на порушення фізичної недоторканості особи, на заподіяння шкоди здоров'ю або життю»⁴⁶.

Сердюк Л.В. дає наступне визначення насильство: «Насильство – це зовнішнє, зі сторони інших осіб, винний та суспільно небезпечний вплив на особу, що здійснюється повз його волі та здатний причинити йому органічні, фізіологічні або психічні травми, або обмежити свободу його волевиявлення або дії»⁴⁷.

Єнікополов С.Н., говорячи про агресивність злочинців-насильників, звертає увагу на те, що американські дослідники розглядають насильство як умисне використання фізичної сили проти інших людей, спричинення болю, образи, фізичного обмеження як загрози або покарання для того, щоб примусити людей здійснити небажані для них дії⁴⁸.

⁴³ Землюков С. В. Уголовно-правовые проблемы преступного вреда. Новосибирск, 1991. С. 125.

⁴⁴ Назаров П.Н. К вопросу о насилии при грабеже и разбое. *Труды Киевской ВШ МООП СССР*. Вып. 1. Киев, 1968. С. 91.

⁴⁵ Сабиров Р. Д. Уголовно-правовая борьба с насильственными посягательствами : дисс ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Свердловск, 1981. С. 27.

⁴⁶ Базаров Р. А. Уголовно-правовая характеристика насилия. *Проблемы обеспечения личной безопасности граждан*. Москва, 1995. С. 42.

⁴⁷ Сердюк Л. В. Психическое насилие как предмет уголовно-правовой оценки : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 1979. С. 22.

⁴⁸ Енікополов С. Н. Агрессия и агрессивность насильственных преступников : автореф. дисс. ... канд. психолог. наук. Москва, 1984. С. 12.

Піддаючи критиці останнє визначення, Р.А. Базаров вказує, що в ньому достатньо чітко характеризується насильство як умисне застосування фізичної сили проти іншої людини, однак безпідставно наводиться в якості об'єктивної ознаки нанесення образи та обов'язкової мети – примушення вчиняти дію, яка є не бажаною для особи, у відношенні якої вона застосовується, так як насильство здійснюється як самоціль або з метою заподіяння страждань іншій особі⁴⁹. На нашу думку, визначення американських учених стосується лише такого виду насильства, як домашнє.

Джавадов Ф.М. розуміє насильство як «суспільно небезпечний, протиправний, умисний вплив на організм людини, що здійснюється проти його волі і направлений на нанесення шкоди життю та здоров'ю»⁵⁰.

Як бачимо, при всій різноманітності визначень всі вони схожі в одному, що сутність насильства полягає в застосуванні сили проти особи. Застосування сили по відношенню неживих предметів або тварин цим поняттям не охоплюються. Крім того, більшість авторів єдині в тому, що насильство застосовується проти волі людини, на яку воно направлено.

Різноманітність визначень та підходів до поняття насильства, ще раз підкреслює необхідність його закріплення на законодавчому рівні. У зв'язку із цим 06.12.2017 року Законом України №2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» було доповнено Кримінальний кодекс України ст. 126-1 «Домашнє насильство»⁵¹. Так, у Кримінальному кодексі України під домашнім насильством розуміється умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи⁵².

Факт криміналізації домашнього насильства заслуговує лише позитивної оцінки, проте, якщо спів ставляти таку криміналізацію

⁴⁹ Базаров Р. А. Уголовно-правовая характеристика насилия. *Проблемы обеспечения личной безопасности граждан*. Москва, 1995. С. 28.

⁵⁰ Джавадов Ф. М. Квалификация насильственных преступлений, совершенных с применением оружия : автореф. дисс ... канд. юрид. наук :12.00.08. Москва, 1985. С. 11.

⁵¹ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 № 2227/VIII: URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19>.

⁵² Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

критеріям Євросоюзу, то формулювання статті 126-1 КК України викликає певні заперечення, що наведені в наукових публікаціях⁵³.

Взагалі, якщо звернутися до кримінальних кодексів, то слід відмітити, що норми, які стосуються насильницьких діянь, мають різні формулювання. Не є виключенням і Кримінальний кодекс України. Норми його особливої частини містять більше 40 термінів, що вказують на спосіб насильницького впливу для досягнення певної злочинної мети. Так, в статтях, що мають відношення до домашнього насильства, вживаються наступні терміни:

- заподіяння смерті (ч.1 ст. 115 КК України);
- особлива жорстокість (п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України);
- насильство (п.10 ч. 2 ст. 115, ст. 91-1, ст. 126-1, ст. 150-1, ст. 153 КК України);
- погроза (ч. 1 ст. 129, ч. 2 ст. 150-1, ч.3 ст. 154 КК України);
- жорстоке поводження (ст. 116, ст. 123 КК України);
- особливе мучення (ч. 2 ст. 121, ст. 127 КК України);
- побої (ч.1 ст. 126, ч.1 ст. 127 КК України);
- інші насильницькі дії, які завдали фізичного болю (ч. 1 ст. 126 КК України).

Не дивлячись на таке різноманіття термінів законодавець не визначає в законі багато із тих, які мають на увазі насильницькі дії.

На основі аналізу вище викладених визначень, що даються науковцями, пропонуємо уточнити наведене у ст. 126-1 КК України поняття домашнього насильства, під яким слід розуміти протиправне, винне, систематичне вчинення фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, або інших осіб, які постійно проживають з винним в одній квартирі (будинку) з метою примусити їх вчинити не бажані для них дії, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи.

Протиправність домашнього насильства полягає, перш за все, в тому, що порушуються норми Конституції України та міжнародних нормативно-правових актів. Так, Конституція України проголошує право всіх громадян на життя без насильства:

- рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я

⁵³ Гальцова В. В. Щодо імплементації положень Стамбульської Конвенції про домашнє насильство у чинний КК України. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., (м. Харків, 18-19 жовтня 2018 р.) / редкол. В.Я. Тацій, В.І. Борисов та ін. Харків : Право, 2018. С. 295.

жінок, встановленням пенсійних пілг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пілг вагітним жінкам і матерям (п. 2 ст. 24 КУ);

– ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню (п. 1 ст. 28 КУ)⁵⁴.

Ці положення відповідають Загальній Декларації прав людини, що було прийнята Організацією Об'єднаних Націй у 1948 році:

– «Стаття 1. Всі люди народжуються вільними та рівними у своїй гідності та правах»;

– «Стаття 5. Ніхто не повинен піддаватися катуванню або жорстокому, нелюдському чи такому, що принижує гідність поводженню чи покаранню»⁵⁵.

Тепер необхідно визначити види домашнього насильства. Теорія кримінального права виділяє фізичне, психологічне або економічне насильство. Гаухман Л.Д. обмежує фізичне насильство впливом на організм людини⁵⁶. Кримінальне ж право під фізичним насильством розуміє будь який суспільно-небезпечний та протиправний вплив на життя, здоров'я людини, її права та свободи⁵⁷.

Сучасне кримінальне право розглядає фізичне та психологічне насильство (погрози) як два самостійних способи насильницьких кримінальних правопорушень. Однак, має місце точка зору, що насильство та погроза його застосування слід розглядати як два однорідних явища⁵⁸.

Якщо говорити про поняття «погроза», «психологічне насильство», то слід відмітити, що питання про їх зміст вирішується неоднозначно.

На думку В.І. Сімонова, поняття погрози відрізняється від поняття психологічного насильства Він вважає, що хоч ці поняття мають загальну ознаку – вплив на психіку потерпілого, погроза являє собою більш широке поняття. При цьому погроза можлива шляхом залякування застосування як фізичної, так і матеріальної або моральної шкоди потерпілому, а при психологічному насильстві вплив на потерпілого здійснюється шляхом залякування застосування лише фізичної сили.

Базаров Р.А. під психологічним насильством розуміє погрози, які, в свою чергу, розділяє на погрози застосування сили та інші погрози. Під

⁵⁴ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР . URL : <https://zakon.rada.gov.ua>.

⁵⁵ Загальна декларація прав людини. Затверджена та проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. (п.3 ст.16). URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

⁵⁶ Гаухман Л. Д. Насилие как средство совершения преступления. Москва, 1974. С. 3.

⁵⁷ Наумов А. В. Уголовно-правовое значение насилия. Насильственная преступность ; под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. Москва, 1984. С. 50.

⁵⁸ Кривошекова Н. В. О криминологическом понятии «насильственная преступность. Методологические вопросы криминологических исследований. Москва, 1983. С. 90.

погрозою застосування насильства він розуміє залякування (словами, жестами, демонстрування зброї, інших предметів, пристосованих для нанесення тілесних пошкоджень, або іншим способом) застосуванням фізичної сили до потерпілого. Під іншими погрозами – залякування будь-яким із перелічених способів, що застосовуються при погрозі застосування насильства по відношенню до потерпілого чи його близьких, пошкодженням або знищенням майна.

На думку В.В. Іванової, психологічне насильство – це вплив на психіку людини, що пригнічує її волю. Тому поняття «психологічне насильство» ширше за поняття «погроза»⁵⁹.

Багато жінок по всьому світу відчувають інтенсивний психологічний вплив, який наносить їм сильний збиток і це розцінюється законодавством деяких країн як злочинне діяння. Наприклад, законодавство Мексики та Нікарагуа розглядає психологічне насильство як злочин⁶⁰. Статтею 126-1 КК України також передбачений даний вид домашнього насильства як кримінально каране діяння. Проте у вище зазначеній статті відсутнє поняття погрози застосування домашнього насильства у будь-яких його проявах, що вважаємо прогалиною кримінального законодавства і пропонуємо доповнити статтю 126-1 частиною 2, яку викласти у наступній редакції: *«Погроза застосування домашнього насильства, щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до психологічних страждань, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи, -*

карається громадськими роботами на строк від п'ятдесяти до ста сорока годин, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років».

Кочін А.А., Харламов В.С. та Ніколаєв А.А. виділяють три види насильства в сім'ї – фізичне, психологічне та сексуальне⁶¹. Однак, іще раз слід наголосити на необхідності виділення в окрему категорію погрозу насильством, оскільки вона не завжди буде співпадати з психологічним насильством, а також доцільно було б виділити як окремий вид домашнього насильства нехтування обов'язками по вихованню неповнолітніх та запропонувати у зв'язку з цим доповнити КК України статтею 137-1 та викласти її у наступній редакції: *«Невиконання або неналежне виконання обов'язків по вихованню неповнолітньої дитини батьками або іншою особою, на яку покладені такі обов'язки, якщо це поєднано з жорстоким поводженням з неповнолітнім, -*

⁵⁹ Іванова В. В. Насильство як кримінально-правова категорія. *Суспільство і право в новому тисячолітті*: В 2 т. Т. 2. Одеса, 2001. С. 69.

⁶⁰ Лиз Келли. Полиция против насилия в отношении женщин и детей: введение, инновации, профессионализм. Совет Европы, 2000. 146 с.

⁶¹ Кочин А. А., Харламов В. С., Николаев А. А. Протидія злочинному насильству. СПб., 2003. С. 12.

карається обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк».

Таким чином, проаналізувавши українське законодавство, а також зарубіжні джерела, можна виділити наступні види домашнього насильства:

1. Фізичне насильство – це будь-яка насильницька поведінка, спрямована проти іншої особи.

Кочін А.А., Харламов В.С. та Ніколаєв А.А. визначають фізичне насильство як нанесення потерпілому тілесних ушкоджень членами сім'ї і за домовленістю з ними іншими особами, а також позбавлення волі, житла, їжі та інших умов нормального життя, що може мати наслідком порушення фізичного або психологічного здоров'я, смерть, нанести шкоду честі та гідності особи. Однак, на наш погляд, це, з одного боку, дуже широке поняття, оскільки охоплює випадки і позбавлення волі, житла тощо, з іншого боку – більш вузьке поняття, так як в процесі застосування фізичного насильства можуть і не з'являтися тілесні ушкодження.

Фізичне насильство може проявлятися у вигляді ляпасів, стусанів, поштовхів, подряпин, нанесення опіків, удушення, щипання, укусів, грубого хапання іншої людини, ударів кулаком, пхання, кидання предметів в іншу людину, використання зброї тощо.

2. Сексуальне насильство – посягання на статеву свободу і недоторканість особи, а також інші дії, що порушують його психосексуальний розвиток.

3. Погрози насильством – будь-яка погроза нанесення побоїв тощо дружині, чоловіку, дітям, іншим членам сім'ї, домашнім тваринам або собі (погроза самогубством). Погрози нанести удари кулаком, рукою, пнути ногою, дати ляпаса тощо; використати зброю; зробити з собою щось, якщо дружина (чоловік) піде; наказати дітей, щоб «помститися» другому з подружжя; нанести шкоду домашнім тваринам.

4. Психологічне насильство. Насильство, що наносить образу, викликає гнів та обурення, страх, психологічний стрес, емоційну невпевненість у власній значимості або нездатність захистити себе від фізичного, сексуального або подальшого психологічного насильства.

Кочін А.А., Харламов В.С. та Ніколаєв А.А. визначають психологічне насильство як умисне приниження честі та гідності потерпілого, примушування шляхом погроз, шантажу, образ, обману до здійснення суспільно небезпечних діянь, які є небезпечними для його життя, наносять шкоду здоров'ю або тягнуть за собою порушення психічного розвитку та здоров'я⁶². однак психологічний вид насильства (як самотійний від погрози насильством вид домашнього насильства) не виступає як спосіб примушування до здійснення суспільно небезпечних діянь.

Психологічне насильство має наступні прояви:

⁶² Кочин А. А., Харламов В. С., Николаєв А. А. Протидія злочинному насильству. СПб., 2003. С. 12–16.

– вживання нецензурних слів та/або крику по відношенню до членів сім'ї; постійне чіпляння, допити та приниження члена сім'ї, образи, що наносять шкоду його/її самооцінці; погрози піти і забрати з собою дітей, не давати грошей, завести стосунки на стороні, подати на розлучення, піти з дому, не платити аліменти на дітей, розповісти всім про її/його особисті справи, секрети тощо; прояв грубості по відношенню до друзів та родичів члена сім'ї, їх образа; контроль та/або обмеження дій члена сім'ї, наприклад, контроль/обмеження телефонних розмов, заборона спілкуватися з друзями, стеження за дружиною/чоловіком, перевірка спідометра машини;

– заборона лягати спати або насильницьке пробудження членів сім'ї, переривання процесів прийому їжі, звинувачення дружини/чоловіка у всіх проблемах, примушування його/її до принизливих дій, створення ситуацій, при яких один з подружжя змушений щось випрошувати;

– критика думок, почуттів, переконань, дій членів сім'ї, поведження з ним/нею, як з прислугою; прояв ревнощів у крайній мірі, поведження з чоловіком/дружиною, як з об'єктом сексуальних задоволень;

5. Економічне насильство, тобто використання грошей для контролювання членів сім'ї. Із приводу цього виду насильства немає однієї чітко визначеної позиції серед науковців. Багато хто розглядає даний вид насильства, як різновид психологічного насильства. Проте статтею 126-1 КК України економічне насильство виділено, як один із видів домашнього насильства. При цьому виді насильства гроші видаються або їх відбирають як «подачку», всі витрати контролюються, дружина/чоловік вимушені просити гроші та звітувати про будь-які витрати; демонструється, що хатня робота не має ніякої економічної цінності.

6. Невиконання або неналежне виконання обов'язків по вихованню неповнолітньої дитини – невиконання таких обов'язків, як забезпечення належною мірою харчуванням, одягом, належними умовами проживання, медичним обслуговуванням та захистом від умов або дій, що являють реальну загрозу фізичному або психологічному здоров'ю дитини.

Відсутність у сім'ї доброзичливої, здорової атмосфери, що сприяє емоційному здоров'ю та зростанню самооцінки дитини. Згідно ст. 9 КУ чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України⁶³. До таких міжнародних актів, що стосуються прав дітей, відноситься Конвенція «Про права дитини», схвалена Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року і ратифіковано Постановою Верховної Ради України № 789-XII від 27.02.91 року⁶⁴. Дана Конвенція, декларуючи права дитини, вказує зокрема на те, які дії по відношенню до

⁶³ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР . URL : <https://zakon.rada.gov.ua>.

⁶⁴ Конвенція про права дитини: міжнародний документ від 20.11.1989, ратифіковано постановою ВРУ від 27.02.1991 № 789-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

дітей є недопустимими. Згідно статті 16 вище вказаної Конвенції «жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання в здійснення її права на особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції або незаконного посягання на її честь і гідність. Дитина має право на захист закону від такого втручання або посягання». Стаття 19 Конвенції проголошує, що «Держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину»⁶⁵.

Крім того, стаття 1 Сімейного Кодексу України проголошує забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку, а у статті 150 того ж Кодексу визначені обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини⁶⁶.

Домашнє насильство може виражатися у двох формах:

1. Кримінальна форма, тобто ті види насильства, які законодавцем визначені, як кримінально карані діяння. При цьому законодавець лише в деяких випадках в якості кваліфікуючої ознаки виділяє вчинення кримінального правопорушення одним членом сім'ї по відношенню до іншого (ч. 2 ст. 152 КК України – зґвалтування; ч. 2 ст. 153 КК України – сексуальне насильство; ч. 2 ст. 155 КК України – статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку; ч. 2 ст. 156 КК України – розбещення неповнолітніх) Крім того, ч. 2 ст. 120 та ч. 2 ст. 154 КК України передбачено відповідальність за доведення до самогубства та примушування до вступу у статевий зв'язок відповідно з використанням матеріальної або іншої залежності потерпілої особи⁶⁷. Враховуючи, що члени сім'ї, частіше всього, знаходяться в різних формах залежності один від одного, то такий вид домашнього насильства підпадає під ознаки вказаних статей. У всіх інших випадках прояву кримінальних форм домашнього насильства законодавець не вважає за необхідне в якості кваліфікуючої ознаки вчинення кримінального правопорушення в межах сім'ї.

2. Не кримінальна форма, тобто ті види насильства, які хоч і можуть існувати в сім'ї, але, на думку законодавця, можуть бути вирішені в межах іншого, не кримінального судочинства, оскільки не тягнуть за собою наслідків, передбачених в Особливій частині КК України. У той же

⁶⁵ Конвенція про права дитини: міжнародний документ від 20.11.1989, ратифіковано постановою ВРУ від 27.02.1991 № 789-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

⁶⁶ Сімейний Кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 № 2947-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>; Стромило А. П., Мукомел С. А. Насильство над дітьми та його наслідки. *Вісник Черкаського ун-ту*. 2010. № 121. С. 140.

⁶⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

час систематичне застосування такого насильства, може бути кваліфіковане як катування. Так, В. зловживаючи спиртними напоями, систематично, регулярно, більше 3-х разів, протягом двох років катував свою співмешканку Ч. та двох її неповнолітніх дітей В. та Н., для задоволення своїх інтересів, повного підкорення вище вказаних осіб і демонстрації своєї переваги. Він систематично наносив їм побої по різним частинам тіла руками, ногами та підручними засобами, що не призвело до нанесення шкоди здоров'ю та погрожував застосуванням побоїв, проявляв ворожі наміри та неприязне відношення до неповнолітніх дітей Ч., які завідомо для нього знаходилися в матеріальній та іншій залежності. Крім того, він же здійснював по відношенню до Ч. та її неповнолітніх дітей В. та Н. психологічне насильство, створюючи за місцем проживання обстановку, в результаті якої Ч. та її неповнолітні діти не мали умов для нормальної життєдіяльності, принижував та знущався над ними, виховував дітей у недбалій, жорсткій, грубій, такій, що принижує людську гідність манері. В. встановлював порядок, згідно якого діти мали виконувати всю роботу по дому, а невиконання даної роботи мало наслідком фізичне покарання, встановив порядок, згідно якого діти повинні були вчити уроки лише стоячи, не залежно від часу, який був необхідний для їх вивчення, позбавляв їх можливості виходити на вулицю після повернення зі школи, як покарання за вчинені проступки на період до одного місяця, принижуючи гідність особи і створюючи обстановку терору у сім'ї, ображав матір неповнолітніх Ч. у присутності її дітей, позбавляючи її можливості піклуватися про психічний, духовний та моральний розвиток своїх дітей, а також систематично наносячи побої неповнолітнім при їх матері і матері при дітях, позбавляючи дітей права на спілкування зі своїми бабусею та дідусем та іншими родичами, примушував дітей купляти йому спиртні напої і по декілька разів виконувати одну і ту саму роботу, не дозволяв лягати спати до того часу, поки вони не приготують уроки, будив їх о п'ятій ранку для того, щоб вони ішли йому за спиртними напоями, позбавляючи дітей повноцінного відпочинку, чим спричиняв страждання останнім та створював обстановку, при якій не можливо було повноцінно та гармонічно розвиватися особистості, позбавляючи дітей можливості рости в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові та взаємоповаги, посягаючи на честь дітей, позбавляючи їх права на відпочинок та дозвілля⁶⁸.

Крім того, систематичне застосування не кримінальних форм домашнього насильства (знущання, тяжка образа, інші протиправні або аморальні дії, систематична протиправна або аморальна поведінка, що спричинила тривалу психотравмуючу ситуацію) визнається законодавцем,

⁶⁸ Кримінологія в схемах та визначеннях : навч. посібник ; під ред. Еминова В.С. Київ : Юр. норма. 2017. С. 26.

як пом'якшуюча обставина при призначенні покарання (п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України) і підстава для виникнення стану сильного душевного хвилювання (ст. 116 та 123 КК України).

§ 1.3. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень, пов'язаних із насильством в сім'ї

Перша згадка про криміналістичну характеристику злочину зустрічається у працях А.Н. Колесніченко⁶⁹. У подальшому вченими-криміналістами неодноразово проводився аналіз даного поняття та його елементів⁷⁰, тому видається недоцільним знову проводити такий аналіз. У той же час, ми погоджуємося з думкою М.В. Суботіної, що під криміналістичною характеристикою злочинів розуміється система узагальнених, криміналістично значущих даних про типові, послідовно пов'язані між собою елементи певних категорій злочинів та умови їх вчинення, що характерні для всіх цих злочинів⁷¹.

До змісту криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень ми включаємо системні відомості про:

- умови вчинення кримінального правопорушення;
- спосіб вчинення кримінального правопорушення;
- особу потерпілого;
- особу злочинця.

Ми не виділяємо в якості окремого структурного елемента закономірні зв'язки, оскільки, якщо перераховані відомості не будуть закономірно пов'язані між собою, то вони будуть являти собою нікому не потрібну інформацію.

Дані про умови вчинення кримінального правопорушення виділені нами в якості першого елемента, оскільки для виділеної нами групи кримінальних правопорушень він являється системоутворюючим – сфера вчинення даних кримінальних правопорушень обмежена поняттями «дім», «домашній». Домашнє насильство характеризується не нормальною обстановкою в сім'ї. Ця обстановка, як правило, включає в себе цілий комплекс життєвих негараздів і труднощів, що тривалий час

⁶⁹ Колесніченко А. Н. Наукові та правові основи розслідування окремих видів злочинів : автореф. дис ... докт. юрид. наук. Харків, 1967. С. 10.

⁷⁰ Метрічев С. П. Методика розслідування окремих видів злочинів. *Криміналістика та судова експертиза*. Київ, 1973. Вип. 10 С. 28; Сергеев Л. А. Расследование и предупреждение хищений, совершаемых при производстве строительных работ : автореф. дисс. канд.. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 1966. С. 4; Танасевич В. Г. Теоретические основы методики расследования преступлений. *Сов. Государство и право*. 1977. № 6. С. 92.

⁷¹ Субботина М. В. Криминалистические проблемы расследования хищений чужого имущества : дисс. ... докт. юрид. наук. Волгоград, 2004. С. 57.

накопичуються в умовах взаємного спілкування людей в сім'ї або в спільній квартирі⁷².

Згідно статистичних даних найбільша кількість кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, вчиняється у містах. Дані кримінальні правопорушення вчиняються, в основному у місцях реєстрації підозрюваного (13,3 %) або жертви (17,7 %), а також спільного їх проживання (63,3 %). Це різні приміщення (домоволодіння, квартири, дачі, гуртожитки), в яких кримінальні правопорушення вчиняються в 45 % на кухні, в коридорі, кімнаті (Додаток Б).

Однак домашнє насильство може вчинятися і на вулиці, звичайно, стосовно членів своєї сім'ї (7,7 %). Як правило, у випадку вчинення вбивства, його місце співпадає з місцем виявлення трупа, але, це не є закономірністю. Відмітимо, що втягнення неповнолітніх у злочинну та анти суспільну діяльність також здійснюється за місцем їх проживання⁷³.

Час вчинення домашнього насильства не піддається чіткій регламентації, хоча можна виділити вечірній час, або, якщо бути більш точним, то темна пора доби (з 18.00 до 6.00 годин ранку – 56,7 %) (Додаток Б).

Половина всіх кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, вчиняється перед вихідними, у вихідні чи святкові дні.

Другим елементом криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, є відомості про спосіб їх вчинення. Типові відомості про спосіб вчинення кримінального правопорушення визначаються більшістю вчених-криміналістів як найважливіший (а іноді і як ключовий) елемент криміналістичної характеристики. Підстав для об'єднання способів вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, в групи може бути декілька, але з урахуванням існуючих класифікацій⁷⁴, а також з метою подальшого використання цих даних для побудови слідчих версій, ми пропонуємо наступну їх класифікацію:

1. Узв'язку з можливістю застосування додаткових знарядь всі кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством, поділяють на:

1.1. Кримінальні правопорушення, пов'язані із застосуванням різних знарядь в процесі насильства. Аналіз практики показує, що кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством, частіше всього вчинялися із застосуванням різних знарядь. В якості знаряддя вчинення кримінального правопорушення при насильстві зазвичай

⁷² Ледащев В. А., Медведєв С. І., Соколов Г. І. Розслідування та попередження тілесних ушкоджень, причинених на ґрунті побутових стосунків. В. 1977. С. 12.

⁷³ Туркевич І. К. Кримінально-правова охорона прав неповнолітніх. *Концепція розвитку законодавства України* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, травень 1996 р.). Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 1996. С. 442.

⁷⁴ Головин А. Ю. Криминалистическая систематика. Москва, 2002. С. 128.

використовується зброя (вогнепальна, холодна), колючо-ріжучі побутові та інші предмети.

При дослідженні кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, ми не зустрічалися із випадками застосування зброї. Аналогічну ситуацію описує і К.А. Мяснікова⁷⁵. Корецький Д.А., проводячи своє дослідження у 1980 році, відмічав, що при вчиненні вбивств та замахів на вбивства використовується вогнепальна зброя в 1,6% випадків, холодна зброя – 2,3 %, мисливська зброя – 2,3 %⁷⁶. Ревін В.П. при проведенні свого дослідження виявив велику кількість випадків застосування зброї (вогнепальна – 15 %, холодна – 13 %). Вважається, що випадки використання зброї в якості знаряддя насильства в домашній обстановці, все таки, є нетиповими. У будь-якому випадку зброя використовується лише при наявності її в сім'ї, спеціально не набувається.

Найбільш типовими при вчиненні даних кримінальних правопорушень є використання підручних засобів господарсько-побутового призначення⁷⁷.

Так, згідно отриманих даних, 43,79 % фізичного домашнього насильства вчиняються за допомогою предметів, що випадково попали під руку, до числа яких входять: ножі, ножиці – 47,7 %, побутові предмети – 13,3 % (Додаток Б).

1.2. Без застосування знаряддя вчинення кримінального правопорушення. 40 % кримінальних правопорушень вчинялися без застосування знарядь шляхом побиття руками та ногами. Можливі і інші способи насильницьких дій без застосування додаткових знарядь. Інші насильницькі дії, що призводять до фізичного болю, полягають у щипанні, викручуванні рук, защемлення частини тіла потерпілого за допомогою будь-яких засобів (наприклад, дверима) або без них, впливом на особу вогнем або іншими природними біологічними факторами (шляхом використання, наприклад, тварин або комах) тощо, якщо все це супроводжується нанесенням фізичного болю.

Без застосування додаткових знарядь вчиняються також погрози та психологічне насильство (20 %). Обов'язковою ознакою погрози є спосіб її вчинення, а саме погроза застосуванням фізичного насильства по відношенню до потерпілого або до інших осіб (дітей). При цьому останніми погроза має сприйматися, як реальність. Погроза може бути словесною, символічною або обумовленою обстановкою скоєння кримінального правопорушення⁷⁸.

⁷⁵ Мяснікова К. А. Характеристика орудий бытовых преступлений. *Криминалистика: актуальные вопросы теории и практики*. Ростов н/Д, 2002. С. 415.

⁷⁶ Корецький Д. А. Предупреждение тяжких преступлений против личности, совершаемых на почве бытовых конфликтов : дисс ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Ростов н/Д, 1980. С. 62.

⁷⁷ Ревин В. П. Насильственные преступления в сфере семейно-бытовых отношений и проблемы их профилактики. Москва, 1993. С. 56.

⁷⁸ Янкшенкова И.В. Уголовно-правовая характеристика насильственных действий сексуального характера. *Общество и право в новом тысячелетии* : В 2 т. М.-Тула, 2001. Т.2. С. 283.

Виходячи з аналізу кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, можна виділити наступні способи вчинення психологічного насильства:

- знуцання, тобто зла насмішка, глузування, а також образливий вчинок по відношенню до члена сім'ї;
- тяжка образа;
- протиправні або аморальні дії (бездіяльність), що не є фізичним або сексуальним насильством;
- систематична протиправна або аморальна поведінка, що призвела до довготривалої психотравмуючої ситуації;
- жорстке поводження, тобто суворе, різке, немилосердне, люте, жорстоке⁷⁹;
- систематичне приниження людської гідності;
- психічні страждання;
- використання матеріальної або іншої залежності потерпілого (потерпілої).

Психологічне насильство – це дії, які самі собою не нанесли фізичного болю, проте стали причиною душевних страждань потерпілого. Психологічне насильство сприймається потерпілим навіть болючіше, ніж фізичне. Воно в більшості випадків довго триваліше за фізичну шкоду. Психологічний стрес може викликати більш відчутні несприятливі наслідки, ніж фізичні, систематичні побої або інші насильницькі дії. Психологічна травма часом відчутніше сприймається, ніж побої. Не лише фізичне, але і психологічне насильство може бути само по собі жорстоке, нелюдське і принижувати гідність людини.

2. За тривалістю скоєння кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, можна розділити:

2.1. Одиночна дія. Оскільки домашнє насильство є фактом, що приховується від сторонніх очей, то правоохоронним органам часто доводиться стикатися з поодинокими актами застосування домашнього насильства (67,7 % випадків). Як правило, це випадки, коли застосування насильства не можна було приховати від сторонніх – настання смерті потерпілого від домашнього насильства, або від захисту потерпілого, а також випадки, коли необхідне втручання лікаря при отриманих тілесних ушкодженнях різного ступеня тяжкості.

2.2. Систематичне насильство. У редакції статті 126-1 КК України, ми можемо побачити, що домашнім насильством є саме «...умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства ...»⁸⁰. Але, враховуючи, що ознака систематичності є

⁷⁹ Глумачний словник української мови : у 20-ти томах / Нац. акад. наук України, Укр. мовно-інформ. фонд; гол. ред. В.М. Русанівський ; науковий керівник проекту В.А. Широков, 2010. URL : test.ulif.org.ua:8000/expl/Entry/index?wordid=1&page=0.

⁸⁰ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

оціночним поняттям, у практичній діяльності можуть виникати складності щодо її встановлення та опису у відповідних процесуальних документах. У нормах КК України ознаку систематичності ми можемо прослідкувати у нормах і Загальної, і Особливої частини. Так, про систематичність говориться у ч. 2 ст. 78, ч. 5 ст. 79, ч. 5 ст. 83 КК України в контексті систематичного вчинення правопорушень, що мали наслідками адміністративні стягнення і прослідковується не бажання особи, що вчинила такі діяння виправлятися.

Щодо Особливої частини КК України, то ознаку систематичності ми можемо побачити у положеннях наступних статей: систематичне знущання у ст. 116 «Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання»; систематичне приниження людської гідності або систематичний протиправний примус до дій, що суперечать волі особи – ст. 120 «Доведення до самогубства»; систематичне випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб – ст. 150-1 «Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом»; систематичне порушення громадського порядку чи встановлених правил проживання – ст. 390 «Ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі»⁸¹.

Відповідно до практики, яка встановилася на сьогоднішній день, систематичним вчиненням правопорушень вважається вчинення засудженим трьох і більше правопорушень, за які його було притягнуто до відповідальності.

Як зазначено в Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я» систематичним приниженням людської гідності є тривале принизливе ставлення до потерпілого (постійні образи, глумління над ним тощо)⁸². Крім того, якщо проаналізувати коментарі до вище перерахованих статей, погляди науковців та судову практику можна дійти висновку, що систематичність у характеризується не лише наявністю певного числа випадків вчинення діяння, тобто багаторазовість періодично здійснюваних дій (три і більше рази), але і їх взаємозв'язком, внутрішньою єдністю, що утворюють певну лінію поведінки підозрюваного щодо конкретного потерпілого чи потерпілих. Це вказує на існування не лише кількісного, а і якісного показника, за яким можна судити про систематичний характер домашнього насильства⁸³.

⁸¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

⁸² Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 №2. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/law>.

⁸³ Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) ; за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2019. С. 78; Степаненко О. В. Систематичність як ознака домашнього насильства. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11010/STEPANENKO%20O%20V.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

Враховуючи викладені вище положення, з метою уникнення помилок при кваліфікації діяння, та щоб не виникало питань щодо ознаки систематичності діяння, пропонуємо доповнити статтю 126-1 Приміткою наступного змісту: «Під систематичністю фізичного, психологічного або економічного насильства слід вважати вчинення трьох і більше дій насильницького характеру підозрюваного відносно потерпілого, що характеризуються визначеною тенденцією в поведінці».

3. За результатами застосування домашнього насильства:

3.1. Потерпілий мириться з насильством, кримінальне правопорушення залишається не виявленим. Однією з основних причин, що кримінальні правопорушення, пов'язані із домашнім насильством, так і залишаються із високим ступенем латентності, є факт звикання потерпілого до насильства.

Особи, що піддаються знуцанню, перестають гостро сприймати протиправність дій і пробачають правопорушника. Фактично, домашнє насильство у вигляді фізичних насильницьких дій, розцінюється, як кривдником, так і членами його сім'ї, як «сімейна справа» та «метод виховання». Тому ці кримінальні правопорушення залишаються не виявленими, породжуючи у кривдників відчуття безкарності та всездозволеності, яке в результаті може стати причиною скоєння більш тяжких кримінальних правопорушень [89, с.24].

3.2. Потерпілий у процесі захисту скоює кримінальне правопорушення проти кривдника. Так, при скоєнні вбивств або нанесення тяжкої або середньої тяжкості шкоди здоров'ю жінки, як правило, такі дії вчиняють спонтанно, при раптовому умислі, що виник, а в ряді випадків – у стані сильного душевного хвилювання. Згідно наших досліджень цей показник по вбивствам склав 78,4 %, по нанесенню тяжкої шкоди здоров'ю – 82,6 %, а середньої тяжкості – 83,1 %. Агресивні дії жінок пояснюються їх реакцією на внутрішньо сімейний терор, жертвами якого вони стають у першу чергу. Причому, мотивація їх поведінки складається під впливом таких ставових установок як матримоніальна орієнтація поведінки, пріоритетність інтересів сім'ї⁸⁴.

У ситуаціях неблагополучної сімейної атмосфери, коли чоловік або дорослі діти зловживають алкоголем або вживають наркотики, жінки, намагаючись приховати внутрішньо сімейні конфлікти, постійно знаходяться у стані сильної емоційної напруги. Така довготривала фрустрація у певній ситуації може призвести до скоєння дій, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень або навіть вбивства джерела, що призвело до фрустрації.

Так, 10.06.2008 року у другій половині дня після спільного розпивання спиртних напоїв у своїй квартирі між подружжям Ю. та В., що зловживають спиртними напоями, виникла сварка, в ході якої Ю., взявши

⁸⁴ Майерс Д. Соціальна психологія / Пер. з англ. СПб., 1996. С. 234.

в руки кухонну сокиру, став погрожувати дружині. Остання вибила сокиру з рук, через що Ю. повалив дружину на підлогу, почав її бити, наносячи удари ногами по тулубу. Потім він сів на неї та продовжив побиття, наносив удари руками по обличчю, бив головою об підлогу, нанісши легкі тілесні ушкодження без короткочасного розладу здоров'я. В., побачивши у кишені куртки чоловіка ніж, захищаючись від насильства, дістала його і з метою припинення побиття, нанесла Ю. декілька ударів ножом по тілу, спричинивши колото-різане поранення теменно-потиличної частини голови, різану рану правого плеча та інші пошкодження, небезпечні для життя в момент нанесення, що через деякий час спричинило смерть Ю.⁸⁵.

3.3. Потерпілий від насильства скоює заплановане кримінальне правопорушення проти кривдника. Такий результат застосування домашнього насильства є не дуже розповсюдженим кримінальним правопорушенням, однак трапляється в правоохоронній практиці. Так, подружжя Б. постійно сварилися через гроші, немитого посуду, одягу... Під дрібними сварками, що виникали з різних причин, була прихована основна причина – сексуальна несумісність подружжя. Жінка почала зустрічатися з К. і запропонувала чоловіку розійтися. Однак, останній відмовився і побив дружину. Тоді вона домовилася зі своїм коханцем про помсту чоловіку і під час чергової сварки з чоловіком запросила К., який молотком вбив чоловіка⁸⁶.

3.4. Суїцид. Суїцид серед потерпілих від домашнього насильства є загально соціальною проблемою. Найбільш гостро ця проблема стоїть серед неповнолітніх. Агапов А.Ф. та Данилевська М.В. відмічають, що однією із причин щорічного зростання суїцидів серед неповнолітніх є жорстоке поводження з дітьми, здійснення сексуального насильства над неповнолітніми, нанесення їм тяжких травм⁸⁷. Аналіз стану і динаміки дитячих суїцидів за останні 10 років показує їх зростання в 2 рази по всім віковим категоріям: 5-9 років – з 16 чоловік у 2010 р. до 24 чоловік у 2019 р.; 10-14 років – з 296 до 476 чоловік; 15-18 років – з 1535 до 2541 людини⁸⁸.

Агапов А.Ф. та Данилевська М.В. у своїй роботі наводять результати обстеження неповнолітніх, що стали потерпілими від сексуальних кримінальних правопорушень батьків. Так, майже 50% думали про смерть, 28% реально намагалися втілити свої наміри в життя. Найбільша кількість завершених самогубств, вчинених у зв'язку з тяжкою психологічною травмою, стосується дівчат 14-16 років⁸⁹.

⁸⁵ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : [http:// www.reyestr.court.gov.ua](http://www.reyestr.court.gov.ua).

⁸⁶ Там само.

⁸⁷ Агапов А. Ф., Данилевская М. В. Социальные последствия насилия в отношении несовершеннолетних. *Общество и право в новом тысячелетии* : В 2-х т. М. Тула, 2001. С. 57.

⁸⁸ Самогубство. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D1%83%D0%B1%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE>.

⁸⁹ Агапов А. Ф., Данилевская М. В. Там само. С. 58.

4. За способом підготовки:

4.1. З попередньою підготовкою. З попередньою підготовкою вчиняється досить не великий відсоток кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. Як правило, це вбивство або умисне спричинення тяжкої шкоди здоров'ю кривдника зі сторони потерпілого, який не бачить іншої можливості позбавитися від кривдника. Це обумовлено тим фактором, що кривдник не погоджується на розлучення з потерпілим, оскільки це може тягнути за собою зміну матеріального стану (розподіл квартири). У тому випадку, якщо у жінки є можливість проживати окремо від кривдника (переїзд до батьків), то кривдник продовжує її переслідування.

4.2. Без попередньої підготовки. Основна кількість кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, вчиняється спонтанно, без попереднього умислу. Відсутність умислу спостерігається, як у кривдника, так і у потерпілого у випадку вчинення ним злочинних дій у відповідь. Приводом для насильства з боку кривдника можуть бути будь-які обставини, що на його погляд свідчать про неповажне ставлення до нього з боку членів сім'ї – несмачна їжа, невипрасуваний одяг, небажання потерпілого виконувати свої «подружні обов'язки» тощо.

5. За способом приховування:

5.1. Без приховування кримінального правопорушення. Як правило, лише у випадках, коли потерпілому від домашнього насильства необхідна термінова медична допомога, насильник не застосовує на початковому етапі дій для приховування вчиненого кримінального правопорушення. Пов'язане це з тим, що психологічно кривдник не завжди готовий до настання таких тяжких наслідків, тому, частіше всього, він знаходиться у стані розгубленості і сам заявляє до правоохоронних органів про те, що відбулося.

5.2. З приховуванням кримінального правопорушення. Більшість випадків домашнього насильства вчиняється з подальшим приховуванням обставин кримінального правопорушення. Всі прийоми приховування можна поділити на три групи – дії, що вчиняються до, під час та після вчинення кримінального правопорушення. До першої групи можна віднести дії, що пов'язані з приховуванням запланованого кримінального правопорушення:

- попередня підготовка не правдивого алібі (16,2 %);
- скоєння кримінального правопорушення не за місцем проживання або постійного перебування.

Аналіз кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством показав, що, як правило, у ході здійснення кримінального правопорушення злочинець не використовує ніяких прийомів для його приховування.

Найбільш часто дії по приховуванню факту домашнього насильства виконуються після скоєння кримінального правопорушення. При цьому

необхідно відмітити, що дані дії можуть вчинятися, як злочинцем, так і потерпілим. Так, після вчинення кримінального правопорушення потерпіла особа:

– приховує сам факт насильства, нікому не повідомляє про це. Це пояснюється соромом потерпілої сторони, не бажанням виносити «сміття з дому», а також погрозами з боку кривдника, що, якщо хто-небудь про це дізнається, буде тільки гірше. Саме даною обставиною обумовлений високий рівень латентності по даній категорії проваджень;

– маскування тілесних ушкоджень (накладення макіяжу тощо);

– умовляння інших членів сім'ї (перш за все, дітей) нікому не розповідати про те, що сталося.

Після скоєння домашнього насильства злочинці використовують наступні прийоми приховування:

– погрози на адресу членів сім'ї, їх залякування із заборною звертатися до правоохоронних органів;

– переховування від органів досудового розслідування. Як правило, підозрюваний використовує цей час для переконання потерпілої відмовитися від показань, які були дані раніше. Так, В. у процесі чергової сварки з дружиною, вдарив її кухонним ножом у живіт, нанісши поранення брючної порожнини – значна шкода здоров'ю. про те, що відбулося до правоохоронних органів надійшло повідомлення з лікарні. Коли працівники поліції прибули до будинку В., то з'ясувалося, що дітей він відвіз до бабусі, а його місце знаходження не відоме. На момент його затримання через два місяці, дружина відмовилася від своїх показань, що дала в лікарні, та пояснила, що сварки не було, чоловік різав помідор, ніж відскочив із дошки та випадково попав їй у живіт. Суд кваліфікував діяння В., як необережне тяжке тілесне ушкодження⁹⁰;

– знищення трупа або його розчленування (3,3 %). У подальшому частини розчленованого трупа переносяться злочинцем і залишаються в різних, як правило, віддалених місцях (наприклад, підкидаються у залізничні склади, що їдуть в різних напрямках);

– одночасно з попереднім способом приймаються міри до знищення слідів, що знаходяться на місці вбивства: робиться ремонт квартири, перефарбовується підлога, повна або часткова заміна шпалер, чистка м'яких меблів, килимів, прасування одягу тощо;

– щоб відвернути від себе підозру у вбивстві, злочинець імітує активні пошуки потерпілого, розповсюджує чутки про її від'їзд по особистим справам в інше місце, організовує відправлення листів із різних місць і телеграм від імені зниклої особи;

– звернення із заявою до правоохоронних органів про зникнення члена сім'ї;

⁹⁰ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : [http:// www.reyestr.court.gov.ua](http://www.reyestr.court.gov.ua).

– інсценування іншого кримінального правопорушення. При відсутності на трупі тілесних ушкоджень, як правило, має місце інсценіювання нещасного випадку або самогубства потерпілого. Якщо тілесні ушкодження явно свідчать про насильницьку смерть, інсценіюється розбійний напад або скоєння вбивства у стані сильного душевного хвилювання, необхідної оборони або вбивство з необережності.

Так, у вересні 2001 року біля забору місцевої телефонної станції був виявлений труп молодої жінки. У трупа була черепно-мозкова травма, яка мала наслідком смерть потерпілої, сліди численних побоїв. Труп був в оголеному стані зі слідами, що вказували на зґвалтування, одяг жінки знайдений у напівспаленому вигляді в одному з недобудованих гаражів поряд із місцем події. У ході розслідування було встановлено, що померлою була громадянка О., двадцяти семи років, що проживала з чоловіком та двома дітьми та свекрухою в одному з п'ятиповерхових будинків, що розташовані поряд із телефонною станцією. Після пояснення свекрухи та чоловіка, зі слів яких виходило, що О. залишила будинок після сварки, що відбулася напередодні ввечері в сім'ї, та більше не поверталася, основною версією була версія про зґвалтування, що супроводжувалося злочинним нападом, так як на померлій були відсутні золоті прикраси. Однак, в подальшому було встановлено, що О. в процесі чергового скандалу вбив чоловік, а потім інсценіював під зґвалтування та вбивство у ході розбійного нападу. «Украдене» золото зберігається в його матері⁹¹.

Це, звичайно, далеко не повний перелік прийомів, що використовуються насильниками в теперішній час для приховування кримінальних правопорушень.

Кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством, супроводжуються виникненням специфічних слідів, що свідчать як про насильницький характер кримінального правопорушення, що розслідується, так і про його окремі обставини. До таких слідів відносяться:

- сліди боротьби на місці події (перевернуті, поламані меблі тощо);
- тілесні ушкодження на потерпілому – подряпини, крововиливи, синці, рани (як невеликі, поверхневі, так і пронизуючі), розтяжки, вивихи тощо;
- пошкодження на одязі потерпілого;
- сліди біологічного походження (кров, частини мозкової рідини, волосся тощо);
- тілесні ушкодження на тілі підозрюваного (сліди укусів, подряпини), як сліди опору потерпілого.

⁹¹ Молчанова Е. В. Использование полиграфа при расследовании преступлений. *Теория и практика применения полиграфа в правоохранительной деятельности*. Сочи, 2002. С. 167.

У криміналістичній літературі відмічається, що глибоке дослідження особи потерпілого, його поведінки, взаємовідносин з оточуючими, характеру, схильностей та звичок є підставою для побудови основної версії про особу, що вчинила кримінальне правопорушення⁹².

В юридичній літературі запропоновані різні види класифікації потерпілих. Що стосується поглядів зарубіжних науковців, то це питання відображено в наукових працях таких авторів, як Г. фон Хентиг⁹³ [197, с.303], Г. Елленбергер [196], Б. Мендельсон, Г. Бауер.

Проаналізувавши роботи вітчизняних та зарубіжних учених, ми пропонуємо свою характеристику особи потерпілого. Перш за все, говорячи про стосунки потерпілого і підозрюваного, слід відмітити, що вони є членами однієї сім'ї. Так, кримінальні правопорушення пов'язані з домашнім насильством, вчиняються відносно:

- одного з подружжя (30 %);
- співмешканця (10 %);
- батьків (23,3 %);
- дітей (9 %);
- інших категорій родичів, що проживають разом (27,7 %) (Додаток

Б).

Згідно соціального становища можна виділити наступні категорії:

- безробітні (47,7 %);
- домогосподарки (13,3 %);
- працюючі (37,7 %);
- пенсіонери (1,3 %) (Додаток Б).

За біофізичними характеристиками потерпілих можна класифікувати на жінок (43,3 %) у віці:

- від 18 до 25 років (13,3 %);
- від 25 до 50 років (86,7 %)

та чоловіків:

- від 10 до 18 років (7,7 %);
- від 18 до 25 років (17,4 %);
- від 25 до 50 років (61,9 %);
- старші 50 років (13 %) (Додаток Б).

Всі потерпілі від домашнього насильства є зумовленими наперед, оскільки мали родинні зв'язки із підозрюваним. Як правило, в діях таких потерпілих можна прослідкувати пасивну форму провокації. Вона виражається в необережних та інших діях можливого потерпілого, що створюють привід для застосування до них насильства. У той же час зустрічається і активна форма провокації – коли кримінальне

⁹² Шурухнов Н. Г. Предмет, задачи, методы и система криминалистики . Криминалистика. Москва. 2003. С. 28.

⁹³ Hentig H., von. Remarks on the Interrelation of Perpetrator and Victim – The journal of Criminal Law and Criminology, 1940. № 3. P. 303.

правопорушення вчинюється в якості захисту від неправомірних дій потерпілого.

Однак, з основних передумов, що полегшує підозрюваному реалізацію його злочинного умислу і в багатьох випадках визначає вибір способів насильства, є його перебування в нетверезому стані. Людина у стані алкогольного сп'яніння (навіть невеликої міри – 67,7 %) – ідеальна жертва насильства. Алкоголь знижує пильність та опірність можливого потерпілого, послаблюючи критичне сприйняття оточуючої обстановки і контроль за власною поведінкою. Тому особа у стані алкогольного сп'яніння – найбільш підходящий суб'єкт для домашнього насильства. При цьому, слід відмітити, що потерпілі по даній категорії проваджень, як правило, вживають спиртні напої разом зі злочинцями.

Як правило, потерпілі від домашнього насильства є пасивними потерпілими. Пасивний потерпілий дає повні та правдиві показання, що заслуговують довіри але поводить себе під час слідства не активно. Вирішення всіх питань, що виникають у процесі розслідування, а потім і на суді, він залишає на розсуд слідчого і судді, клопотань на слідстві не заявляє, і зазвичай відмовляється знайомитися з матеріалами закінченого досудового розслідування. Нерідко доводиться переконувати такого потерпілого в необхідності його участі в тій або іншій слідчій (розшуковій) дії.

Потерпілі від домашнього насильства в силу наявності родинних зв'язків із підозрюваним є нестійким потерпілим. Вони схильні до перегляду даних раніше правдивих показань, відмовляються від них. Пояснюється це тим, що вони піддаються впливу, задовольняють прохання або домагання з боку сторони підозрюваного, його приятелів або родичів (іноді через підкуп).

Зміна показань може бути результатом боротьби мотивів: з однієї сторони,, потерпілий зацікавлений у притягненні потерпілого до кримінальної відповідальності і його покарання, з іншої – схильний пробачити підозрюваного, беручи до уваги перспективу подальших стосунків із ним.

Особливо нестабільні потерпілі – неповнолітні. Для них у силу особливостей віку велике значення має думка оточуючих про насильство, яке відбулося, вони швидше піддаються впливу родичів.

Наступним елементом криміналістичної характеристики є дані про особу можливого підозрюваного.

Дослідження осіб, що вчинили домашнє насильство, дало змогу виділити за ступенем стійкості агресивно-насильницького спрямування чотири їх основних типи:

1. Ситуаційний тип. Якщо звернутися до характеристики осіб, що належать до ситуаційного типу, то до моменту скоєння протиправного діяння вони мали позитивну чи нейтральну характеристику, дотримувалися встановлених устроїв соціальної взаємодії та прийнятних

правил. Якщо така особа і мала якісь негативні прояви поведінки або аморальні елементи свідомості, то вони були не помітні і проявлялися в мінімалізованому вигляді.

Суттєва відсутність механізму взаємодії соціального середовища та індивіду у складній ситуації, що виникла внаслідок конфлікту інтересів, відсутність інтелектуальних, емоційних та добровільних надбань, що потрібні для успішного управління складною ситуацією, неможливість передбачити наслідки своїх дій тощо.

Щодо вчинення насильницьких дій у родині, то такими особами вони вчиняються вперше. Не зважаючи на їх позитивну соціальну характеристику, вирішальний вплив мала негативна ситуація, що склалася, при чому причиною її є інші особи і вона не є наслідком їх поведінки чи звичного устрою життя. Всі ці характеристики сприяють тому, що особи ситуаційного типу стають жертвами жорсткої залежності від ситуації і в результаті обмеженої емоційної неспроможності знайти вихід з неї, не мають можливості її вирішити.

За даними проведеного дослідження Гадяцьким районним управлінням юстиції серед представників даного виду злочинців виявилось біля третини (30,9 %). Ситуаційний тип має три підтипи.

А. Раптово-конфліктний підтип. Особи даного підтипу в достатній мірі орієнтовані в загальноприйнятих правилах поведінки, їхня поведінка визначається груповими нормами, вони схильні приймати до уваги погляди оточуючих. Ступінь їх протиправної схильності відповідав середньо-нормативним значенням. У цілому ці особи були схильні до диференційованої, адаптованої та опосередкованої поведінки та конструктивному вирішенню міжособистісних протиріч, що виникають. Вони були наділені достатніми здібностями та характеристиками, щоб вийти із проблемних ситуацій, що виникають.

Порушення здатності та можливості щодо вирішення проблемних ситуацій у представників даного типу простежувався в екстрених, гостро стресових, конфліктних ситуаціях, при яких обставини, що містили в собі загрозу для речей або стосунків, що мали для них велику цінність і ці обставини виникали неочікувано та мали яскраво виражений зміст. Такі неочікувані події, ставали причиною для прийняття термінових та абсолютно не стандартних рішень. З однієї сторони, у конфліктних ситуаціях, що раптово виникли, у найбільшій мірі проявлялася характерна для цих осіб емоційна нестійкість, що стала причиною неможливості прийняти виважене рішення та порушувала плановість дій. З іншої сторони, притаманна їм афективна регідність, мала свій відбиток у труднощах щодо обрання швидкого найбільш підходящого способу вирішення конфліктної ситуації, в якій результат мав великий ступінь важливості. При прийнятті рішення випадав зазвичай притаманний даним особам етап співвідношення його з морально-етичними та юридичними нормами.

Джерелом конфліктної ситуації, що раптово виникла, як правило, є сам потерпілий, дії якого містили в собі грубу провокацію насильства, що проявлялося у приниженнях, образах або застосуванні фізичної сили. Тому власні насильницькі дії сприймалися ними як суб'єктивно виправдані.

Частина злочинців даної категорії у структурі «ситуаційного» типу склала 36,6 %, а серед усіх злочинців – 11,3 %. Про це свідчать дослідження Гадяцького районного управління юстиції.

Б. Афективний підтип. До даної групи увійшли особи, що вчинили домашнє насильство під впливом сильного душевного збудження, напруження. Такі особи загалом відрізнялися антисоціальною спрямованістю, орієнтацією на дотримання загальноприйнятих норм та правил та низьким рівнем агресивності. У конфліктах вони прагнули знайти компроміс, проте, разом із тим, були наділені пониженим рівнем емоційної стійкості та слабкою стресовою толерантністю. У злочинців даної групи були в найменшій мірі виражені риси афективної регідності, що перешкоджало тривалій кумуляції негативних переживань та сприяло більшій гнучкості поведінки.

Зазвичай, у ситуації, яка мала наслідки кримінального характеру, в якій було вчинено домашнє насильство, простежувалися неприязні відносини з особою, яка в результаті визнана потерпілою від домашнього насильства. До того ж характерною ознакою є те, що винні особи вже не вперше приймали спроби вирішення конфліктної ситуації у сім'ї шляхом насильницьких дій. У загостренні таких конфліктних ситуацій, як правило, винний сам потерпілий, який своєю провокаційною поведінкою сприяв розпаленню насильницького конфлікту. У результаті зростання емоційної напруги через провокацію формувалася свідомо насильницька мета, яка мала наслідком звуження позитивної свідомості та фіксацію на провокаційному об'єкті. Таким чином суттєво порушувалася здатність до адекватного сприйняття негативної насильницько-конфліктної ситуації, втрачався контроль над своїми діями та була відсутня оцінка наслідків.

Проведене Гадяцьким районним управлінням дослідження показало, що серед злочинців «ситуаційного» типу представники даної групи склали 21,9 %, а серед усіх досліджених сімейних насильників – 6,8 %.

В. Накопичувально-афективний підтип. У названій групі об'єднані представники, які насильство у сімейно-побутових стосунках скоювали у стані сильного душевного хвилювання, напруження, що стало наслідком провокації зі сторони потерпілої особи. Злочинці мали певні характерні ознаки, а саме: значний рівень про соціальності та найменш низьким, у порівнянні зі всіма іншими дослідженими злочинцями, рівень агресивності. Разом із тим вони характеризуються такими рисами, як афективна регідність, емоційна нестійкість, конформність, схильність до самозвинувачення, напруженість, тривожність, високий контроль емоцій та поведінки, високий рівень інтелекту, позитивно направлені цінності,

схильність прогнозувати наслідки своєї поведінки та інші особливості, що перешкоджають прояву агресивно-насильницьких намірів у поведінці. Ці всі характерні особливості мали свій вплив на формування у представників накопичувально-афективного підтипу особливості довготривалого накопичення негативних переживань, зосередження на цих переживаннях. Наслідком цього стало те, що насильницькі дії в сім'ї скоювалися ними в умовах довготривалої психотравмуючої ситуації, що викликана систематичною протиправною та (або) аморальною поведінкою потерпілого. Ситуативні психотравмуючі фактори у взаємодії з гальмуючими агресію особливостями призводили до кумуляції (накопиченню емоційної напруги, яка розряджалася через насильницькі дії згідно механізму «останньої краплі»).

Отже, основною відмінною особливістю накопичувально-афективного підтипу від тих, що аналізувалися раніше є те, що в цій групі винні особи схильні до того, щоб більш тривалий час зберігати самоконтроль, мати стійкість до емоційних навантажень, стримуватися, при цьому застосовуючи всі можливі методи самоконтролю. Подальше порушення цих процесів саморегуляції мало більш суттєві руйнівні і глобальні наслідки. Це є свідченням накопичувального ефекту накопичувальний афект, а більш глобальні і руйнуючі наслідки є результатом прямого виходу афекту. У стані фізіологічного афекту насильницькі кримінальні правопорушення в сім'ї здійснювалися, як правило, представниками даного підтипу.

Результати дослідження Галяцького районного управління юстиції показали, що питома вага насильників групи, що розглядалася складає у структурі злочинців «ситуаційного» типу 41,5 %, а серед всіх досліджених – 12,8 %.

2. *Нестійкий (проміжний) тип.* Представники даного типу мають негативну характеристику, у минулому були випадки, коли допускалися порушення морально-етичних норм шляхом вчинення протиправних діянь, у тому числі насильницького характеру у родинних відносинах. Також відмічалось неналежне виконання вимог правил встановлених суспільством, проте, спрямованість яких на вчинення насильницьких посягань проти особи явно не виражена. Вчинення ними дій, які носять насильницький характер і належать до розряду кримінальних правопорушень нерідко стає для них способом досягнення мети, до якої вони ішли і вона має для них велике значення, способом заволодіння певним соціальним благом (наприклад, затвердження у ролі голови сімейства, самоствердження, підкорення своїй владі, заволодіння матеріальними благами тощо).

Представникам нестійкого (проміжного) типу належать найпротилежніші характеристики по показникам, вони мають особливість часткової криміногенної зараженості, шляхом поєднання характеристик злочинця таких як байдужість до громадських правил і устоїв,

безвідповідальність, різні варіанти сподівання на безкарність, наркотична чи алкогольна залежність, нездатність протистояти негативному впливу оточуючого середовища, відсутність позитивних звичок та стійких стереотипів правомірної поведінки тощо) та громадянина, який ніколи не мав проблем із законом. Їх формування відбувається, в суперечливому мікросередовищі, що поєднує позитивний та негативний вплив.

Насильницька поведінка осіб даного типу багато в чому визначалася дефектами їх емоційно-вольової сфери, слабким самоконтролем, вкрай низькою емоційною стійкістю, підвищеною подразливістю, афективною регідністю. Вони поверхово орієнтовані в існуючих соціальних нормах, недостатньо здатні до конструктивного аналізу складних ситуацій. У цілому їх домашнє насильство було побудоване, як правило, під впливом ситуативно виникаючих імпульсів та спонукань, являючись скоріше афективно обумовленим, ніж раціонально спланованим.

Також домашнє насильство у значній мірі було обумовлене несприятливою ситуацією (наприклад, несприятливі стосунки з особами, з якими відбувається спільне проживання тощо). При цьому вирішальне значення в генезі домашнього насильства мав саме взаємозв'язок, взаємодоповнення негативних ознак особистості з негативними ознаками оточуючого середовища (ситуації). До вчинення кримінального правопорушення таку особу приводять його мікросередовище і весь попередній спосіб життя, закономірним розвитком якого виявляється ситуація кримінального правопорушення.

Серед усіх досліджених злочинців представників даного типу виявилось 27,1 % (за даними дослідження, проведеного Гадяцьким районним управлінням юстиції).

3. *Стійкий тип.* Основними характерними особливостями осіб даного типу є чітко та стійко виражена агресивно-насильницька спрямованість, сформованість стереотипу застосування грубої сили. Їх становлення відбувалося в обстановці, де норми правильної законної поведінки не мали абсолютно ніякої цінності. Домашнє насильство в їхній родині вважалось звичайним способом життя та було обґрунтоване стійкими поглядами антисуспільного спрямування, асоціальними установками та орієнтаціями. Вони вели аморальний, анти суспільний спосіб життя.

Їх антисуспільна поведінка була вмотивована головним чином такими негативними емоціями, як роздратованість, злість, помста, заздрість тощо. Для них достатньо незначного приводу, щоб примітивний стереотип самоствердження, пов'язаний із застосуванням фізичної сили, втілювався в насильницькому злочинному посяганні, причому вони. Зазвичай вони особисто самі створюють в сім'ї криміногенну провокуючу ситуацію. Разом із тим агресивно-насильницький спосіб міжособистісної взаємодії для них є не єдиним доступним, а лише бажаним, найбільш ефективним. Часто вони раніше вже були засуджені за насильницькі кримінальні

правопорушення, в тому числі такі, що вчинялися в сім'ї, іноді неодноразово. Для них є характерним неодноразове вчинення адміністративних правопорушень, як правило, агресивної спрямованості або пов'язаних зі зловживанням ними спиртних напоїв.

Як правило, вони відстоюють лише власну позицію, надзвичайно агресивні, зневажливо ставляться до всіх інших, не вміють контролювати та стримувати негативні наміри та емоції, роздратовані, невірноважені, емоційно не стримані. Домашнє насильство вчинялося даною категорією злочинців в умовах міжособистісних протиріч, які, однак, не були для них гостро травматичними або суб'єктивно безвихідними. У них спостерігалася деяка емоційна напруга зі збереженням планування, самоконтролю, саморегуляції, достатнього рівня прогнозу можливих наслідків своїх дій.

Домашнє насильство для осіб даного типу мало в більшій мірі інструментальний характер, тобто використовувалося як засіб досягнення будь-якої, не пов'язаної з нанесенням шкоди, злочинної мети.

Кількісний показник злочинців даного типу серед усіх сімейних насильників склав 24,8 % (дослідження Гадацького районного управління юстиції).

4. Злісний тип. Представники злісного типу характерною особливістю мають агресивно-насильницьку спрямованість, яка мала глибоко укорінений характер, домінуючий, злісний характер, у результаті чого їх злочинні дії в значній мірі втратили ситуаційний характер. У відносинах з представниками даного типу провокація з боку потерпілих не мала місця або не сумісна з тяжкістю наслідків, що наступила. Зазвичай вони самі створюють конфліктні ситуації, провокують їх, щоб потім задовольнити своє бажання застосувати до потерпілого насильство. Часто домашнє насильство вчинялось ними в умовах відсутності будь яких міжособистісних протиріч. У них спостерігається максимально високий рівень агресивності, яка є для них домінуючим способом самоствердження, носила характер самоцінності. Тому домашнє насильство вони вчиняли не заради задоволення будь-яких раціональних цілей, а як самоціль.

Представники злісного типу скоювали протиправні діяння, що розглядаються у стані слабко вираженої емоційної напруги або у відносно нейтральному емоційному стані. Ці особи вже неодноразово були судимі і засуджені до позбавлення волі за дії насильницького характеру, що були кваліфіковані, як кримінальні правопорушення. Протиправне посягання кримінального характеру на життя або здоров'я члена своєї сім'ї було для них звичною повсякденною поведінкою серед постійних та таких, що не припиняються актів агресивної поведінки у різних сферах життя. Відчуваючи хронічну емоційно-психологічну напруженість, тривожність, вони були готові до імпульсивної розрядки по самим незначним причинам.

Провідними особистісними особливостями таких осіб є вкрай виражений егоцентризм, озлобленість, роздратованість, жорстокість, цинізм, нездатність до співпереживання, співчуття, анти суспільна спрямованість, переважна орієнтація на власні інтереси та потреби, безпричинна ворожість у відносинах з оточуючими, деформація морально-етичної сфери, афективна регідність, підвищена емоційна нестійкість, вкрай низький рівень самоконтролю, самооправдовування, перекладення відповідальності та вини на оточуючих.

Згідно даних проведених досліджень Галяцьким районним управлінням юстиції, в загальній кількості осіб, засуджених за домашнє насильство, представників даного типу виявилось 17,2 %.

Слід відмітити, що в ході дослідження була виявлена наступна закономірність: чим менше криміногенна особистість, тим більше значення в мотивації її злочинної поведінки відіграють несприятливі зовнішні обставини.

Наведена типологія має умовний характер і не кожен насильницький злочинець може бути без вагань віднесений до будь-якого визначеного типу (підтипу). При проведенні дослідження зустрічалися і змішані типи злочинців, яким були притаманні риси і інших типів (підтипів). У цілому, як показують дані, особистість злочинця, що вчиняє домашнє насильство, характеризується суттєвою соціально-правовою та морально-психологічною деформацією. Разом із тим необхідно пам'ятати, що немає такої єдиної властивості особи, яка викликала б негативну поведінку та відрізняла б осіб, схильних до такої поведінки, від осіб, що дотримуються соціальних норм.

На підставі розглянутого можна дійти висновку, що виникнення даної проблеми стало наслідком нестабільної соціально-моральної обстановки, у зв'язку з чим зберігається необхідність у виявленні соціально-психологічних факторів, що обумовлюють формування системи соціальних відносин. У зв'язку із тим, що зачіпаються проблеми приватного життя осіб, проблема насильства в сім'ї є доволі складною для дослідження.

Враховуючи особливе місцем сімейно-побутових стосунків у системі людських цінностей, а також в історії людства в цілому визначено важливість досліджень у даній сфері.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ТА СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НАСИЛЬСТВОМ В СІМ'І

§ 2.1 Слідчі ситуації та алгоритм дій слідчого на першочерговому та наступному етапі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із насильством в сім'ї

Першочерговий етап розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, включає в себе алгоритм невідкладних слідчих дій, спрямованих на встановлення підозрюваного. Цей етап починається із внесення відомостей до Єдиного державного реєстру досудового розслідування (далі – ЄРДР) і завершується встановленням особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, повідомлення йому про підозру, застосуванням до нього міри запобіжного заходу або затримання в порядку ст. 176 КПК України та допитом в якості підозрюваного.

Підставами для внесення відомостей до ЄРДР згідно ч. 1 ст.2 14 КПК України є заява, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або самостійне виявлення слідчим, прокурором із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення⁹⁴.

Існуючі відомості щодо розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, показують, що виявлення цих діянь і подальше розслідування здійснюється згідно різних організаційно-методичних схем у залежності від ситуацій, які склалися.

Починаючи з 1967 р. до 1987 р. криміналістика була дискусійним полем для визначення суті слідчих ситуацій. У цій дискусії приймали участь відомі криміналісти: Р.С. Белкін, А.Н. Васильєв, І.А. Возгрін, В.К. Гавло, І.Ф. Герасимов, Л.Я. Драпкін, А.В. Дулов, В.В. Клочков, А.Н. Колесніченко, Е.В. Корноухов, І.М. Лузгін, А.Р. Ратінов, Н.А. Селіванов, В.І. Шиканов та інші⁹⁵.

На початку 90-х років інтерес до природи ситуації знизився, але типові слідчі ситуації стали невід'ємною частиною будь-якої криміналістичної методики.

⁹⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

⁹⁵ Колесніченко А. Н. Наукові та правові основи розслідування окремих видів злочинів : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Харків. 1967. 36 с.

Згідно Тлумачного словника української мови, ситуація – сукупність умов і обставин, що створюють певне становище, викликають ті чи інші взаємини людей⁹⁶.

Ми погоджуємося з думкою Р.С. Белкіна, що під слідчою ситуацією слід розуміти сукупність умов, в яких у даний момент здійснюється розслідування, тобто та обстановка, в якій проходить процес доказування⁹⁷. Слідча ситуація, як така, що складається на певний період часу обстановка розслідування, похідна від вчиненого кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, і характеризує стан розслідування.

Криміналісти виділяють у слідчій ситуації різні аспекти: правовий, інформаційний, техніко- і тактико-криміналістичний, методичний, організаційно-управлінський, оперативно-розшуковий тощо. Копилов І.А. проаналізував всі відомі систематизації і, з урахуванням логічних правил ділення, запропонував виділити наступні:

1. За інформаційною ознакою – сприятливі, несприятливі, проміжні;
2. За наявністю ознаки наявності чи відсутності конфлікту сторін – конфліктні, безконфліктні;
3. За ступенем загальності – типові, індивідуальні;
4. За етапом розслідування – початкові, наступні і завершальні⁹⁸.

Особливої уваги заслуговує класифікаційна система слідчих ситуацій, побудована в залежності від їх рівня. Так, Н.П. Яблоков висунув думку, що слідчі ситуації «...що виникають в межах конкретних слідчих дій та тактичних операцій, характеризують локальні обстановки, що склалися, головним чином з тактичних позицій. Належним чином оцінена своєрідність їх змісту перш за все обумовлює вибір найкращої тактики однієї або декількох слідчих дій з метою вирішення задач і забезпечує прийняття необхідних процесуальних рішень. Подібні ситуації в основному тактичної спрямованості, зазвичай не залежать від виду, характеру або різновиду злочинів. Їх доцільніше називати ситуаціями слідчих дій або тактичних операцій. Слідчі ситуації, що визначають зовнішню і внутрішню обстановку якогось моменту, фрагменту (етапу) розслідування в цілому значно ширше попередніх за своєю фактичною базою або роллю, яку вони відіграють у розслідуванні»⁹⁹. Точку зору про

⁹⁶ Тлумачний словник української мови : у 20-ти томах / Нац. акад. наук України, Укр. мовно-інформ. фонд ; гол. ред. В.М. Русанівський ; науковий керівник проекту В.А.Широков, 2010. URL : test.ulif.org.ua:8000/expl/Entry/index?wordid=1&page=0.

⁹⁷ Белкин Р. С. Курс криминалистики. В 3 т. Т. 1 : Общая теория криминалистики. Москва, 1997. С. 131.

⁹⁸ Копылов И. А. Следственная ситуация и принятие тактических решений (Общие положения) : автореф. дисс. канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 1984. С. 9.

⁹⁹ Яблоков Н. П. Криминалистическая методика расследования. Москва : Юристъ, 1985. С. 88.

можливість виокремлення слідчих ситуацій різного рівня висловили також Т.С. Балагуніна¹⁰⁰, Т.С. Волчецька¹⁰¹, А.Ф. Облаков¹⁰².

Виокремлення типових слідчих ситуацій дозволяє слідчому найбільш раціонально підійти до процесу розслідування:

1. Правильна діагностика вихідної ситуації, як правильно поставлений діагноз, дає можливість, використовуючи типову криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень, ліквідувати інформаційну невизначеність.

2. Діагностика вихідної ситуації дає можливість правильно класифікувати ситуацію.

3. Правильна класифікація ситуації обумовлює методологію роботи в цій ситуації.

4. Правильно вибрана методологія роботи в криміналістичній ситуації містить раціональний набір методів, а також сприяє їх раціональному послідовному застосуванню¹⁰³.

Слідчий, аналізуючи першочергові матеріали про насильство відносно особи і перевіряючи версію, що дане кримінальне правопорушення вчинене у результаті домашнього насильства, на основі наявної інформації може визначити, в якій ситуації він знаходиться. Оцінка обстановки перед початком розслідування і в ході його проведення є важливими етапами роботи слідчого. Питання прийняття рішень про ту чи іншу слідчу ситуацію пов'язані зі структуризацією вихідної інформації про неї та формуванням вихідної багатоманітності версій. У результаті слідчий подумки формує механізм розвитку ситуації та прогнозує можливі шляхи її вирішення.

Слід відмітити, що оцінка слідчим слідчої ситуації, постановка задач і проведення для їх вирішення слідчих (розшукових) дій та інших заходів є інваріантами для будь-якого етапу розслідування.

Класифікація типових слідчих ситуацій першочергового етапу розслідування дає можливість більш точно визначити шляхи вирішення тієї чи іншої проміжної задачі, тобто розробити типові алгоритми розслідування.

Алгоритми діяльності щодо виявлення, розкриття і розслідування кримінальних правопорушень є, як правило, «нестрогими», що передбачають не жорстку послідовність елементарних дій, а «блоки» дій, найбільш ефективні в тій чи іншій ситуації. Це обумовлено двома причинами. По-перше, різноманітність прояву злочинної діяльності, багатоплановість реальних слідчих ситуацій, особливо в роботі по

¹⁰⁰ Балагуніна Т. С. Слідчі ситуації та планування розслідування. *Слідча ситуація*. Київ, 1985. С. 56.

¹⁰¹ Волчецькая Т. С. Криминалистическая ситуалогия : дисс...докт. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 1997. С. 57.

¹⁰² Облаков А. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений и криминалистические ситуации. Хабаровск, 1985. С. 71.

¹⁰³ Зорин Г. А. Теоретические основы криминалистики. Минск : Амалфея, 2000. С. 65.

неочевидним кримінальним правопорушенням, створюють для слідчих реальні труднощі засвоєння специфіки розкриття та розслідування протиправних діянь різних видів лише на основі особистого професійного досвіду. По-друге, в умовах типізації (нівелювання) способу вчинення кримінального правопорушення, діяльність правоохоронних органів по розслідуванню кримінальних правопорушень у кожному конкретному випадку буде неминуче включати в себе повторюючі елементи, процедури, їх послідовність. Раціоналізація такої діяльності потребує розробки способів вирішення проміжних задач в алгоритмічній формі. За своєю суттю ті алгоритми, що пропонуються являють собою типовий план розслідування в певній ситуації. Кулагін Н.І. справедливо стверджує, що «планування розслідування є умовою раціональної організації розслідування і являє собою розумову діяльність по визначенню основних напрямків слідства, а також послідовність виконання процесуальних дій та інших заходів»¹⁰⁴.

Слідчі ситуації, що складаються на першочерговому етапі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, можна класифікувати за підставою для внесення відомостей до ЄРДР:

1. Самостійне повідомлення особою про вчинене нею кримінальне правопорушення.

Дана ситуація найбільш характерна при спричиненні смерті або іншої тяжкої шкоди здоров'ю потерпілим від насильства своєму кривднику. У даній ситуації необхідно провести наступні слідчі (розшукові) дії:

– допит особи, що зізналася у вчиненні кримінального правопорушення з уточненням обставин кримінального правопорушення та обставин, що йому передували;

– огляд місця події та трупа;

– судово-медична експертиза трупа;

– освідування (медичне) особи, що зізналася у вчиненні кримінального правопорушення;

– інші експертизи по об'єктам, вилученим при огляді місця події;

– допит свідків-очевидців кримінального правопорушення та сварки, бійки, що йому передувала;

– допит свідків із числа сусідів, родичів, колег обох членів сім'ї на предмет взаєностосунків між підозрюваним та потерпілим;

– у випадку наявності у сім'ї неповнолітніх дітей – їх допит, а також допит їх педагогів (у дитячому садку чи школі).

2. Виявлення трупа або його частин.

¹⁰⁴ Кулагін Н. И. Планирование расследования сложных многоэпизодных дел. Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1976. С. 18.

Алгоритм дій у даній ситуації досить детально розглядається криміналістами в межах методики розслідування вбивств¹⁰⁵. У той же час у вказаних методиках не звертається увага на необхідність перевірки версії про причинно-наслідковий зв'язок даного кримінального правопорушення із домашнім насильством. Разом із тим, статистика показує, що приховування трупа, його розчленування є способами приховування кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством. У зв'язку із цим ми вважаємо за необхідне при виявленні трупа або його частин висувати і перевіряти версію про вчинення кримінального правопорушення одним із членів сім'ї потерпілого. З цією метою необхідно провести наступні слідчі (розшукові) дії:

- допитати членів сім'ї та перевірити їх на предмет причетності до кримінального правопорушення (взаємостосунки в сім'ї, алібі на момент вбивства тощо);

- судово-медичне освідування (або експертизу) члена сім'ї, якого перевіряють на причетність до кримінального правопорушення на наявність у нього тілесних ушкоджень, отриманих у результаті подій, що передували кримінальному правопорушенню;

- оглянути житло, як можливе місце вчинення кримінального правопорушення;

- допитати свідків із числа сусідів, родичів, колег, педагогів дітей.

3. Повідомлення про особу, що пропала безвісті.

Таке повідомлення також може виступати в якості приховування вчиненого кримінального правопорушення. З метою перевірки версії про вчинення кримінального правопорушення особою, яка повідомила про зникнення особи необхідно провести той же комплекс заходів, що і в другій ситуації.

4. Повідомлення із медичних установ.

У процесі домашнього насильства, потерпілі від нього можуть отримувати тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, що є наслідком звернення їх до різних медичних установ. Про надходження до медичних установ осіб із травмами, що мають ознаки кримінальних, працівники даної медичної установи зобов'язані повідомити про це до правоохоронних органів. Крім того, ними застосовуються міри, спрямовані на те, щоб хворий дочекався прибуття працівників поліції, якщо він не підлягає госпіталізації.

Згідно п. д ч. 1 ст. 6 Основ законодавства України про охорону здоров'я кожен має право на кваліфіковану медичну допомогу, включаючи вільний вибір лікаря, вибір методів лікування відповідно до

¹⁰⁵ Жарский В. Е. Скорченко П. Т. Криминалистическая тактика и методика расследования отдельных видов преступлений. Метод. указания и практикум для слушателей. Москва, 1970. 125 с.; Колесніченко А. Н. Наукові та правові основи розслідування окремих видів злочинів : автореф. дисс ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Харків. 1967. 36 с.; Криминалистическая методика расследования отдельных видов преступлений : учеб. пособие в 2х частях. ; под ред. А.П. Резвана, М.В. Субботиной. Москва, 2002 г. С. 75.

його рекомендацій і закладу охорони здоров'я¹⁰⁶. Лікарі зобов'язані оглянути потерпілого, що звернувся до них по допомогу. За ненадання без поважних причин допомоги медичним працівником потерпілому, який до нього звернувся зобов'язаний, якщо йому завідомо відомо, що це може мати тяжкі наслідки для потерпілого, наступає кримінальна відповідальність згідно ст. 139 КК України¹⁰⁷.

За медичною допомогою потерпілий повинен звернутися до травматологічного пункту (якщо він може самостійно пересуватися), в службу «швидкої допомоги» (якщо не може пересуватися самостійно), до будь-якої медичної установи.

Потерпілому необхідно:

- розповісти в медичній установі, при яких обставинах отримані дані тілесні ушкодження;
- ким вони нанесені, коли і де;
- показати всі тілесні ушкодження і повідомити про всі больові відчуття.

Всі ці дані будуть обов'язково зафіксовані черговим лікарем у медичній карті. У цій же карті лікар опише характер тілесних ушкоджень, та які медичні міри прийняті. Інформація, що міститься в медичній карті, внаслідок може бути використана в якості доказів вини підозрюваної особи, а також бути підставою для судово-медичної експертизи, яка в подальшому буде призначена слідчим.

При розслідуванні в даній ситуації необхідно:

- отримати дозвіл чергового лікаря на допит потерпілого;
- допитати потерпілого;
- допитати персонал прийомного покою або травмпункту з приводу пояснень хворого про механізм отримання травми і про те, хто його доставив до медичної установи;
- вилучити одяг;
- оглянути місце події;
- затримати особу, що підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення;
- провести судово-медичне освідування затриманого;
- допитати затриманого;
- повідомити йому про підозру, у випадку наявності достатньої кількості доказів для цього;
- призначити відповідний вид експертизи.

5. Повідомлення від органів опіки чи піклування.

Органи опіки та піклування формують матеріали, на підставі яких готується позов про позбавлення батьківських прав. Дані матеріали

¹⁰⁶ Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 4. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12.

¹⁰⁷ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

отримують в результаті рейдів, що проводяться комісією у справах неповнолітніх із залученням представників поліції, громадських інспекторів із охорони дитинства, представників громадськості. У результаті складаються акти огляду житлово-побутових умов неповнолітніх, що засвідчуються підписами всіх учасників такого рейду. При підготовці таких матеріалів можуть бути виявлені факти домашнього насильства – жорстокого поводження з дітьми (фізичне, психологічне, сексуальне насильство, постійні образи та погрози; приниження людської гідності; прояв неприязні, нелюбові до дитини; нехтування її інтересами, основними потребами в їжі, одягу, житлі, освіті, медичній допомозі тощо) з боку батьків. У даній ситуації необхідно провести наступні заходи:

- допитати в якості свідків осіб, що приймають участь в рейдах;
- допитати неповнолітнього в якості потерпілого;
- допитати родичів, сусідів, друзів, дорослих родичів та друзів дітей; вихователів дитячого садочка (якщо дитина відвідує такий дошкільний заклад), учителів у школі, класного керівника, які можуть володіти інформацією про кримінальне правопорушення;
- призначити судово-психологічну експертизу із залученням педагога із загальноосвітньої школи для визначення рівня знань дитини, якщо в результаті неналежного виконання батьківських обов'язків дитина не відвідувала школу (характеристика з місця роботи, проживання, довідки про судимість).

6. Безпосереднє виявлення ознак кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, при розслідуванні іншого кримінального правопорушення, що вчинене неповнолітнім.

У процесі розслідування будь якого кримінального правопорушення, що вчинене неповнолітнім, перевіряється версія про причетність дорослих осіб (в тому числі батьків) до вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім (втягнення в злочинну діяльність, систематичне вживання спиртних напоїв та інші анти суспільні дії). Дане втягнення може бути вчинене із застосуванням насильства або погрозою його застосування, тобто вчинення неповнолітнім кримінального правопорушення може бути наслідком домашнього насильства.

Для перевірки даної версії необхідно:

- допитати неповнолітнього та його співучасників;
- допитати батьків неповнолітнього;
- допитати в якості свідків сусідів, родичів, учителів;
- якщо неповнолітній стоїть на обліку в органах опіки та піклування, витребувати матеріал на нього, який є;
- якщо неповнолітній на такому обліку не стоїть, провести рейд по обстеженню його житлово-побутових умов;
- вивчити особистість батьків (характеристика з місця роботи, проживання, довідки про судимість).

7. Безпосереднє виявлення ознак кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, при розслідуванні адміністративного правопорушення.

Дана ситуація є найбільш розповсюдженою, проте саме вона викликає найбільші ускладнення у процесі розслідування. Як, правило, до чергової частини поліції по телефону про скандал, бійку повідомляють або сусіди, або сам потерпілий. Після прибуття на місце події працівники поліції, навіть виявивши факт нанесення побоїв, фактично не приймають ніяких мір для фіксації слідів кримінального правопорушення, оскільки практика показує, що наступного дня потерпіла від насильства особа відмовляється від наміру притягнення до кримінальної відповідальності свого кривдника. Це призводить до того, що домашнє насильство продовжується і може мати наслідком вчинення більш тяжкого кримінального правопорушення.

На нашу думку, необхідно змінити підхід правоохоронних органів до даної ситуації. Для цього, по-перше, вважаємо за доцільне, у будь-якому випадку, не залежно від позиції потерпілої особи, проводити комплекс заходів для фіксації слідів кримінального правопорушення:

- огляд місця події;

- опитування потерпілої особи із застосуванням аудіо- чи відео запису. На відміну від аудіо запису, відео запис вигідно відрізняється ємкістю та єдністю сприйняття статичних та динамічних об'єктів події, що спостерігається; можливістю вибору та зміни у ході відео запису масштабу та ракурсу спостереження¹⁰⁸. Саме тому вважаємо застосування відео запису у даному випадку обов'язковим, оскільки це дозволить не лише зафіксувати пояснення потерпілої особи, але і її стан;

- у випадку використання при опитуванні аудіо запису, застосовувати фотографування потерпілої особи для фіксації її зовнішнього вигляду та фізичного стану;

- судово-медичне освідування потерпілої особи та її кривдника;

- опитування сусідів;

- опитування особи, яка наносила побої.

У випадку, якщо потерпіла особа відмовиться від наміру притягнення до кримінальної відповідальності другого з подружжя (співмешканця), ці матеріали повинні зберігатися у дільничного інспектора. Наявність трьох таких матеріалів протягом року дасть можливість працівникам правоохоронних органів згідно рапорту дільничного інспектора внести дані до ЄРДР та почати досудове розслідування за фактами насильства.

По-друге, працівникам поліції необхідно більш уважно оцінювати причини відмови потерпілої особи від наміру притягувати свого кривдника до кримінальної відповідальності. У випадку, коли такою причиною є страх перед насильником, страх помсти, інші причини, через

¹⁰⁸ Колесніченко А. Н. Загальні положення методики розслідування окремих видів злочинів. Харків, 1976. С. 39.

які потерпіла особа не може захистити свої права та законні інтереси, необхідно весь зібраний матеріал передати прокурору, який у відповідності до ч. 2 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» може представляти інтереси громадянина, якщо особа сама не може це зробити а також, якщо це стосується неповнолітнього¹⁰⁹.

8. Заява потерпілої особи.

Як ми вже відмічали, розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних із домашнім насильством, часто ускладнюється через негативну позицію потерпілої особи. Вивчення досліджуваної категорії проваджень показало, що потерпілі далеко не завжди повідомляють про вчинені кримінальні правопорушення. Більше 50 % кримінальних проваджень по кримінальним правопорушенням, пов'язаних із домашнім насильством розпочинається не за заявою потерпілого (Додаток А). Відомі випадки, коли потерпілі з числа близьких, родичів, сусідів, знайомих приховують факти нанесення їм тілесних ушкоджень, іноді навіть дуже тяжких. На потерпілого чинять вплив близькі, родичі і сама домашня обстановка.

Із цього можна зробити висновок, що органам розслідування з метою розкриття даної категорії кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством необхідно використовувати всі законні засоби, а не лише свідчення потерпілих.

У даній ситуації необхідно:

- прийняти заяву від потерпілої особи;
- опитати потерпілу особу;
- оглянути місце події;
- у випадку, якщо потерпіла особа вже зверталася по медичну допомогу, витребувати звіт документацію. В іншому випадку – організувати судово-медичне освідування;
- опитати свідків;
- опитати винну особу;
- внести відомості до ЄРДР.

Першочерговий етап розслідування повинен завжди закінчуватися аналізом отриманих даних про всі обставини, що підлягають доказуванню. Такий аналіз або з'ясування слідчої ситуації дає можливість правильно визначити:

- 1) завдання на наступний етап розслідування;
- 2) конкретні слідчі (розшукові) дії, необхідні для виконання цих завдань;
- 3) термін виконання запланованих слідчих (розшукових) дій.

Питання про час початку наступного етапу розслідування до сих пір не має однозначного вирішення. Деякі автори вважають, що наступний

¹⁰⁹ Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.

етап розслідування пов'язаний із моментом розкриття кримінального правопорушення, тобто починається або з моменту затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення або з моменту повідомлення їй про підозру¹¹⁰. Однак, не завжди першочерговий етап розслідування закінчується встановленням особи, що вчинила кримінальне правопорушення. Наступний етап розслідування більш тривалий за часом та має більше значення за обсягом виконуваної роботи. На цій стадії після з'ясування обставин, що підлягають доказуванню у провадженнях, пов'язаних із домашнім насильством та вивчення особи, що підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення приймається рішення про повідомлення їй про підозру. Проводяться різні слідчі (розшукові) дії. У першу чергу назначаються судово-медичні та судово-біологічні експертизи, окремі криміналістичні (трасологічні, балістичні, технічні), хімічні експертизи, проводяться допити свідків, потерпілих, слідчі експерименти. Встановлення можливих процесуальних джерел відомостей про ці факти передбачає проведення негласних слідчих (розшукових) дій, залучення громадськості¹¹¹.

Суть дій слідчого на наступному етапі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством – це збір доказів, достатніх для прийняття остаточного рішення у провадженні (закриття кримінального провадження чи складання обвинувального акту та направлення матеріалів до суду).

Якщо особа встановлена і зібрано достатньо доказів, що дають підстави для виконання такої дії, як повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного із домашнім насильством, то на наступному етапі розслідування здійснюється детальна перевірка підстав підозри, виявляються всі епізоди домашнього насильства, досліджуються всі зв'язки між елементами складу кримінального правопорушення.

Основне завдання наступного етапу розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, – це отримання максимально можливого обсягу інформації про наявність домашнього насильства, що стало причиною конкретного кримінального правопорушення. Домашнє насильство, як ми вже відмічали, може виступати і як основне кримінальне правопорушення, і як обставина, що пом'якшує відповідальність підозрюваного. Тому для досягнення поставленого завдання необхідна цілеспрямована діяльність – тактична операція, під якою слід розуміти систему цілеспрямованих слідчих (розшукових) та інших дій, об'єднаних загальним задумом та єдиною

¹¹⁰ Хлюпин Н. И. Планирование расследования преступлений. *Вопросы организации суда и осуществления правосудия в СССР*. Калининград, 1975. Вып.4. С. 39.

¹¹¹ Юрчишин В. М. Проблемы планирования и организации работы в досудебном производстве за новым УПК Украины. *Закон и жизнь*. Республика Молдова. 2013. № 4. С. 10.

метою. Поняття тактичної операції включає, по меншій мірі, три визначальних моменти:

1) керуюча діяльність слідчого, що організовує операцію на основі вибору раціонального способу використання процесуальних засобів для досягнення мети операції;

2) процесуальні засоби, що знаходяться у розпорядженні слідчого і застосовуються в процесі операції у відповідності з вибраним способом розслідування;

3) інші засоби, що безпосередньо взаємодіють з процесуальними – це оперативні або інші засоби, якими можуть користуватися інші співробітники органів внутрішніх справ (оперативні працівники, дільничні інспектори тощо) та інші державні органи та громадські організації.

У загальному плані ці три моменти відображають відповіді на питання, як діяти, чим діяти і на що впливати для успішного досягнення поставленої мети тактичної операції. Мета є ідеальне уявлення у свідомості слідчого про бажаний результат тактичної операції. Вона визначає способи і форми дій, їх характер та системну упорядкованість, а також засоби досягнення та виступає як визначений механізм інтеграції різних дій в систему «мета-засіб-результат».

Необхідно відмітити, що на наступному етапі розслідування одним із основних джерел отримання необхідної інформації є потерпілий від кримінального правопорушення. тому основний поділ слідчих ситуацій на наступному етапі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, залежить від поведінки потерпілого і базується на наявності або відсутності протидії розслідуванню з боку потерпілих, що, в свою чергу, тягне за собою наявність або відсутність конфліктної ситуації.

Під протидією розслідуванню розуміють умисні дії (система дій та бездіяльності), що направлені на перешкоджання встановленню об'єктивної істини у кримінальному провадженні і досягнення інших завдань досудового розслідування¹¹².

Протидія досудовому розслідуванню у кінцевому результаті завжди направлена на діяльність оперативних підрозділів або органів досудового розслідування, хоча може починатися ще до початку розслідування і продовжуватися після його закінчення. Протидія не завжди направлена проти конкретних осіб, що здійснюють досудове розслідування¹¹³. При розслідуванні кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, протидія направлена, перш за все на потерпілих з метою

¹¹² Карагодин В. Н. Основы криминалистического учения о преодолении противодействия расследованию : автореф. дисс ... докт.юрид.наук : 12.00.09. Екатеринбург, 1992. С. 16.

¹¹³ Петрова А. Н. К вопросу о понятии и сущности противодействия расследованию преступления. *Конфликты и конфликтные ситуации на предварительном следствии* / Под ред. А.П. Резвана. Волгоград, 2003. С. 33.

примусити їх давати показання, що не відповідають дійсності або взагалі ухилитися (відмовитися) від участі в кримінальному провадженні¹¹⁴.

Зацікавленими особами, які можуть неправомірно впливати на потерпілих при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, окрім самого підозрюваного, можуть виступати його близькі родичі (мати, батько, сестра, брат), а також якщо потерпілим виступає неповнолітній, то тиск на нього може чинити і один з батьків, який при цьому також нерідко буває потерпілим від домашнього насильства.

Крім того, самі потерпілий, переосмислюючи подію, мотиви і мету поведінки своєї та особи, яка спричинила шкоду, може прийняти рішення не давати слідчому правдивих показань, особливо, якщо він сам в процесі вчинення кримінального правопорушення поведив себе не належним чином (був у стані алкогольного сп'яніння тощо).

Ознаки конфліктної ситуації виражаються в нестійкості позиції потерпілого, його скритності, небажанні вступати у відвертий діалог, в недомовках, відмові від раніше даних показань. У цьому випадку завданнями слідчого є:

- встановлення причин виникнення конфлікту;
- подолання конфлікту.

Для встановлення причин виникнення конфліктної ситуації необхідно повно та всесторонньо вивчити особистості, як потерпілого, так і підозрюваного, а також всі обставини, що характеризують їх взаємостосунки, в тому числі і ситуацію домашнього насильства:

1. Запити характеристик з місця навчання або роботи (або останнього місця роботи), проживання.
2. Перевірка по криміналістичним облікам на наявність судимості.
3. Отримання копій вироків стосовно раніше судимих підозрюваних.
4. Допити родичів, сусідів, знайомих.
5. Запит до психоневрологічного диспансеру для встановлення факту, чи не знаходиться підозрюваний чи потерпілий там на обліку.
6. Запит до наркологічного диспансеру для встановлення факту, чи не знаходиться підозрюваний чи потерпілий там на обліку по причині алкоголізму чи наркоманії.
7. Перевірка по відмовним матеріалам та адміністративним протоколам, чи не зверталися раніше потерпілий чи підозрюваний до органів поліції з приводу скандалів у сім'ї, нанесення побоїв тощо.

У тих випадках, якщо підозрюваний раніше вже відбував покарання у місцях позбавлення волі, то з'ясовуються відомості про його поведінку під час відбуття покарання, його відношення до праці, режиму, власності, до

¹¹⁴ Замылин Е. И. Конфликт и конфликтная ситуация как следствие неправомерного воздействия заинтересованных лиц. Конфликты и конфликтные ситуации на предварительном следствии ; под ред. А. П. Резвана. Волгоград, 2003. С. 25.

суспільного життя у місцях позбавлення волі, його належність до злочинних угруповань тощо¹¹⁵. Стосовно неповнолітніх (як потерпілих, так і підозрюваних), робиться запит до органів опіки та піклування на предмет, чи не стоїть він на обліку і, якщо стоїть, представник органу опіки та піклування надає на неповнолітнього повну характеристику: коли поставлений на облік, за що, до якої компанії входить, існуюча обстановка в сім'ї (розлад, бездоглядність, прояв егоїзму з боку батьків, їх анти суспільна поведінка), які заходи виховного характеру застосовувалися до неповнолітнього або до його батьків.

Допити осіб, що знають підозрюваного та потерпілого, допоможуть встановити мотиви, що спонукали до вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного із домашнім насильством. У той же час необхідно враховувати, що це зацікавлені свідки у кримінальному провадженні, які схильні приховувати справжні обставини вчинення кримінального правопорушення, не бажаючи зраджувати друзів, або боячись помсти зі сторони підозрюваного. При допиті таких осіб можуть застосовувати прийоми допиту підозрюваного, пов'язані з демонстрацією обізнаності слідчого, уточненням характеру зв'язку підозрюваним та допитуваним, роз'ясненням норм закону про кримінальну відповідальність тощо.

Якщо підозрюваний знаходиться на обліку у психоневрологічному диспансері, то вилучається його медична картка. Якщо він лікується деінде по причині психічного захворювання, то історія хвороби також вилучається. Стосовно осіб, що раніше були судимі, уважно досліджуються копії вироків, в яких мають бути відомості про проведені судово-психіатричні експертизи. Дані про поведінку особи або про відхилення в поведінці також мають бути відображені у протоколах допитів родичів, сусідів, знайомих. Після збору всієї необхідної інформації і документації призначається судово-психіатрична експертиза, на яку направляються всі зібрані матеріали та сам підозрюваний. Часто підозрювані прагнуть затягнути розслідування або сподіваються уникнути відповідальності за допомогою симуляції психічного захворювання або дійсно вважають себе психічно хворими, тому заявляють клопотання про проведення такої експертизи, наводячи відповідні аргументи¹¹⁶. Слідчий повинен перевірити ці аргументи та прийняти відповідне рішення про задоволення чи незадоволення такого клопотання.

При розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, питання про необхідність перевірки, чи не страждає підозрюваний або потерпілий алкогольною чи наркотичною залежністю стоїть досить гостро. Аналіз кримінальних проваджень показав, що 1/3 кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім

¹¹⁵ Закатов А. А. Методика расследования преступлений, совершенных рецидивистами. Волгоград, 2000. С. 15.

¹¹⁶ Там само. С. 27.

насильством, вчиняється особами у стані алкогольного сп'яніння (Додаток Б). Тому необхідно вилучити картку із наркологічного диспансеру, історію хвороби – у випадку лікування, відобразити необхідні відомості у протоколах допитів родичів, сусідів, знайомих, а також направити підозрюваного на необхідне медичне обстеження, після чого призначається наркологічна експертиза.

Як відмічав А.Н. Леонтьєв, «діяльність без мотиву не буває»¹¹⁷. Необхідність у задоволенні особою своїх власних інтересів, набуваючи спонукальну, направляючу силу діяльності, стає її мотивом. В якості такого при вчиненні протидії розслідуванню кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, зі сторони потерпілого є мотиви власної безпеки, хвилювання за життя та здоров'я дітей. Вони можуть виступати як наслідок неправомірного впливу на потерпілу особу або її дітей зацікавленими особами шляхом погроз, фізичного або психічного впливу для спонукання до відмови від раніше даних показань¹¹⁸.

Неправомірний вплив на потерпілого досить часто досягає запланованого зацікавленими особами результату. Це, в першу чергу, пов'язано із внутрішньо особистісними конфліктами самих потерпілих, які розвилися у них на фоні постійного направлено в їх бік домашнього насильства. Перш за все, мова іде про проблеми окремої особистості, що ускладнюють її взаємостосунки з іншими людьми:

– неадекватна, часто занижена самооцінка;

– проблема «вибору» рівнозначних цілей поведінки (притягувати чи не притягувати злочинця до кримінальної відповідальності – потерпілому від домашнього насильства і те, і інше здається поганим) або «ухилення» від однаково небажаних наслідків.

Наявність конфлікту неминуче призводить до посилення емоційної напруги потерпілого, ускладненню критичного сприйняття та осмислення ним подій, нерозумінню логічних доводів та аргументів слідчого¹¹⁹. У даному випадку досить ефективними вважаються рекомендації, «адресовані» самооцінці, а саме «звернення до позитивних якостей особистості», а також вплив на інтелектуальну сферу, що пояснюють небажані наслідки поведінки, що допомагають вирішити внутрішньо особистісний конфлікт цілей¹²⁰. У цій роботі значну допомогу слідчому

¹¹⁷ Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва, 1975. С. 82.

¹¹⁸ Шехавцов Р. Н. Характеристика элементов противодействия расследованию преступлений. *Конфликты и конфликтные ситуации на предварительном следствии* / Под ред. А.П. Резвана. Волгоград, 2003. С. 35.

¹¹⁹ Семенов В. В. О возможности использования средств общения для преодоления конфликтных ситуаций при допросе. *Конфликты и конфликтные ситуации на предварительном следствии* / Под ред. А.П. Резвана. Волгоград, 2003. С. 73.

¹²⁰ Полтавцева Л. И. Психологические стратегии преодоления конфликтной ситуации. *Конфликты и конфликтные ситуации на предварительном следствии* / Под ред. А.П. Резвана. Волгоград, 2003. С. 28.

може надати психолог, особливо із кризового центру, що спеціалізується на роботі з жертвами домашнього насильства.

Подолання конфліктної ситуації при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, являє особливу складність. Згідно діючого законодавства особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом (стаття 63 Конституції України). Як наслідок, потерпілий на основі вище вказаного вправі відмовитися від давання показань відносно родичів та членів сім'ї. У даному випадку подолання конфлікту, що викликаний відмовою від дачі показань, можливе лише шляхом застосування методу переконання¹²¹, який полягає у роз'ясненні потерпілому того, що особа, що вчинила кримінальне правопорушення, залишаючись на свободі, може вчиняти нові кримінальні правопорушення, у результаті яких потерпілій особі або її дітям може бути нанесена ще більша шкода.

У даній ситуації слідчому доводиться «боротися» за інформацію у провадженні, а психологічна боротьба у процесі взаємодії сторін передбачає психологічний вплив: слідчий, вирішуючи поставлені перед ним задачі шляхом впливу на психіку учасника слідчої дії, прагне переконати його відмовитися від неправильної позиції і дати правдиві показання по суті провадження, у доцільності співробітництва зі слідством, у дієвості мір, які будуть прийняті правоохоронними органами та громадськими організаціями з метою забезпечення його безпеки¹²².

Ефективність допиту потерпілого певною мірою залежить від наявності психологічного контакту слідчого з потерпілим від кримінального правопорушення, який володіє доказовою інформацією. Тому слідчий повинен прагнути до формування таких психологічних стосунків з потерпілим, які б забезпечили отримання від нього найбільш повних та достовірних даних про протиправне діяння та осіб, які його вчинили.

Універсальних способів встановлення психологічного контакту не існує, оскільки у кожному конкретному випадку вони індивідуальні та детерміновані особливостями, потребами та настановами як слідчого, так і потерпілого.

Обов'язковими передумовами довірливих (у розумінні довіри один одному) стосунків є ділова обстановка проведення допиту (навіть, якщо він проходить на кухні в квартирі потерпілої особи), ввічливе та тактовне звернення до потерпілого, уважність, доброзичливість, зацікавленість та

¹²¹ Харченко А. В. Конфликтные ситуации, возникающие в ходе допроса потерпевших, при расследовании преступлений, совершенных с применением взрывных устройств, и пути их преодоления. Конфликты и конфликтные ситуации на предварительном следствии / Под ред. А.П. Резвана. Волгоград, 2003. С. 119.

¹²² Замылин Е. И. Конфликт и конфликтная ситуация как следствие неправомерного воздействия заинтересованных лиц. Конфликты и конфликтные ситуации на предварительном следствии ; под ред. А. П. Резвана. Волгоград, 2003. С. 25.

співчутливість слідчого. При цьому необхідно, щоб зацікавленість і співчутливість його були конкретними, предметними, а форма спілкування була побудована із врахуванням психологічних особливостей особи потерпілого¹²³.

Психологічний контакт встановлюється та підтримується протягом всього спілкування з допитуваним. Однак його основи закладаються у ході з'ясування персональних даних або бесіди, яка настає безпосередньо після цього. Тому перед початком допиту слідчий повинен мати уявлення про заняття потерпілого, наявність дітей тощо. Це дасть можливість йому торкнутися з метою встановлення психологічного контакту питань, що не містять додаткового морально невиправданого психологічного навантаження.

Навіть у тих випадках, коли потерпілий ізольований від підозрюваного (знаходиться у кризовому центрі, підозрюваний тримається під вартою), можливе виникнення конфліктних ситуацій. Вони обумовлені тим, що психіка потерпілого, як особи, що зазнала шкоди від кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, не вільна від емоційних навантажень, вона «згущує фарби», зайвий раз драматизує події, уявляє їх у спаплюженому вигляді, розповідає про те, що їй здалося, але чого не було насправді.

Слідчому необхідно пам'ятати про це, з більшим співчуттям та розумінням ставитися до таких особливостей психіки потерпілого, не допускати не тактовних нарікань та нещирості. Грубість та безтактність можуть призвести до того, що потерпілий закриється в собі, а це означає, що буде втрачена можливість отримати від нього навіть не багато правдивих показань, які він міг би дати, або він свідомо спотворить істину, бажаючи догодити слідчому¹²⁴, що особливо є властивим для неповнолітніх потерпілих.

Ситуація без протидії слідству з боку потерпілих характеризується відсутністю або невеликою кількістю перешкод для проведення слідчої (розшукової) дії, повним або частковим співпадінням основних інтересів суб'єктів процесу у діяльності по захисту прав та законних інтересів потерпілих від кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством.

¹²³ Кулагин Н. И. Психология и этика управления в следственном аппарате органов внутренних дел. Волгоград, 1981. С. 36; Кулагин Н. И., Попова В. В. Культура и профессиональная этика следователя. Саратов, 2002. С. 56.

¹²⁴ Полубинский В. И. Криминальная виктимология и проблемы предварительного следствия. Волгоград, 1980. С. 66–68.

§ 2.2. Проведення слідчих (розшукових) дій та використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із насильством сім'ї

Сутність допиту полягає в отриманні від допитуваного інформації за допомогою прийомів, розроблених криміналістичною тактикою на основі слідчої та судової практики. Допит можна визначити як слідчу (розшукову) і судову дію, що полягає в отриманні органом розслідування чи судом у відповідності до правил, встановлених процесуальним законом, показань від допитуваного про відомі йому факти, що входять до предмету доказування у провадженні¹²⁵.

З психологічної точки зору допит – це процес спілкування слідчого з допитуваним, це психологічно складна слідча (розшукова) дія. Його проведення передбачає знання слідчим наукових положень психології. Це допомагає розібратися йому в поведінці допитуваної особи¹²⁶.

Саме психологічний аспект тактики допиту дозволяє об'єднати в межах одного параграфу тактичні особливості проведення даної слідчої (розшукової) дії з потерпілим від домашнього насильства, який із кримінальної процесуальної точки зору може бути як потерпілим, так і підозрюваним. В останньому випадку мова йде про осіб, протиправні злочинні діяння яких були наслідком насильства, знущання, тяжкою образою з боку потерпілого або іншими протиправними чи аморальними діями (бездіяльністю) потерпілого, а також довготривалою психотравмуючою ситуацією, що виникла у зв'язку з протиправною або аморальною поведінкою потерпілого, тобто вчинення ними кримінального правопорушення стало результатом домашнього насильства з боку потерпілого.

Особливості допиту потерпілого від домашнього насильства полягає в наступному.

По-перше, потерпілий безпосередньо зіштовхується з фактом насильства, кримінальним правопорушенням та особою, що його вчинила. Потерпілий від домашнього насильства, незалежно від його подальшого процесуального становища, - головний свідок вчиненого кримінального правопорушення, тому більше, ніж будь хто інший обізнаний про обставини кримінального правопорушення, в результаті якого або до моменту вчинення якого йому нанесена та чи інша шкода.

По-друге, не залежно від свого подальшого процесуального становища, потерпілі від домашнього насильства, частіше всього, дають більш повні показання, ніж свідки. Вони допомагають слідчому скласти уявлення про те, що сталося, побудувати версії, виявити докази. Тому розслідування кримінального правопорушення, як правило, починається з допиту потерпілого від домашнього насильства. Слідчий отримує від

¹²⁵ Порубов Н. И. Допрос в советском уголовном производстве. Москва, 1973. С. 22.

¹²⁶ Порубов Н. И. Там само. С. 56.

нього найцінніші відомості про характер кримінального правопорушення та шляхи його розкриття.

По-третє, у процесі допиту потерпілий від домашнього насильства зазвичай виходить за межі питань, що ставить слідчий і на відміну, наприклад, від свідків висловлює свої думки та висновки відносно обставин події, що розслідується, що може мати важливе значення для правильного спрямування всього подальшого ходу розслідування кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством. Звичайно ж слідчий повинен відмежувати фактичні дані від тих висновків, які робить потерпілий від насильства. Але, все ж таки, по провадженню даної категорії, версії потерпілого від домашнього насильства про особу її кривдника лягають в основу всіх зібраних у провадженні матеріалів.

Для більшої результативності допиту потерпілого від насильства в сім'ї слідчому необхідно встановити психологічний контакт з допитуваною особою. Під психологічним контактом під час допиту слід розуміти встановлення між допитуючою і допитуваною особою психічних стосунків, що забезпечать отримання правдивих показань. Слід нагадати, що контакт складно встановити, але легко зруйнувати¹²⁷. Слідчий не повинен принижувати гідність допитуваної особи: грубість, байдуже ставлення майже завжди призводить до негативного результату.

Для встановлення психологічного контакту з потерпілим від домашнього насильства рекомендується використовувати наступні тактичні прийоми:

- 1) бути уважним слухачем (використовується у 18 % випадків);
- 2) задавати прямі питання у м'якій формі (20 %);
- 3) слухати, не виносячи суджень (19 %);
- 4) не використовувати стереотипні фрази, шаблони, не засуджувати, не критикувати, не читати лекції та моралі (14 %);
- 5) дати можливість виговоритися (29 %) (Додаток А).

У ході допиту для з'ясування ситуації, в якій відбулося розслідуване кримінальне правопорушення, необхідно з'ясувати наступні питання:

- 1) Ви боїтеся (боялися) свого кривдника?
- 2) Які наслідки може (могло) мати те, що ви пішли з дому?
- 3) Що зазвичай робить (робив) кривдник, коли втрачає (втрачав) терпіння?
- 4) Чи намагаєтесь (намагалися) ви передбачити настрій партнера, щоб запобігти сварці?
- 5) Ви боїтеся (боялися) за своїх дітей?
- 6) Дома ви відчуваєте (відчували) себе в безпеці?

У процесі допиту потерпілого від домашнього насильства можуть виникнути ситуації, коли допитуваний «закривається» в собі, дає однослівні відповіді, що не дозволяють оцінити ситуацію в цілому. Для

¹²⁷ Криміналістика. Под ред. И.Ф. Крылова. Ленинград, 1976. С. 361.

вирішення даної ситуації доцільно задавати питання, що потребують розширеної відповіді:

- щоб ви ще хотіли мені розповісти?
- що ви відчуваєте в даному випадку?
- що ви намагалися зробити?
- що в подібних ситуаціях вам раніше допомагало?
- хто ще знає про це?
- що ви робите в аналогічних випадках?

В залежності від подальшого процесуального становища потерпілого від домашнього насильства існує специфіка допиту потерпілого та підозрюваного.

КПК України виділяє в якості самостійного суб'єкта кримінального процесу потерпілого. Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди¹²⁸. Підставою для визнання особи потерпілою є наявність одного з цих видів шкоди, спричиненої в результаті вчинення кримінального правопорушення. визначення майнової або фізичної шкоди на практиці, як правило, не викликає труднощів. Складність викликає визначення моральної шкоди, під якою розуміють «порушення нормального психологічного стану особи, що викликане протиправним посяганням на охоронювані законом його суб'єктивні права та інтереси, а також на інші блага, у результаті чого цій особі наносяться моральні страждання»¹²⁹.

Для визнання особи потерпілою слід встановити причинний зв'язок між кримінальним правопорушенням і наслідками, що настали. Згідно ч. 2 ст. 55 КПК України, права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого¹³⁰.

Неправильно думати, що потерпілий сам правильно та об'єктивно викладе свої показання. Так, наприклад, потерпілі у провадженнях, що пов'язані із домашнім насильством, дають неповні показання, особливо на наступних етапах розслідування. Це пояснюється тим, що потерпілий соромиться, бажає приховати факти, що компрометують його або членів сім'ї. Адже в основному, доводиться на допитах говорити про речі, які не приємні для особи, що допитують. У цьому випадку і слідчий в якійсь мірі відчуває незручності, проте він не повинен ухилятися від питань, що

¹²⁸ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

¹²⁹ Дубривный В. А. Потерпевший на предварительном расследовании в уголовном процессе : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Саратов, 1964. С. 4.

¹³⁰ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

потребують вирішення. Якщо проводити допит з тактом, слідчий встановить взаєморозуміння з допитуваною особою та отримає показання, що відповідають дійсності.

Допитувати потерпілого рекомендується як можна швидше після вчиненого кримінального правопорушення. Показання таких потерпілих відрізняються не лише більшою достовірністю, але і більшою різноманітністю подробиць. При допиті у провадженнях, пов'язаних із домашнім насильством, враховується завжди душевний стан потерпілих у момент вчинення насильства та після нього. Часто вони під впливом страху добросовісно помиляються і не тільки, висвітлюють події в перебільшеному вигляді. Схвильованим потерпілим, що тільки що перенесли психічну травму, потрібно надати можливість заспокоїтися. Показання потерпілої особи, як і показання інших учасників процесу, не мають заздалегідь встановленої доказової сили, вони потребують перевірки поряд з іншими зібраними у провадженні доказами і підлягають оцінці слідчим за його внутрішнім переконанням. Стосовно потерпілого, як ні до кого іншого, з боку слідчого повинно бути проявлене співчуття, розуміння, бажання допомогти. Потерпілому від домашнього насильства необхідно дати виговоритися, вселити в нього впевненість в тому, що кривдник буде покараний.

Ми пропонуємо наступні тактичні прийоми для слідчих при допиті потерпілої особи від кримінального правопорушення, пов'язаного із насильством в сім'ї:

I. З метою встановлення психологічного контакту:

а) пояснити потерпілому, що насильство в сім'ї – кримінальне правопорушення, що тягне за собою юридичну відповідальність;

б) розтлумачити потерпілій особі, що, не дивлячись на завіряння та обіцянки кривдника виправитися, насильство буде повторюватися, та, скоріше за все, в гіршій формі;

в) як можна більш повно необхідно проінформувати потерпілого про місцеві служби допомоги (у містах, де вони є);

г) необхідно дати зрозуміти потерпілому, що ви на його стороні і, що він не винен у події, яка відбулася.

II. Питання, які рекомендовано задати потерпілому при допиті:

а) Ви знаєте про те, що Ви не заслуговуєте подібного відношення?

б) Ви знаєте, що багато людей пережили те, що Ви зараз переживаєте?

в) Ви знаєте, що маєте право звернутися за допомогою до вчинення відносно Вас кримінального правопорушення?

III. Як на допиті підтримати потерпілого.

а) навести приклади жорстокого поводження з інших аналогічних проваджень з іншими потерпілими:

– не брати до уваги статі кривдника;

– говорити з потерпілим у відсутності кривдника;

- не квапити потерпілого приймати рішення;
- попросити потерпілого описати подію;
- виразити співчуття та підтримку;
- сформулювати альянс;
- узагальнити почуте;
- запропонувати наявні ресурси в підтримку потерпілого;
- не наполягати на інформації, яку потерпілий поки не готовий надати.

б) проаналізувати всі можливі заходи забезпечення безпеки для потерпілого¹³¹, повідомити про програми підтримки для потерпілих від домашнього насильства, надання їм житла, правових і соціальних гарантій (якщо такі наявні в вашому місті).

в) опиратися на сильні сторони особи потерпілого, уникати засудження його дій та вчинків:

- визнавати та поважати пережите потерпілим та поважати його спосіб виживання;

- визнавати силу та мужність потерпілого;

- допомогти спланувати майбутню поведінку з кривдником;

- за необхідності, можна не погоджуватися з потерпілим, але в обов'язковому порядку уникати звинувачень, неодобрень, осуду.

г) поважати право потерпілого на прийняття власного рішення:

- визнавати значимість втрат;

- допомагати встановити самоконтроль та почуття власної гідності;

- забезпечити конфіденційність;

- схвалити прийняття рішення;

- сприяти пошуку та прийняття рішення.

Поняття «підозрюваний» має декілька значень: загально побутове, оперативно-розшукове та процесуальне. У загально побутовому розумінні підозрюваний – це особа, по відношенню до якої виникло припущення про її можливу причетність до кримінального правопорушення. підозрюваний в оперативно-розшуковому розумінні – це особа, відносно якої є достовірні відомості, що можуть бути підставою для прийняття оперативно-розшукових мір з метою попередження кримінального правопорушення, що готується та розкриття вже вчиненого ним кримінального правопорушення¹³². Підозрюваним згідно ч. 1 ст. 42 КПК України є особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276-279, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок не

¹³¹ Краснікова Н. А. Процесуальні аспекти забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві. *Міжнар. юрид. вісник: збірник наукових праць Нац. ун-ту держ. податкової служби України*. 2015. Вип. 1. С. 93.

¹³² Топчій В. В. Кримінологічна характеристика особи насильницького злочинця. *Європейські перспективи*. № 5. 2015. С. 85.

встановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень¹³³.

Характерною особливістю допиту підозрюваного є те, що підготовка до допиту проводиться слідчим у більш короткі строки. Тактика допиту визначається особистістю підозрюваного як жертви насильства, ступенем доведеності участі його у вчиненні кримінального правопорушення, роллю в цьому та взаємовідносинами з членами сім'ї, свідками події, що відбулася. Ці події встановлюються при вивченні матеріалів кримінального провадження. У ході підготовки до допиту визначається предмет допиту, місце його проведення. Слідчий, починаючи допит, повинен мати чітке уявлення, що та в якій послідовності необхідно з'ясувати у допитуваної особи.

Допит жертви насильства як підозрюваного може іноді бути схожим на бесіду, без не потрібної спочатку офіційності. Мета такої бесіди – познайомитися з основними психологічними рисами допитуваної особи, визначити тактику її допиту. Слідчий, в першу чергу, повинен намагатися оцінити показання підозрюваного, визначити, наскільки вони відповідають дійсності.

В основному, підозрювана особа зізнається у вчиненому кримінальному правопорушенні та дає правдиві показання, її слід допитати самим детальним чином для того, щоб ці показання можна було пере перевірити та підтвердити за допомогою інших доказів. Для цього використовуються різні оперативно-розшукові заходи, що проводяться працівниками поліції та слідчі дії.

У цілому, допит підозрюваного, тобто особи, якій вручено повідомлення про підозру, є найважливішою та обов'язковою слідчою (розшуковою) дією, що полягає в отриманні від особи показань відносно вчиненого кримінального правопорушення. Показання підозрюваного – пояснення, повідомлення та заяви, зроблені у встановленому законом порядку, відносно обставин, що складають суть підозри, є найважливішим процесуальним засобом його захисту, або, навпаки, невинуватості особи, якій повідомили про підозру, а також засобом встановлення обставин, що підлягають доказуванню¹³⁴.

Метою допиту підозрюваного є:

а) отримати правдиві показання по всім обставинам, що мають значення для провадження;

б) отримати показання, що дають можливість перевірити достовірність даних, на основі яких складена та вручена підозра.

Найголовніше, необхідно також встановити причини, що спонукали підозрюваного вчинити кримінальне правопорушення, та умови, що сприяли його вчиненню, в'яснити способи та засоби вчинення

¹³³ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

¹³⁴ Порубов Н. И. Допрос в советском уголовном производстве. Москва, 1973. С. 200.

кримінального правопорушення. Метою допиту підозрюваного також є встановлення даних, що характеризують його особу.

Важливо правильно оцінити показання підозрюваного. Визнання ним своєї вини є звичайним доказом, що не має переваг перед іншими. Однак, слідчому важливо отримати від підозрюваного як одночасно жертви насильства зізнання, правдиві, детальні показання: так як підозрюваний краще ніж будь хто знає обставини вчиненого ним кримінального правопорушення, може вказати на мотиви його вчинення, на осіб, що підтверджують його показання та інші докази, які не були відомі слідчому¹³⁵.

Крім того, зізнання підозрюваного як жертви насильства своєї вини, щире розкаяння у скоєному – це, як правило, типова ситуація у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством.

Після дачі підозрюваним своїх показань у формі вільної розповіді слідчий у випадку необхідності задає уточнюючі, нагадуючі, доповнюючі або контрольні питання. Формулюються вони коротко, ясно, конкретно і задаються в такій редакції, яка передбачає розгорнуті показання, а не односкладові так чи ні.

Питання задаються з метою отримання даних про ті факти, які недостатньо висвітлені при вільному викладенні показань, уточнення окремих положень, відновлення в пам'яті забутих нею фактів. Як показує практика по провадженням даної категорії, більшість злочинних діянь жертва домашнього насильства вчиняє у стані афекту, тобто її дії є реакцією у відповідь на протиправні діяння насильника.

Афект (від лат. *affectus* – душевне хвилювання, пристрасть) – раптово виникає у гострій конфліктній ситуації надмірне нервово-психічне збудження, що проявляється у тимчасовій дезорганізації свідомості та надмірній активізації імпульсивних реакцій.

Глибока образа від грубого фізичного насильства, знущання – всі ці обставини в залежності від індивідуальних якостей особистості можуть викликати афект.

Поведінка людини під час афекту регулюється не заздалегідь обдуманною метою, а тим почуттям, яке повністю охоплює особистість та викликає імпульсивні, підсвідомі дії.

Афект викликає різке порушення рівноваженості нервових процесів, супроводжується порушенням у системі нервових зв'язків, значними змінами хімізму крові, порушеннями в діяльності вегетативної нервової системи та серцевої діяльності, в психомоторній регуляції (жестукування, специфічні мімічні прояви, різкий крик, плач тощо).

¹³⁵ Кифлюк Р. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні насильства в сім'ї. *Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. Серія «Право»*. 2018. Випуск 50. Т. 4. С. 130.

У всіх багатоманітних проявах афекту (страх, гнів, відчай тощо) психологи виділяють три стадії:

– на першій стадії різко дезорганізується вся психічна діяльність, порушується орієнтування в дійсності;

– на другій – надмірне збудження супроводжується різкими, погано підконтрольними діями;

– на заключній стадії співпадає нервеве напруження, виникає стан депресії, слабкості¹³⁶.

Стан афекту пов'язаний із порушенням ясності свідомості та супроводжується частковою амнезією – розладом пам'яті, при чому цей розлад пам'яті стосується саме другої стадії амнезії, тобто підозрюваний пам'ятає, що передувало його злочинним діям, що було після них, але сам факт вчинення кримінального правопорушення не пам'ятає. Цю обставину обов'язково необхідно враховувати при допиті. Так, якщо підозрюваний не може пояснити значення своїх дій і в ході розслідування з'ясовується, що він піддавався довготривалим систематичним образам з боку чоловіка (дружини, співмешканця, батька, матері або іншої близької особи), то в такій ситуації можна припускати, що діяння вчинене у стані афекту.

Причому слід пам'ятати, що афект характеризується наступними ознаками – раптовістю виникнення, вибухоподібною динамічною короткочасністю; інтенсивністю та цілеспрямованістю протікання; стереотипною моторною активністю; вегетативними зсувами; частковою амнезією; астенічним синдромом.

В якості прикладу наявності афекту можна навести справу С., що підозрювалася у вбивстві свого чоловіка. У процесі слідства було з'ясовано, що С. 28 років, має вищу музичну освіту. Вона працювала музичним керівником у дитячому садочку, а вечорами співала у церковному хорі. З майбутнім чоловіком вона познайомилася у дитячому садочку, куди він возив продукти, працюючи водієм. Через недовгий час знайомства вони одружилися. Жили у приватному будинку, що належав чоловіку. Через деякий час чоловік став виражати незадоволення тим, що С. по вечорам немає дома, а сам у вихідні дні став зловживати спиртними напоями. Коли С. повідомила чоловіку, що вагітна та чекає народження дитини, він спочатку виразив незадоволення цим. А в подальшому став говорити, що сам «видавить» його, декілька разів бив її в живіт, прижигав руки цигарками. В один із вихідних днів, вживши багато спиртного, він знову став знущатися над дружиною, а потім кинув у живіт пляшкою. С. заплакала та втекла в будинок. Її чоловік зупинив у флігелі. Через деякий час їй знадобилося пройти через флігель на подвір'я, і коли вона проходила повз сплячого чоловіка, він раптово відкрив очі та потягнувся руками до її живота. С. схопила сокиру, що лежала на полиці та нанесла численні рублені рани голови та тіла, від яких він помер. Потім вона

¹³⁶ Еникеев М. И. Общая, социальная и юридическая психология. Спб., 2003. С. 188.

просиділа на крильці будинку, не йдучи з місця біля двох годин. Потім поїхала на таксі до подруги і разом вони прийшли в поліцію. Однак, там С. нічого зрозумілого сказати не змогла, повідомивши лише те, що скоріше за все вона вбила чоловіка. Судово-психологічна експертиза визначила, що С. в момент вбивства знаходилася в стані фізіологічного афекту. Крім того, у неї були виявлені такі індивідуальні особливості, як підвищена емоційна чутливість, слабкий тип нервової діяльності, замкнутість, забрудненість прийняття рішення у стресовій ситуації. Внаслідок цього суд вважав за можливе назначити показання С. умовно¹³⁷.

Однак, крім афекту існують і інші стани підвищення емоційної напруги, які можуть впливати на можливість усвідомлювати свої дії та керувати ними.

У першу чергу – це стрес, під яким слід розуміти стан, що виникає в особи в екстремальній ситуації. Його вплив на психічну діяльність неоднозначний та залежить від особливостей стресогенної ситуації та індивідуально-психологічних якостей особистості.

Ще одним станом, що впливає на поведінку підозрюваних є фрустрація, яка характеризується наявністю стимульованої потреби, що не знайшла свого задоволення. Іншими словами, це наявність мотивації для досягнення мети.

Допит неповнолітніх потерпілих від домашнього насильства має свою специфіку, яка обумовлена віковими особливостями, своєрідністю психології дітей та підлітків. Тому він обставлений додатковими процесуальними гарантіями, що забезпечують його об'єктивність, а процес його проведення потребує особливих тактичних прийомів, що розробляються криміналістикою.

Як відмічає Е.Е. Центров «...допит повинен доповнюватися і коректуватися відносно вікових особливостей даної категорії потерпілих»¹³⁸. У неповнолітніх потерпілих особливо проявляється негативна емоційна реакція, відчуття страху, обумовлене злочинним насильством і наступним пост криміналістичним впливом батьків, родичів та винних осіб. Вплив варіюється від прохань вибачення та умовлянь до погроз. Накладають свій відбиток хвилювання та переживання у зв'язку з тим, що відбулося, а також незвична обстановка та офіційна процедура проведення допиту¹³⁹.

Педагогіка та психологія розрізняють шість груп неповнолітніх в залежності від їх віку та психічного розвитку: вік немовляти (від народження до року); раннє дитинство (від року до трьох років); дошкільний (від 3 до 7 років); підлітки (від 11 до 14-15); старший

¹³⁷ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : [http:// www.reyestr.court.gov.ua](http://www.reyestr.court.gov.ua).

¹³⁸ Центров Е. Е. Криминалистическое учение о потерпевшем. Москва, 1988. С. 154.

¹³⁹ Круглов С. В., Сусликов А. Н. Расследование истязаний несовершеннолетних. *Следователь*. 2002. № 12. С. 25.

шкільний вік (від 14-15 до 17-18 років)¹⁴⁰. Розглянемо вікову таблицю психологічних особливостей неповнолітніх останніх чотирьох груп, тобто тих неповнолітніх, яких іноді доводиться допитувати на досудовому розслідуванні як потерпілих від домашнього насильства. З урахуванням цих особливостей будується тактика допиту, формулюються питання, обирається лінія поведінки слідчого.

Дошкільнята від 3 до 7 років починають осмислювати оточуючу їх дійсність, запам'ятовувати та логічно передавати побачене. Особливістю їх сприйняття є те, що вони погано ще розбираються в причинних зв'язках, сприймають подію не в цілому, а лише окремі факти, другорядні її сторони. Діти цього віку, спостерігаючи за діями дорослих, стараються їм наслідувати, що особливо яскраво відображається в грі. До кінця дошкільного віку діти набувають найпростіших форм логічного мислення. Якщо предмет дитині зрозумілий, він може бути допитаний не залежно від віку.

У дітей молодшого шкільного віку вже виробляються навички умисного сприйняття, логічного мислення, з'являється самоконтроль запам'ятовування, мовлення та діяльності; вміння діяти у відповідності до поставленого завдання; формується система взаємопов'язаних понять; накопичується практичний досвід суспільних відносин та моральної поведінки. Діти цього віку ще не завжди можуть правильно відрізнити головне від другорядного, тому відсутність життєвого досвіду заповнюють вимислами та фантазією, а результати вимислів видають за справжню дійсність. При сприйнятті просторових відносин вони схильні до перебільшення, не завжди здатні описати побачені ними предмети, проте добре їх впізнають. Тому в процесі допиту для відновлення пам'яті доцільно представляти дитині ці предмети.

Однак діти сприймають загальну картину події часто краще дорослих, надовго зберігають в пам'яті її деталі. Іноді діти дивують своєю спостережливістю. Діти, як правило, зосереджують свою увагу на окремих деталях, а не на предметі або події в цілому.

Психологія підлітків середнього шкільного віку від 11 до 14-15 років характеризується більш широкими пізнавальними процесами, посиленням самосвідомості, появою відчуття боргу та відповідальності, потребою в спілкуванні. Підлітки намагаються проявляти самостійність в роботі, наслідувати дорослих, проте в силу вікових особливостей психіки не завжди правильно сприймають вчинки людей. Діти цього віку піддаються навіюванню, яке виражається особливо сильно в тих випадках, коли обставини, що підлягають з'ясуванню під час допиту, були предметом обговорення дорослих у присутності дітей. Якщо при дитині обговорювалися обставини тієї чи іншої події, то діти повторюють висловлення дорослих.

¹⁴⁰ Психологія. Москва, 1956. 512 с.

Проте не тільки розмови дорослих можуть впливати на психіку дітей. Інша небезпека схована в самому допиті, вірніше у формулюванні питань, які ставляться особі, яку допитують. Питання повинні бути так сформульовані та в такій послідовності поставлені, щоб виключати навіювання.

З 14-15 років настає нестійкий, китичний період у житті неповнолітнього. Підлітки починають перетворюватися в юнаків, визначають свою долю, у них формується світосприйняття, з'являється потреба до самостійності, прагнення звільнитися від опіки батьків та вчителів. Це так званий – перехідний період – період становлення особистості, ствердження її в суспільстві. Психіка таких неповнолітніх характеризується прагненням до самостійності та незалежності, перебільшеною думкою про свої здібності та можливості, їх поведінці притаманна підвищена активність та рухливість, більша збудженість та різка зміна настрою. Характер та світосприйняття ще повністю не сформувалися.

До повного повноліття, тобто до 18 років, формується та зрілість, яка притаманна кожній людині і яка визначає його обличчя в суспільстві. Поряд із цими особливостями особистості, притаманними неповнолітнім відповідних вікових груп, психічні якості різні та індивідуальні у кожного неповнолітнього. Тому слідчий повинен знати не лише психічні особливості тієї вікової групи, до якої відноситься допитуваний, але також добре знати і його особисті якості. Це тим більше необхідно, що психічні особливості допитуваного можуть мати суттєвий вплив на сприйняття та запам'ятовування ним обставин, що цікавлять слідство, а також на подальше їх відображення при допиті.

Однією з найбільш важливих проблем даної категорії кримінальних проваджень, що потребують правового врегулювання, є інститут законного представника. Безспірно, що законні представники «... наділені правами, що дозволяють їм здійснювати досить активну кримінальну процесуальну діяльність. Так, реалізація потерпілим та його представником прав пред'являти докази, заявляти клопотання, подавати скарги, інших наданих їм прав може мати наслідком отримання додаткових обвинувальних доказів, відміну необґрунтованих рішень про припинення кримінального переслідування»¹⁴¹. В ч.1 ст. 59 КПК України передбачена обов'язкова участь законних представників у кримінальному провадженні, де потерпілим є неповнолітній. Проте доволі часто законний представник, замість захисту прав і законних інтересів неповнолітнього, вибирає функцію, яка повністю протилежна тій, що закріплена в законі. Так, за даними О.В. Кушпель, в 31,3 % випадків неповнолітніх у вчинення кримінальних правопорушень, в тому числі під загрозою насильства та

¹⁴¹ Брусніцин Л. В. Правове забезпечення безпеки осіб, що сприяють кримінальному судочинству: часовий та суб'єктивний аспект. *Держава і право*. 1996. № 9. С. 82.

застосовуючи насильство, втягують батьки¹⁴², тобто одного з батьків необхідно притягувати до кримінальної відповідальності. Однак, мати або батько неповнолітнього, являючись законним представником, отримавши матеріальну компенсацію або обіцянку продовжити сумісне життя від особи, що вчинила протиправні діяння, вмовляє потерпілого змінити показання, а особам, що проводять розслідування, пояснює ці обставини малолітнім віком та схильністю до фантазування.

Обмеженню подібного впливу з боку законного представника сприяє зафіксована у ч.1 ст. 227 КПК України участь при допиті педагога. Однак даних заходів явно не достатньо. «Кримінальний процес повинен бути справедливим та змагальним і оберігати рівність сторін»¹⁴³. Однозначно слід погодитися з конструктивними пропозиціями В.М. Бикова та С. В. Колдіна, що пропонують усунути наявний «... перекося в правах на користь обвинуваченого»¹⁴⁴, якому законом гарантується можливість користуватися допомогою захисника, в тому числі і безоплатно, надавши аналогічне право і потерпілому. Необхідно законодавчо закріпити право неповнолітніх потерпілих користуватися правовою допомогою адвоката з компенсацією участі останнього за рахунок коштів державного бюджету і наступним покладенням даних витрат за рішенням суду на засудженого шляхом доповнення ч.2 ст.49 КПК України пунктом 3, який викласти у наступній редакції: «у провадженнях, що стосуються насильства в сім'ї, якщо потерпілим є неповнолітній».

Відповідно до п.1 ч.2 ст. 52 КПК України участь захисника у кримінальному судочинстві є обов'язковою щодо осіб які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років. Порушнику закону, навіть неповнолітньому, гарантується обов'язкова участь захисника, а неповнолітньому потерпілому подібних гарантій не надано. Звичайно, «проблема потерпілого від злочину займає одне з центральних місць не лише в кримінально-процесуальному законодавстві, але і в матеріальному праві»¹⁴⁵. До цього слід доповнити, що розширення прав потерпілого «...одного з самих «забутих» суб'єктів кримінального процесу»¹⁴⁶, потребує комплексних заходів. Сюди слід віднести пропозиції Уповноваженого з прав людини, наприклад,

¹⁴² Кушпель Е. В. Конфликты и ситуации в ходе расследования преступлений против семьи и несовершеннолетних. *Конфликты и конфликтные ситуации на предварительном следствии*. Волгоград, 2003. С. 62.

¹⁴³ Головки Л. В. Новый УПК Российской Федерации в контексте сравнительного уголовного-процессуального права. *Государство и право*. 2002. № 5. С. 53.

¹⁴⁴ Быков В. М., Колдин С. В. Права потерпевшего по Уголовно-процессуальному кодексу РФ 2001 года. *Следователь*. 2002. № 10. С. 3.

¹⁴⁵ Полубинский В. И. Правовые основы криминалистической виктимологии. *Журнал российского права*. 2001. № 4. С. 60.

¹⁴⁶ Ковтун Н. Н. Про значення суду у доказуванні по кримінальним справам у світлі конституційного принципу змагальності процесу. *Держава і право*. 1998. № 6. С. 62.

«...обладнання квартир охоронною сигналізацією, заміну документів...»¹⁴⁷ та низки інших заходів, спрямованих на захист потерпілого¹⁴⁸.

Лише при досягненні паритету прав між стороною обвинувачення і стороною захисту можна буде говорити, що КПК України проголошує в якості найважливішої мети судочинства захист прав і законних інтересів особи, буде то підозрюваний, потерпілий чи свідок.

Перед початком допиту педагогу та законному представнику роз'яснюють права та обов'язки, що знаходить своє відображення у протоколі допиту. Вони сприяють слідчому в отриманні від допитуваного повних та об'єктивних показань. Вони можуть з дозволу слідчого задавати питання неповнолітньому, тобто приймати активну участь в допиті. Однак слід мати на увазі, що іноді присутність педагога або одного з батьків на допиті неповнолітнього, призводить до дачі ним неправдивих показань.

Вибір особи, яку доцільно запросити на допит, має важливе тактичне значення. Одні неповнолітні краще дають показання в присутності педагога, якого добре знають, інші – в присутності педагога з іншої школи. Педагога слід проінструктувати, як потрібно себе поводити в процесі допиту. Слідчій практиці відомі випадки, коли особи, запрошені для участі в допиті, неправильно зрозумівши свої завдання, перехоплювали ініціативу у слідчого і, не маючи професійної підготовки ведення допитів, зривали їх. Хлопчиків бажано допитувати за участю педагогів-чоловіків, а дівчат – педагогів-жінок. Але перед допитом слід з'ясувати у неповнолітнього, в присутності кого він бажає бути допитаним.

Педагог залучається до участі в допиті саме як особа, наділена спеціальними знаннями в галузі педагогіки, дитячої та юнацької психології.

При допиті потерпілих у віці до 14 років, а на розсуд слідчого – і до 18 років. Враховуючи специфіку неповнолітніх потерпілих від кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, уявляється, що при допиті доцільніше участь педагога-психолога, оскільки надати допомогу при встановленні психологічного контакту, більш менш точно диференціювати індивідуально-психологічні особливості допитуваного, може лише особа, що володіє спеціальними знаннями в галузі психології.

В залежності від особи допитуваного повинен бути запрошений психолог відповідного профілю. Так, при допиті психічно здорових неповнолітніх, може бути залучений спеціаліст в галузі педагогічної або вікової психології. Якщо допитуваний страждає вадами слуху або зору, то

¹⁴⁷ Доклад о деятельности Уполномоченного по правам человека в Российской Федерации в 2001 году. *Российская газета*. 2002. 22 июня. URL : <https://rg.ru/2017/05/17/doklad-dok.html>.

¹⁴⁸ Гарбовський Л. А., Дідківська Г. В., Топчій В. В. Правовий статус потерпілого у кримінальному процесі України : моногр. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. С. 106.

в якості спеціаліста доцільно запрошувати сурдопсихолога або тифлопсихолога¹⁴⁹.

Метою допиту неповнолітнього є отримання від нього показань, які б об'єктивно відображали дійсність, обставини, що підлягають доказуванню в процесі розслідування. Проте, не слід залишати поза увагою виховний момент, по можливості сприяти пом'якшенню негативного впливу обстановки допиту на нестійку психіку неповнолітнього. Дотримання цього правила особливо важливе у провадженнях, пов'язаних із домашнім насильством. Психіка дитини, що відчула потрясіння, не повинна бути травмована ще і неумілим веденням розслідування.

Специфіка допиту неповнолітнього проявляється і в підготовці до допиту, обстановці, в якій він проводиться; у формі питань, що задаються неповнолітньому, а також в процесуальному оформленні результатів допиту. Слідчий, готуючись до нього, окрім вивчення загальних питань, характерних для підготовки до допиту дорослого, вивчає середовище, в якому живе і виховується неповнолітній потерпілий, точно встановлює його вік, визначає, кого запросити до участі в допиті неповнолітнього потерпілого. При допиті слід з'ясувати, хто спілкувався з неповнолітнім і як рекомендував себе поводити на допиті, чи не пропонували інші особи дати йому неправдиві свідчення. При допиті слід звернути увагу на з'ясування умов життя і виховання, склад сім'ї, її житлові та побутові умови, оточення, успішність неповнолітнього, його інтереси, поведінку в школі та дома. Допит проводиться у формі бесіди, мовою, доступною для допитуваного. Сподіватися на те, що неповнолітній дасть показання у формі вільної розповіді не слід, тому допит проводиться у формі постановки питань. Роль слідчого при цьому більш активна. Наприклад, школяр старших класів свої показання вже може дати у формі зв'язної розповіді, яку не слід перебивати питаннями. Цим може бути порушений хід його думок, що негативно відобразиться на повноті показань. Крім того, викладаючи вільно показання, він може розповісти про такі обставини домашнього насильства, про які слідчий нічого не знав. Дитину, що знаходиться у стані сильного хвилювання, або, навпаки, у стані спаду душевних сил, апатії, слід допитати повторно¹⁵⁰.

Згідно даних І.А. Абрамова, малолітні особи можуть бути уважними та зосередженими певний проміжок часу: від 5 до 7 років – біля 15 хвилин, від 7 до 10 років – біля 20 хвилин, від 10 до 12 років – біля 25 хвилин, більше 12 років – біля 30 хвилин¹⁵¹. Звідси слідчий повинен зробити висновок про тривалість допиту. Венгерські криміналісти Л. Хоффман та К. Лашо пропонують після допиту провести з дитиною заключну бесіду

¹⁴⁹ Радаев В. В., Субботина М. В. Расследование групповых преступлений несовершеннолетних. Волгоград, 1998. С. 19.

¹⁵⁰ Лиеле А. Л. Особенности уголовного процесса по делам несовершеннолетних : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Л., 1950. С. 19.

¹⁵¹ Абрамов И. А. Особенности детского возраста. Москва : Медицина. 1953. С. 140.

для зняття нервової напруги та втомленості, виховного впливу на нього з урахуванням вікових особливостей допитуваного¹⁵².

Допит неповнолітніх, як і все досудове розслідування по провадженням, пов'язаним із домашнім насильством, вимагає від слідчого великих психологічних знань та педагогічних навиків.

Органам розслідування з метою розкриття кримінальних правопорушень даної категорії проваджень необхідно використовувати всі законні засоби, хоча допит і стоїть на першому місці в системі слідчих (розшукових) дій, що проводяться слідчим для досягнення основної мети – встановлення істини у провадженні.

Необхідні дані слідчий може отримати в результаті *огляду місця події*, який повинен проводитися одразу після отримання відомостей про вчинене кримінальне правопорушення. Огляд місця події часто закладає основу для успішного проведення всіх наступних слідчих (розшукових) дій, як на першочерговому, так і наступному етапі розслідування¹⁵³.

У процесі огляду слідчий має можливість безпосередньо сприйняти, вивчити, дослідити обстановку події, сліди боротьби, різні предмети, що застосовувалися в якості знаряддя нанесення тілесних ушкоджень, сліди крові, характер пошкоджень на одязі та предметах обстановки¹⁵⁴.

Слідчий у процесі допиту свідків, потерпілого та підозрюваного іноді з великою складністю збирає відомості, часто суперечливі та необ'єктивні. А у процесі огляду можна побачити, описати, зафіксувати за допомогою фото- чи відео зйомки цінну об'єктивну інформацію протягом нетривалого часу.

Обстановка на місці події може свідчити про суттєві обставини нанесення тих чи інших тілесних ушкоджень. Чим раніше проведений огляд, тим більше користі від нього можна очікувати. Це загальне правило слідчої тактики по провадженням досліджуваної категорії набуває особливого значення.

Швидкому огляду місця події сприяє правильна організація роботи слідчого підрозділу, коли протягом максимально короткого проміжку часу забезпечується прибуття чергової оперативної групи на місце. Ефективності огляду сприяє участь спеціалістів – судового медика та криміналіста. Ці суб'єкти можуть допомогти визначити знаряддя вчинення кримінального правопорушення, виявити сліди крові на ньому.

¹⁵² Хоффман Л., Лашшо К. Учет возрастных особенностей детей при избрании тактики допроса. *Вопросы совершенствования следственной работы*. Вып. 1. Москва, 1970. С. 50.

¹⁵³ Топчій В. В. Особливості криміналістичного забезпечення проведення огляду місця події в разі вчинення кримінальних правопорушень. *Актуальні проблеми криміналістики та судової експертизи*. 2018. С. 474.

¹⁵⁴ Топчій В. В., Карпенко Н. В. Проблемні питання проведення огляду та обшуку житла чи іншого володіння особи. Національна академія внутрішніх справ. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ : наук. журн. / М-во внутр. справ України, Нац. акад. внутр. справ. Київ : НАВС. 2014. № 4 (93). С. 95.

Спеціаліст-криміналіст допоможе виявити, зафіксувати сліди, упакувати предмети, які можуть бути речовими доказами у провадженні.

Огляд місця події дає можливість встановити такі важливі обставини як: природу досліджуваної події, чи містить воно ознаки кримінального правопорушення; де вчинено кримінальне правопорушення – на місці огляду чи в іншому місці; коли відбулася подія; хто приймав участь і в чому виразилися дії кожного із учасників; цілі та мотиви їх дій; хто міг спостерігати за подією та звідки; що сприяло настанню негативних наслідків тощо¹⁵⁵.

Освідуванню підлягають потерпілі, свідки, підозрювані для встановлення на їх тілі особливих прикмет (ч. 1 ст. 241 КПК України). Освідування доцільно проводити на першочерговому етапі розслідування, так як деякі ознаки тілесних ушкоджень з часом зникають. Ця слідча (розшукова) дія має важливе значення для провадження, допомагає встановити факти, про які іноді бажають мовчати підозрюваний, слідчий або потерпілий.

Тілесні пошкодження, що є на тілі освідуваного дають можливість встановити події, які передували кримінальному правопорушенню, наприклад, бійку з потерпілим.

Освідування може супроводжуватися оголенням потерпілого (підозрюваного) або лише оглядом відкритих ділянок тіла. Від цього залежить як порядок, так і тактичні правила освідування. У будь-якому випадку необхідно керуватися положеннями статті 241 КПК України.

Слідчий експеримент у провадженнях, пов'язаних із домашнім насильством, проводиться з метою перевірки версії слідчого, пояснень підозрюваного, показань потерпілого та свідків. Дана слідча (розшукова) дія потребує проведення її в тих умовах, в яких відбувалася подія, що перевіряється. Умови проведення експерименту не повинні ні погіршувати, ні покращувати можливості сприйняття звуків голосу, зовнішніх ознак особи чи будь-якого об'єкту.

Роль осіб, чії показання перевіряються в процесі слідчого експерименту по перевірці можливості почути, побачити, якщо вони приймають в ньому участь, як правило, пасивна. Ці суб'єкти повинні знаходитися там, звідки, відповідно до показань, вони чули звуки голосу, сприймали риси зовнішності обличчя, предмету і потім дати пояснення про свої сприйняття експериментальних дій. На роль дійових осіб запрошують незацікавлених у провадженні суб'єктів.

Призначення та проведення експертиз. При розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, можуть використовуватися спеціальні знання в галузі психології, психіатрії, медицини та інших галузях.

¹⁵⁵ Следственные действия (процессуальная характеристика, тактические и психологические особенности); под ред. проф. Б.П. Смагоринского. Москва: ГУК МВД РФ, 1994. С. 31.

У кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із домашнім насильством, що потягло смерть особи або тілесні ушкодження, судово-медична експертиза є обов'язковою (ч. 2 ст. 242 КПК України).

На момент внесення відомостей до ЄРДР, маючи лише початкові відомості від медичної установи про місце розташування тілесних ушкоджень, їх об'єктивну характеристику, а також дані про стан здоров'я потерпілого, слідчий може висунути припущення про їх тяжкість, не чекаючи результатів судово-медичної експертизи. Проте достовірне судження відносно цього предмету можна досягти лише шляхом проведення експертизи. Слідчий може поставити експерту наступні питання:

- про кількість та тяжкість тілесних ушкоджень, час та послідовність їх нанесення;
- про положення потерпілого в момент нанесення йому ушкоджень;
- про знаряддя, яким могло бути спричинено ушкодження.

У випадку виявлення частин розчленованого трупа СМЕ може встановити: чи належать виявлені частини людському трупу; чи належать вони одному трупу; якої статі, віку, зросту був потерпілий, які були у нього особливі ознаки, згідно яких можна встановити його особистість; чи є характерні особливості у способі розчленування, що вказують на професію особи, що розчленувала труп тощо.

На предметах, що застосовувалися для нанесення ушкоджень, можуть залишатися кров, волосся та інші біологічні об'єкти. У таких випадках, одночасно з призначенням СМЕзначається судово-біологічна. Об'єктами останньої можуть бути також і інші предмети зі слідами крові: одяг, взуття та інші речі підозрюваного, потерпілого та свідків. Експерту біологу можна поставити наступні питання:

- Чи є на представленому предметі кров?
- Кому вона належить: людині чи тварині?
- Яка її група та тип?
- Чи не однакова група крові потерпілого (підозрюваного) та крові на даному предметі?

З'ясування цих та деяких інших питань, вирішення яких потребує спеціальних знань судового медика та біолога¹⁵⁶, дасть можливість слідчому правильно кваліфікувати кримінальне правопорушення; визначити відношення окремих предметів, що належать підозрюваному та іншим особам, до даного кримінального правопорушення; обґрунтовано висунути версії про цілі та мотив кримінального правопорушення та інші обставини.

Значення цих експертиз особливо велике, коли відсутні свідки, а потерпілий знаходиться в момент насильства у стані сильного

¹⁵⁶ Виноградов И. В., Кочаров Г. И., Селиванов И. Л. Экспертиза на предварительном следствии. Москва, 1977. С. 36.

алкогольного сп'яніння або у хворобливому стані, або кримінальне правопорушення потягло душевне захворювання потерпілого тощо.

Ефективність експертиз залежить від своєчасності їх призначення, виявлення та вилучення предметів, що зберегли на собі сліди кримінального правопорушення. Зі всіх досліджених нами кримінальних проваджень призначення судово-медичної експертизи складає 90 %, судово-біологічної – 17,7 % (Додаток Б).

Велике значення при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, мають дослідження об'єктів з мікроскопічними текстильними та іншими волокнами. Серед практичних працівників спостерігається деяка переоцінка висновків по даним видам експертиз: визначення групової належності текстильних волокон часто помилково розцінюється як висновок про індивідуальну належність. При оцінці висновків таких експертиз необхідно враховувати умови зберігання вилученого одягу, стан упаковки та можливість випадкового контакту досліджуваного одягу з іншим одягом, тканиною, а також відсутність можливості диференціювати волокна, що потрапили на одяг до, в момент та після події.

Визначення тих чи інших станів є прерогативою спеціалістів експертів-психологів і тому від слідчого в ситуаціях, коли виникає версія про вчинення підозрюваним кримінального правопорушення у відповідь на домашнє насильство, що було спрямоване проти цієї особи в стані афекту, потребує призначення психологічної експертизи. Однак, аналіз вивчених матеріалів кримінальних проваджень показав, що для визначення стану афекту слідчі, частіше всього, назначають не психологічну експертизу, а психіатричну. Однак, афект – це не психічна патологія, яка вивчається психіатрією, тому не правильне призначення експертизи може призвести до визнання висновку психіатра недопустимим доказом.

Психологічну експертизу необхідно призначити одразу, як тільки виникають підстави для висунення версії про вчинення кримінального правопорушення у стані афекту. Про це свідчать результати дослідження О.В. Вологіної. Так, 80 % про анкетованих нею слідчих вказали, що судово-психологічну експертизу, як показує їх власний досвід (стаж роботи слідчих – опитаних від 2 до 26 років), доцільно назначити на першочерговому етапі розслідування. При цьому, це ж опитування показало, що результати експертизи дозволяють не лише отримати необхідні дані про особу підозрюваного (60 % від усіх опитаних), а й кваліфікувати діяння (36 %), 4 % – вказали інше¹⁵⁷.

У тих випадках, коли потерпілим від кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, є неповнолітній, необхідно назначити та провести йому психолого-психіатричну експертизу. У ході

¹⁵⁷ Вологіна О. В. Методика расследования преступлений, совершенных женщинами : дисс...канд. юрид.наук : 12.00.09. Волгоград, 2001. 208 с.

даної експертизи визначається ступінь психічної травми, що нанесена неповнолітньому. Перед експертами ставляться питання про характер нанесеної травми та ступінь небезпеки для морального здоров'я дитини тих чи інших дій підозрюваного.

Рекомендації по проведенню експертного дослідження в даних випадках та перелік питань викладалися та обґрунтовувалися С. Щербою та Т. Сарсенбаєвим¹⁵⁸.

Отже, підводячи підсумок, слід сказати, що допити свідків, слідчі експерименти, обшук з метою знаходження предметів, що мають значення у провадженні як речові докази, є ефективними засобами доведення винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення, даних про особу підозрюваного та потерпілого. Успіх розслідування часто визначається вмінням слідчого використовувати спеціальні знання експертів-медиків, біологів, криміналістів.

§ 2.3. Судовий розгляд справ, пов'язаних із насильством в сім'ї

До січня 2019 року кримінальне законодавство України не передбачало кримінальну відповідальність за таке порушення прав людини як «насильство в сім'ї». Водночас велика кількість статей КК України містили (і містять) склади кримінальних правопорушень, що можуть бути вчинені проти особи та виступають проявами різних форм насильства в сім'ї. До цього переліку можна віднести статті 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 129, 135, 136, 146, 150, 150-1, 152, 153, 154, 155, 164, 165, 166, 167, 194, 195, 301, 303, 304, 323 КК України.

Проте, 6 грудня 2017 року з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України», згідно з яким внесено суттєві зміни до згаданих законодавчих актів щодо питання, що стосується насильства в сім'ї¹⁵⁹. Закон набув чинності 11 січня 2019 року. Однією з основних змін стало доповнення КК України статтею 126-1 «Домашнє насильство».

Починаючи з січня 2019 року, почала напрацьовуватись судова практика за відповідною статтею КК України. Станом на грудень 2019 року судами було ухвалено 58 вироків у кримінальних провадженнях за

¹⁵⁸ Щерба С., Сарсенбаєв Т. Экспертное исследование беспомощного состояния потерпевшего. *Российская юстиция*. 1996. № 9. С. 27.

¹⁵⁹ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 № 2227/VIII: URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19>;

ст. 126-1 КК, які є у відкритому доступі в Єдиному державному реєстрі (далі – ЄДР) судових рішень¹⁶⁰.

У даному параграфі буде проведено аналіз судового розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних із насильством в сім'ї до моменту запровадження спеціальної норми, закріпленої у ст. 126-1 КК України та, відповідно, після набуття чинності вище вказаного закону про внесення змін до КК та КПК України.

Метою аналізу судових рішень було виявлення їх якості, а не кількості. Тому, серед зареєстрованих 175950 проваджень, пов'язаних із насильством в сім'ї було відібрано 619, і 57 із них було проаналізовано. Під час аналізу розглядалися категорії справ з підстав існування різних форм насильства – фізичне, економічне, сексуальне та психологічне. Найбільше уваги було приділено провадженням щодо життя та здоров'я, в яких знайшли своє відображення фізичне та психологічне насильство.

При аналізі судових рішень було акцентовано увагу на злочинах проти життя і здоров'я, а саме: вбивства та погроза вбивством, тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, побої і мордування, доведення до самогубства. Провадження обиралися з урахуванням особи потерпілого – ним мав бути член сім'ї або близький родич підозрюваного. Якщо брати до уваги статистичну інформацію різних служб і відомств, то будемо бачити, що кримінальних правопорушеннях, про які ми згадали вище найбільш розповсюдженими є такі форми насильства як фізичне та психічне. Саме у зв'язку з цією обставиною було вирішено зробити акцент саме на ці кримінальні правопорушення, що пов'язані з насильством в сім'ї. предметом аналізу були судові вирoki, ухвали чи постанови суду. Загалом було піддано аналізу двадцять шість рішень судів першої інстанції. На основі проведеного аналізу маємо змогу виділити характерні відмінні риси кримінальних правопорушень, що посягають на життя та здоров'я особи.

Отож першою характерною рисою кримінальних проваджень проти життя та здоров'я слід назвати суб'єкта даних кримінальних правопорушень, ним здебільшого виступала особа чоловічої статі. Серед двадцяти шести досліджених випадків підозрюваною особою у двадцяти двох випадках були особи чоловічої статі, у чотирьох випадках – особи жіночої статі. Так, розглянемо кримінальне провадження, де жінка була суб'єктом злочину і визнана винною у кримінальному правопорушенні, кваліфікованого за ч.2 ст. 121 КК України. Особа жіночої статі, нанесла своєму співмешканцю тяжке тілесне ушкодження, що призвело до смерті потерпілого. При цьому жінка була під дією алкоголю, побутова сварка виникла раптово на фоні конфліктної ситуації і результатом став умисний удар ножом у живіт. Суд першої інстанції визнав жінку винною, після чого вона оскаржила вирок в апеляційному порядку, аргументуючи доводи на

¹⁶⁰ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

апеляцію тим, що вона була в стані сильного емоційного збудження через те, що потерпілий словесно ображав її та їх спільного сина. В апеляційній скарзі засуджена просила перекваліфікувати її діяння за статтею 123 КК України. Апеляційна скарга в результаті її розгляду у суді апеляційної інстанції була задоволена лише частково, так як не дотримана одна із ознак об'єктивної сторони по ст.123 КК України, а саме – раптовість. На основі слідчих дій, що були проведені під час досудового розслідування вбачалося, що конфліктна ситуація між сторонами учасниками провадження виникла не раптово, а тривала певний проміжок часу. Перед ударом потерпілого ножом, зі слів засудженої вона отримала від нього удар кулаком в обличчя. Це все доводить, що раптовість сильного емоційного збудження, як обов'язкова ознака для кваліфікації діяння за статтею 123 КК України відсутня, в результаті чого пере кваліфікації діяння не відбулося. Водночас суд апеляційної інстанції прийняв рішення, що поведінка потерпілого мала ознаки провокації, що спричинила протиправну поведінку засудженої особи і це слід вважати пом'якшуючою обставиною при обранні міри покарання засудженій. У провадженні є також матеріали, які засвідчують ту обставину, що засуджена щиро розкаялася у скоєному діянні. Це підтверджують ті факти, що вона хотіла надати першу медичну допомогу, викликавши при цьому бригаду медиків. Ці факти також суд оцінив і прийняв, як пом'якшуючі обставини. На підставі всього викладеного судом було винесено рішення застосувати до засудженої покарання нижче від найнижчої санкції, що передбачена статтею, яка їй інкримінується, а конкретно – три роки позбавлення волі. При цьому суд керувався правилами статті 69 КК України¹⁶¹.

Зазвичай подібні кримінальні правопорушення скоюються суб'єктами, які не навчаються, не працюють, та не зайняті ніякими іншими видами діяльності. Це і є однією з особливостей кримінальних проваджень проти життя та здоров'я особи (провадження № 1-п-31/2009 р., № 1-204/09, № 1-65/2009, № 1ам-21 2009 р., № 1-556/2010, № 1-50/11, № 1-59/11 тощо).

Наступною характерною ознакою кримінальних проваджень проти життя та здоров'я особи, пов'язані з насильством в сім'ї, є те, що вони вчиняються під дією алкогольних чи наркотичних речовин (у двадцяти випадках – алкогольне сп'яніння, у шести – наркотичне). У багатьох випадках суд має справу із хронічною алкогольною залежністю. Проаналізуємо матеріали кримінального провадження № 1-14/2009 р. Підозрюваний у стані сильного алкогольного сп'яніння перебував у помешканні своєї матері. На фоні сімейно-побутових стосунків між ним і матір'ю виникла конфліктна ситуація, що переросла у сварку. Її наслідком стало умисне нанесення ударів у різні ділянки тіла ножом. Це призвело до багатьох різаних ран, а саме були пошкоджені: праве плече, праве стегно,

¹⁶¹ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

ліве передпліччя, підборіддя, живіт із заподіянням шкоди печінці, права половина грудної клітини, а також був виявлений правий пневмогемоторакс, що становило небезпеку для життя. Діяння були кваліфіковані як тяжкі тілесні ушкодження. Під час засідання у суді першої інстанції обвинувачений лише частково визнав свою вину, висловлюючи аргументи, що не пам'ятає всіх обставин сварки, а також всіх подій, якими вона супроводжувалася. Була призначена експертиза. У висновку експерта було зазначено, що обвинувачений має захворювання – хронічний алкоголізм і внесена рекомендація щодо застосування примусового лікування. На основі аналізу доказів, які були зібрані у кримінальному провадженні, провівши їх оцінку, суд прийняв рішення кваліфікувати дії обвинуваченого згідно ч. 1 ст. 121 КК України, а саме тяжке тілесне ушкодження, яке є небезпечним для життя в момент заподіяння. Тобто вину обвинуваченого було доведено в повному обсязі. Застосування ст. 96 КК України суд не визнав доречним, аргументуючи своє рішення постановою Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування»¹⁶². Так, згідно п. 24 зазначеної постанови на підставі статті 96 КК України, примусовому лікуванню підлягають лише особи, які скоїли кримінальні правопорушення та страждають на хвороби, що становлять небезпеку для здоров'я інших осіб не залежно від виду покарання, яке було призначено судом. Але, так як алкоголізм не є хворобою, що становить суспільну небезпеку, до переліку захворювань, що передбачені постановою Пленуму Верховного Суду він не належить. Таким чином, обвинуваченого було засуджено до семи років позбавлення волі. Отже, на основі аналізу даних матеріалів справи, а також іще ряду кримінальних проваджень, робимо висновок, що судові рішення не містять пункту щодо призначення примусового лікування особам, які мають хронічну алкогольну чи то наркотичну залежність, так як ці хвороби на основі роз'яснень Верховного Суду не належать до таких, що становлять небезпеку для суспільства і містять в собі загрозу для інших осіб. Проте, навіть не зважаючи на цю обставину (не належність до переліку соціально небезпечних хвороб) суд, виносячи рішення та призначаючи покарання досить лояльно відноситься до осіб, що вчинили кримінальні правопорушення під дією алкоголю чи наркотиків. І ця обставина не має якогось вирішального значення при остаточній кваліфікації діяння та винесення рішення щодо винної особи. Що стосується проваджень, кваліфікованих як легкі або середньої тяжкості тілесні ушкодження, то маємо справу зазвичай з практикою звільнення обвинувачених від відбування покарання на основі статті 75 КК України. Проаналізувавши ряд судових рішень, ми не побачили практики

¹⁶² Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 03.06.2005 № 7. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-05>.

застосування щодо засудженого обов'язку проходження курсу примусового лікування від наркотичної або алкогольної залежності. А цей обов'язок прямо передбачений статтею 76 КК України¹⁶³.

Перейдемо до аналізу вироку у справі № 1-100/09. Знову має місце алкогольне сп'яніння під час сімейно-побутової сварки. Особа обвинувачується у нанесенні удару пластиковою палкою своїй неповнолітній дитині. Маємо наслідком забиту рану лівої лобно-тім'яної ділянки волосистої частини голови, що сталася через забиття тупим твердим предметом. Діяння спричинило короткочасний розлад здоров'я і, відповідно, було кваліфіковано судом, як легке тілесне ушкодження. Суд при винесенні вироку, врахував як обтяжуючі обставини вчинення діяння щодо неповнолітнього, скоєні під дією алкогольного сп'яніння. При цьому була врахована і пом'якшуюча обставина – щире каяття обвинуваченого. Були отримані відповідні довідки з лікувальної установи, що підтверджують перебування особи щодо якої ведеться судовий розгляд на «Д» обліку у нарколога. Діагноз – «Психічні та поведінкові розлади внаслідок вживання алкоголю, синдром залежності. Потребує лікування від алкоголізму». Знову повертаємося до роз'яснень Пленуму Верховного Суду, який визначає, що хвороба, пов'язана з алкогольною залежністю не становить загрози для оточуючого суспільства, внаслідок цього суд не призначив даній особі такий захід, як примусове лікування. Діяння за скоєне правопорушення відносно неповнолітньої дитини було остаточно кваліфіковано за ч. 2 ст. 125 КК України і судом було призначено покарання 2 роки обмеження волі. Проте, керуючись правилами статті 75 КК України засудженого було звільнено від призначеного покарання з випробуванням, призначивши іспитовий строк – 1 рік. Отож, провівши аналіз даного судового рішення бачимо, що призначаючи покарання, суддя керувався не обтяжуючими обставинами (хоча вони були суттєвими – неповнолітній вік дитини та алкогольне сп'яніння), а щирим каяттям, що виступало в якості обставини, що пом'якшує покарання. Знову таки судом не були враховані дані із медичної установи, що носять рекомендаційний характер у вигляді необхідності лікування від алкогольної залежності. При тому, що суд цілком був наділений повноваженнями, враховуючи підтверджуючі документи, разом із звільненням від відбуття основного покарання з випробуванням (п. 5 ч. 1 ст. 76 КК України), зобов'язати особу, винну у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного із насильством в сім'ї, зобов'язати пройти лікування у відповідному закладі від алкогольної залежності¹⁶⁴.

Як зазначено у п. 25. постанови Пленуму Верховного Суду України від 03.06.2005 р. № 7 «Про практику застосування судами примусових

¹⁶³ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

¹⁶⁴ Там само.

заходів медичного характеру та примусового лікування»¹⁶⁵, відповідно до ст. 76 КК лікування від алкоголізму і наркоманії може бути застосоване судом у порядку покладення обов'язку на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням. Таке лікування не вважається примусовим, оскільки обов'язок його пройти покладається безпосередньо на засуджену особу, а не на орган охорони здоров'я¹⁶⁶.

У 2009 році Верховна Рада України прийняла Закон України «Про амністію», введення в дію якого звільнило від відповідальності осіб по категорії проваджень, пов'язаних з насильством в сім'ї. Ця подія визначила наступну характерну рису проваджень цієї категорії. Даний закон вступив у дію 26.12.2008 року¹⁶⁷. Проаналізуємо у зв'язку з цією особливістю провадження № 1-п-31/2009 р. Як свідчать матеріали справи сторонами виступає подружжя, що мало двоє неповнолітніх дітей. У шлюбі вказані особи перебували чотири роки. У сім'ї час від часу відбувалися конфліктні ситуації, на сімейно-побутовому рівні простежувалися непорозуміння, відбувалося жорстоке поводження чоловіка з дружиною, були постійні словесні образи нецензурними виразами, зафіксовано факти фізичного насилля, що проявлялися у фізичних стражданнях через нанесення тілесних ушкоджень, а також були постійні психічні страждання, так як чоловік при всіх цих ситуаціях вчиняв дії, що принижують честь і гідність дружини. Всі ці дії, як правило, відбувалися за місцем їх постійного проживання. Через усі ці події не один раз дружина змушена була покидати домівку і переїжджати до своєї матері, шукаючи там порятунку. Проте обвинуваченому, який мав залежність від наркотичних речовин, не було складно там її знаходити та в присутності матері та неповнолітніх дітей продовжувати наносити фізичні та психічні страждання своїй дружині. Так, одного разу за ініціативою обвинуваченого, який знову перебував у стані наркотичного сп'яніння, була розпочата конфліктна ситуація, в результаті якої дружина отримувала удари від чоловіка, який бив її руками і ногами по різних частинам тіла. У результаті призначеної експертизи було виявлення забиття голови, тулуба, лівої верхньої кінцівки, садни лівої гомілки. Згідно висновку експерта всі ці забої були кваліфіковані як легкі тілесні ушкодження. Через деякий час обвинувачений, перебуваючи вдома, знову під дією наркотичних речовин, розпочав за власною ініціативою черговий сімейний конфлікт щодо своєї дружини. Сварка супроводжувалася побиттям дружини по різних частинам тіла та образами зі вживанням нецензурної лайки. Потерпіла черговий раз зазнала фізичного та

¹⁶⁵ Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 03.06.2005 № 7. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-05>.

¹⁶⁶ Левченко К. Б., Легенька М. М. Повноваження органів охорони здоров'я у впровадженні роботи із попередження насильства в сім'ї. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 2(10). С. 188.

¹⁶⁷ Про амністію: Закон України від 05.07.2001 № 33. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2593-14>.

психічного болю та страждання. Вже прийнявши ознаку систематичності, через два тижні ситуація повторилася і почалася побутова сварка дружини з чоловіком, який знову виступив її ініціатором і провокатором. Знову мало місце приниження через вжиття нецензурних висловів, та нанесення тілесних ушкоджень – побиття руками і ногами по різних частинах тіла. Сварка закінчилася тим, що обвинувачений ударив потерпілу об підлогу, що зроблена з бетону. Внаслідок цього потерпіла втратила передній зуб. Протягом всього конфлікту обвинувачений кричав на потерпілу, всіляко її ображав та закликав до того, щоб вона покінчила життя самогубством. Намагання обвинуваченого призвели до того, чого він добивався. Потерпіла більше не могла витримувати приниження, знущання та фізичний біль і вирішила виконати заклик обвинуваченого – вчинити самогубство. З цією метою вона вирішила вистрибнути з другого поверху з кімнати, де було відчинене у цей час вікно. Внаслідок падіння з другого поверху було отримано ряд травм, а саме: закритий перелом правої п'яркової кістки, компресійний перелом першого поперекового хребця першого ступеню. Було проведене чергове експертне дослідження щодо встановлення ступеню тяжкості тілесних ушкоджень, які цього разу, згідно експертного висновку, були віднесені до тілесних ушкоджень середнього ступеню тяжкості і як наслідок – довготривалий розлад здоров'я. Цього разу дії обвинуваченого були кваліфіковані за сукупністю статей, а саме: ч. 1 ст. 125, ч. 1 ст. 126 та ч. 1 ст. 120 КК України, що передбачають нанесення легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я, умисне завдання удару, побоїв та вчинення інших насильницьких дій, які завдали потерпілій фізичного болю, а також доведення до самогубства, що є наслідком жорстокого поводження з нею, примусу до протиправних дій та систематичного приниження її людської гідності. Проте, зважаючи на те, що всі вище перераховані протиправні діяння були скоєні винною особою до того, як вступив у силу Закон України «Про амністію», їх віднесли до кримінальних правопорушень невеликого та середнього ступеню тяжкості. Також врахований той факт, що обвинувачений утримує двох дітей, що не досягли вісімнадцятирічного віку, також немає відкритих проваджень щодо позбавлення його батьківських прав на виховання дітей і до того ж дружина, що виступає потерпілою стороною не має заперечень проти того, щоб кримінальне провадження проти її чоловіка було закрито. Зважаючи на всі, вищевикладені факти і обставини, слідчий вніс клопотання про закриття щодо обвинуваченого кримінального провадження, спираючись на Закон України «Про амністію». На підтримку клопотання слідчого виступив і прокурор. У результаті, була винесена постанова суду щодо звільнення від кримінальної відповідальності обвинуваченого, а кримінальне провадження підлягає

закриттю¹⁶⁸. Законодавчим підґрунтям даного рішення був п. «в» ст. 1 Закону України «Про амністію» від 12.12.2008 р., введеного в дію 26.12.2008 р. Отож, маємо несправедливий наслідок постійного знущання чоловіка над дружиною, нанесення їй фізичних та психічних страждань, що мали тяжкі наслідки. До того ж від таких свавільних дій постійно страждали малолітні діти. Негативним моментом є те, що даний Закон України «Про амністію» не передбачив норми, яка б зафіксувала положення про неможливість звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили два і більше кримінальних правопорушень, що належать до категорії невеликої або середньої тяжкості. У даному випадку жоден орган – ні суд, ні прокуратура, ні слідчий, не врахував інтереси і моральне становище малолітніх дітей, які так само постійно страждали від насильницької поведінки батька. При цьому суд ще і взяв за підставу звільнення від кримінальної відповідальності наявність у батька-насильника двох неповнолітніх дітей, які перебувають на його утриманні, що дає йому підстави ще більше розвивати акти насильницьких дій. Водночас п. д ст. 7 цього ж Закону передбачено, що під дію амністії не підпадають особи, які мають неповнолітніх дітей або дітей-інвалідів і вчинили кримінальні правопорушення, що посягають на життя, здоров'я, честь, гідність чи інші охоронювані законом права та інтереси цих дітей. Знову таки виникає питання до постановлення судового рішення. Окрім того, що обвинувачений фактично безпроблемно уникнув покарання і швидше всього акти насильства будуть продовжуватися та супроводжуватися фізичним і психічним стражданнями дружини і дітей, суд знехтував при цьому можливістю винесення окремої постанови щодо повернення уваги представників соціальних служб та правоохоронних органів для встановлення причин і умов вчинення кримінальних протиправних дій у даній родині з вимогою прийняття необхідних мір та заходів, які б забезпечили припинення свавілля у даній родині зі сторони батька. А також вказати про необхідність вжиття відповідних профілактичних заходів та надання соціальної допомоги жінці та малолітнім дітям.

Наступною особливістю є те, що переважна кількість осіб, що є винними у вчиненні правопорушень кримінального характеру, що містять в собі насильницькі дії щодо членів сім'ї, на підставі статті 75 КК України, були звільнені від відбування покарання з випробуванням, або повністю звільнені від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею на поруки трудовому колективу (ст. 47 КК України). Так, згідно матеріалів кримінального провадження № 1-81/2009 р., маємо ситуацію розпиття алкогольних напоїв обвинуваченого вдома у товариша разом із ним. До цього помешкання приїхала цивільна дружина обвинуваченого. Вона мала намір забрати свого чоловіка додому. Результатом цього стала конфліктна

¹⁶⁸ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

ситуація, яка переросла у сварку з бійкою. Бійка перенеслася з дому на подвір'я, де жінка отримала ряд ударів дерев'яним предметом від свого чоловіка по різним частинам тіла. Таким чином, потерпіла отримала тілесні ушкодження: перелом основної фаланги другого пальця правої кисті, перелом п'ятої п'ясної кістки лівої кисті, синці на правому плечі, лівому передпліччі, на тильній стороні обох кистей рук. На основі експертного висновку за результатами тривалості розладу здоров'я, який спричинили названі тілесні ушкодження, їх було віднесено тілесних ушкоджень середнього ступеня тяжкості. Під час судового засідання у суді першої інстанції чоловіком було повністю визнано свою провину. До уваги суд взяв характеристику обвинуваченого: це його перше вчинене кримінальне правопорушення, що належить до кримінальних правопорушень середнього ступеню тяжкості, він має позитивні характеристики з різних соціальних сфер, відбулося примирення з потерпілою, до того ж відбулося звернення з клопотанням від трудового колективу Шепетівського міжшкільного навчально-виробничого комбінату щодо звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності і передання його на поруки трудовому колективу. У результаті суд заявлене клопотання від колективу задовольнив, передавши обвинуваченого на поруки трудовому колективу Шепетівського міжшкільного навчально-виробничого комбінату¹⁶⁹. З одного боку ми бачимо у даному випадку гуманність суду щодо призначення покарання особі, яка має позитивну характеристику тощо. Проте з іншого боку прослідковується неналежне ставлення судових органів до кримінальних проваджень даної категорії. Можливо їх вважають не достатньо серйозними і ставляться до них дещо примітивно. Але потрібно наголосити і звернути увагу на те, що завданням правосуддя є не тільки притягнення до відповідальності винних осіб, але і захист від протиправних посягань потерпілої особи і подальше виправлення ситуації щодо конкретного виду кримінальних правопорушень. Саме у конкретних випадках, які ми досліджуємо на увагу особливо заслуговує питання необхідності винесення окремих ухвал (постанов) суду. Адже це є найвірогідніший крок щодо необхідності звернення особливої уваги відповідних представників соціальних служб та правоохоронних органів, які мають змогу протистояти подальшим протиправним діям щодо насильства в сім'ї, а також можуть надати необхідну соціальну, психологічну, правову допомогу особам, а винних осіб направити на проходження корекційних програм для кривдників. Ігноруючи дані випадки насильства в сім'ї і залишаючи їх поза належною увагою, суди власноруч звільняють винних осіб від кримінальної відповідальності і фактично спрямовують їх назад до потерпілих, відкриваючи ще більший простір для домашніх насильницьких дій.

¹⁶⁹ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

Черговою характерною рисою кримінальних проваджень, що стосуються насильства в сім'ї є зовсім незначний відсоток цивільних позовів на компенсацію заподіяної шкоди. Навіть можна сказати більше, що потерпілі особи зовсім не вимагають відшкодування на свою користь завданих їм матеріальних і моральних збитків. Отож, виходячи з аналізу судових рішень, можемо констатувати, що лише у п'яти з двадцяти шести аналізованих судових рішень було заявлено цивільний позов. І що характерно, його заявляли не потерпілі для відшкодування завданих збитків, а прокурор на користь лікувальних установ, де проходили курси лікування потерпілі особи. Так, у кримінальному провадженні № 1-123/2009 обвинувачення особі кваліфіковано за сукупністю статей КК України, а саме ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 115, ч. 1 ст. 263 КК України, що передбачають замах на вбивство та незаконне володіння зброєю. Так, у обвинуваченого склалися неприязні стосунки зі своєю дружиною на фоні того, що остання бажала розлучитися з чоловіком, а він був проти цього рішення. Щоб помститися дружині за її намагання розірвати шлюбні відносини з ним, обвинувачений мав намір умисно заподіяти смерть своїй дружині та вчинити самогубство. З метою реалізації та втілення свого наміру у життя, обвинувачений без дозвільних документів придбав у невідомих осіб, які слідству встановити не вдалося пістолет KRAT-2008-Magnum. Переходячи до реалізації свого наміру – позбавити життя свою дружину, обвинуваченим умисно було здійснено три постріли у голову останній зі зброї іноземного виробництва – пістолета KRAT-2008-Magnum. Будучи впевненим, що постріли виявилися несумісними з життям і його дружини померла від нанесених поранень, обвинувачений перейшов до реалізації наступного кроку свого задуму – вчинення самогубства і вчинив постріл собі у голову із тієї ж зброї – пістолета KRAT-2008-Magnum. Проте задум обвинуваченого не був реалізований по причині, яка відбулася поза його волею, так як дружину було доставлено до медичного закладу, де їй вчасно надали допомогу і смерть від заподіяних травм не настала. Висновком експерта, який був складений на основі проведеної медичної експертизи у рамках кримінального провадження було встановлено, що потерпілій травматичною зброєю було спричинено тілесні ушкодження у вигляді відкритого проникаючого черепно-мозкового поранення в тім'яно-потиличній ділянці справа, які відносяться до тяжких тілесних ушкоджень, що є небезпечним для життя в момент заподіяння. Під час судового засідання у суді першої інстанції, обвинувачений визнав свою провину. Було відмічено, що дружина подала позов до суду про розлучення по причині того, що стосунки в їхній родині не склалися і стали не приязними. Дружина була категорична і на примирення їти не бажала. Обвинувачений вважав тещу винною у всіх сімейних негараздах і хотів перш вбити її, потім дружини і в кінці вчинити самогубство. Цьому передували події лікування в психіатричній лікарні, так як мало місце умисне передозування медичними препаратами.

Потерпілою був заявлений цивільний позов на відшкодування моральних і матеріальних збитків. Обидва позови обвинуваченим були визнані, проте позов щодо моральної шкоди він зазначив, що не має змоги заробити і відшкодувати. Потерпіла під час давання показань відмічала, що побутові конфлікти у них з чоловіком були частим явищем. Чоловік не приймав участі у вихованні дитини, а також не допомагав дружині вести домашнє господарство. До того ж мало місце зловживання алкогольними напоями, відсутність фактору матеріального забезпечення родини, та ігрова залежність від автоматів, куди витрачалися значні матеріальні ресурси. Це все було причиною сварок, які супроводжувалися нанесенням дружині тілесних ушкоджень та завдання фізичного болю. Постійно звучали погрози з боку чоловіка, що він вчинить самогубство, якщо дружина подасть позов про розлучення. Також мав місце випадок, коли обвинувачений повернувся додому у стані алкогольного сп'яніння, розпочався конфлікт із дружиною та тещею, що мало наслідком нищення майна. Жінки були змушені звернутися по допомогу до правоохоронних органів. Після цього обвинувачений вчинив щодо себе спробу самогубства через передозування медичними препаратами. В результаті цього він опинився на лікуванні в психіатричній лікарні. У цей час дружина з малолітньою дитиною переїхала до своєї родички. Чоловік, знайшовши їх там, благав не розривати шлюбні стосунки, це все супроводжувалося криками та погрозами пістолетом. Так як чоловік погрожував вбивством, якщо дружина розповість комусь про факт наявності в нього зброї, вона змушена була мовчати. Викладеними обставинами потерпіла обґрунтувала нанесену їй моральну шкоду. Наслідком нанесених тяжких тілесних ушкоджень стала втрата значною мірою зору. Через це вона постійно змушена бути під наглядом батьків і не має змоги піти на роботу, потерпіла змушена проходити комісію на отримання групи по інвалідності, до того ж не має можливості підтримувати соціальні контакти, відчуваючи комплекс неповноцінності. Всі ці моральні збитки були оцінені у сто тисяч гривень, які вона просить суд у цивільному позові стягнути на її користь. Таким чином обвинувачений був визнаний винним у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 115 та ч. 1 ст. 263 КК України та засуджений до восьми років позбавлення волі. При визначенні міри покарання суд керувався ст. 70 КК України. Цивільний позов, заявлений потерпілою був задоволений повністю у розмірі 4572 грн. Матеріальної шкоди та 100000 грн. моральної шкоди, а також витрати на лікування дружини у сумі 4363 грн. 52 коп.¹⁷⁰. На жаль, вироки такого змісту не є основою судової практики сьогодення, а є лише виключенням із правил. Частіше суд все таки лише частково приходять до задоволення цивільних позовів потерпілих і лише в частині матеріальної шкоди. Моральна шкода та розмір її обчислення на сьогоднішній день є

¹⁷⁰ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

складним для вирішення питань. І, як показує практика, цивільні позови в частині відшкодування моральних збитків у нашій державі не перевищують десять тисяч гривень (наприклад, провадження № 1-19/2009 р.).

Тепер перейдемо до аналізу судової практики щодо проваджень, пов'язаних із насильством в сім'ї після набуття чинності Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», а саме судової практики по статті 126-1 КК України. Починаючи з січня 2019 року почала з'являтися практика розгляду судами проваджень по статті 126-1 КК України «Домашнє насильство». Так, станом на листопад 2019 року в ЄДР судових рішень було зареєстровано 68 вироків у кримінальних провадженнях по вищевказаній статті¹⁷¹.

Проте, нововведення до КК та КПК України в частині поведінки винної особи та вжиття заходів захисту щодо постраждалої особи, у більшості випадків залишаються поза увагою органів досудового розслідування, прокуратури та суду.

Відповідно до п. 3 та 4 ч. 2 ст. 5 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», одними із напрямів реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству є: надання допомоги та захисту постраждалим особам, забезпечення відшкодування шкоди, завданої домашнім насильством та належне розслідування фактів домашнього насильства, притягнення кривдників до передбаченої законом відповідальності та зміна їхньої поведінки¹⁷². Відповідно до ч. 1 ст. 91-1 КК України, «в інтересах потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством, одночасно з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільненням з підстав, передбачених цим Кодексом, від кримінальної відповідальності чи покарання, суд може застосувати до особи, яка вчинила домашнє насильство, один або декілька обмежувальних заходів, відповідно до якого (яких) на засудженого можуть бути покладені такі обов'язки: 1) заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства; 2) обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності; 3) заборона наблизитися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин; 4) заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від

¹⁷¹ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

¹⁷² Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.

домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб; 5) направлення для проходження програми для кривдників або пробаційної програми»¹⁷³.

Водночас відповідно до проаналізованих проваджень лише в 1 з 68 суд застосував положення п. 5 ч. 1 ст. 91-1 КК України із зазначенням наступного: «Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 91-1 КК України після відбуття основного покарання в виді 01 (одного) місяця арешту, засудженого Н. направити для проходження програми для кривдників або пробаційної програми» (провадження № 473/888/19). Водночас суд не зазначив, хто має здійснювати виконання програми для кривдників або пробаційної програми, більше того, що власне особа має пройти програму для кривдника або пробаційну програму, оскільки це є різні програми, що спрямовані на зміну поведінки кривдника. Ще у двох рішеннях суд аргументував, відсутність підстав для застосування положень ст. 91-1 КК України. Так, у першій справі суд зазначив: «Суд приходять до висновку про відсутність підстав для застосування обмежувальних заходів, передбачених вимогами ст. 93-1 КК України, оскільки обвинувачений та потерпіла припинили спільне проживання, розірвали шлюб та стосунків не підтримують» (провадження №: 659/396/19) (варто зазначити, що суд припустився помилки, зазначивши ст. 93-1 КК України замість ст. 91-1 КК України). У другому провадженні суд зазначив: «Суд приходять до висновку про відсутність підстав для застосування обмежувальних заходів, передбачених вимогами ст. 91-1 КК України, оскільки обвинувачена та потерпіла припинили спільне проживання» (провадження № 181/793/19). Втім, така аргументація суду, на нашу думку, не відповідає основним засадам запобігання та протидії домашньому насильству, що містяться у ст. 4 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»¹⁷⁴.

Реалізація у повній мірі п. 5 ст. 91-1 КК України на практиці забезпечить зміну ненасильницької поведінки кривдника та попередить вчинення ним домашнього насильства на майбутнє, тим більше, що наразі створені на виконання цієї норми всі умови. Ще у червні 2018 року Центром пробації було прийнято три пробаційні програми: «Попередження вживання психоактивних речовин», «Подолання агресивної поведінки», «Зміна прокримінального мислення» для повнолітніх та неповнолітніх суб'єктів пробації, реалізацію яких здійснюють органи пробації¹⁷⁵. Так само Міністерство соціальної політики України 1 жовтня 2018 року видало наказ № 1434 «Про затвердження

¹⁷³ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

¹⁷⁴ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.

¹⁷⁵ Про затвердження апробаційних програм для повнолітніх суб'єктів пробації: наказ Міністерства юстиції України від 11.06.2018 № 1798/5. URL : http://www.probatation.gov.ua/?page_id=118.

Типової програми для кривдників», реалізацію яких на місцях забезпечують місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування¹⁷⁶.

Аналіз судової практики показав, що у 23 провадженнях з 68 суд затвердив угоду про примирення між потерпілою особою та обвинуваченим, де сторони узгодили такі покарання: звільнення від відбування покарання з випробуванням (3 провадження), обмеження волі (5 проваджень), громадські роботи (15 проваджень). У 45 провадженнях суд виніс рішення по суті, призначивши покарання у виді: позбавлення волі (5 проваджень), звільнення від відбування покарання з випробуванням (8 проваджень), обмеження волі (1 провадження), арешту (9 проваджень), громадських робіт (22 провадження). Як показує практика, у переважній більшості проваджень кривдник продовжує відбувати покарання на свободі, тому має можливість контакту з постраждалою особою, що є ризиком продовження ним протиправної поведінки та вчинення нових фактів домашнього насильства. Отже, надзвичайно важливим є зміна його поведінки, а для цього особа має пройти програму для кривдників або пробаційну програму. Так само тимчасова ізоляція кривдника не вирішує проблеми домашнього насильства, а є лише «замороженням» її на певний час. Після відбування покарання у місці позбавлення волі факти домашнього насильства можуть повторюватись і ще з більшою агресією. Таким чином, сторони кримінального провадження, а так само суд мають не нехтувати положеннями ч. 5 ст. 91-1 КК України та у кожному провадженні, пов'язаному з насильством в сім'ї передбачати можливість направлення кривдника на проходження програми для кривдників або пробаційної програми.

Крім цього, на практиці важливо застосовувати не тільки п. 5 ст. 91-1 КК України, але і на інші пункти зазначеної статті, що мають забезпечувати безпеку особі, потерпілій від насильства в сім'ї яка часто залишається проживати разом із кривдником. Як показав аналіз судових справ, насильство в сім'ї вчинюється щодо таких категорій постраждалих осіб: дружина (15 проваджень), колишня дружина (у тому числі у трьох провадженнях зазначено, що чоловік і жінка продовжують проживати разом (9 проваджень), співмешканка (15 проваджень), колишня співмешканка (3 провадження), донька співмешканки (1 провадження), мати (19 проваджень), батько (1 провадження), сестра (3 провадження), дід (1 провадження), невістка (1 провадження), теща (1 провадження), опікун (1 провадження) (Додаток Б).

Разом з тим відповідно до ч. 2 ст. 76 КК України на осіб, засуджених за злочини, пов'язані з насильством в сім'ї, суд може покласти інші

¹⁷⁶ Про затвердження Типової програми для кривдників: наказ Міністерства соціальної політики України від 01.10.2018 № 1434. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1222-18>.

обов'язки та заборони, передбачені у ст. 91-1 КК України. У той же час з 68 проаналізованих судових проваджень в жодному з них не було застосовано положення ч. 2 ст. 76 КК України у тих випадках, де це було юридично можливо. У цих провадженнях суд обмежився покладанням на засудженого «стандартних» обов'язків, що передбачені у ч. 1 ст. 76 КК України, а саме: 1) періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації та 2) повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання.

До того ж, важливою новелою КК України є доповнення до переліку обтяжуючих обставин п. 6-1 ч. 1 ст. 67 КК України – «вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах»¹⁷⁷. Проте відповідно до аналізу судових рішень, лише у чотирьох рішеннях суд застосував положення п. 61 ч. 1 ст. 67 КК України, як обтяжуючу обставину (провадження № 473/888/19, № 181/793/19, № 626/1416/19, № 573/942/19). В одному провадженні суд зазначив: «обставин, які обтяжують покарання згідно ст. 67 КК України, обвинуваченням у змісті обвинувального акта не зазначено» (провадження № 659/458/19)¹⁷⁸. Тож, стороні обвинувачення важливо звернути на це особливу увагу та у провадженнях, пов'язаних із насильством в сім'ї вказувати обтяжуючу обставину, що передбачена у п. 61 ч. 1 ст. 67 КК України в обвинувальному акті.

Також аналіз судових проваджень показав, що майже кожен другий випадок насильства в сім'ї вчинено у стані алкогольного сп'яніння. Однак залишається відкритим питання застосовуються положення п. 5 ч. 6 ст. 143 КПК України, зокрема направлення для проходження лікування від алкогольної, наркотичної або іншої залежності, від хвороб, що становлять небезпеку для оточуючих, направлення для проходження програми для кривдників, що також є новелою законодавства¹⁷⁹.

Крім цього, важливо зазначити про гендерну ознаку. Аналіз судових проваджень показав, що від кримінальних правопорушень, пов'язаних із насильством в сім'ї в більшості випадків потерпілими є жінки. З 68 проваджень, у 65 випадках кривдниками є чоловіки, тільки у трьох провадженнях – жінки (які вчинили домашнє насильство відносно матерів). Так само у 55 провадженнях потерпілою особою є жінки, тільки у трьох провадженнях потерпілими особами були чоловіки (батько, дід та

¹⁷⁷ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

¹⁷⁸ Бугаєць Т. М. Судовий розгляд справ, пов'язаних із вчиненням домашнього насильства: відповідність деяким новелам національного законодавства. *Новели законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству* : матер. Міжнар. круглого столу, (Київ, 27 вересня 2019 р.). Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2019. С. 42.

¹⁷⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

опікун, кривдниками у всіх провадженнях були особи чоловічої статі) (Додаток Б).

Інша проблема здійснення кримінальних проваджень щодо злочинів, пов'язаних із домашнім насильством, яка була ідентифікована судовою практикою, є проведення судового розгляду, в переважній більшості випадків, в спрощеному порядку на підставі положень ч. 3 ст. 349 КПК України, коли судом визнається недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспоруються за умови з'ясування в учасників кримінального провадження, чи правильно вони розуміють зміст цих обставин, відсутності сумнівів у добровільності їх позицій та роз'яснення їм, що у такому випадку вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку¹⁸⁰.

Хоча кримінальний процесуальний закон не встановлює жодних нормативних обмежень для застосування процедури, передбаченої у ч. 3 ст. 349 КПК України під час судового розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних із домашнім насильством, подекуди доцільність реалізації судової дискреції в цій частині викликає певні сумніви. Наприклад, Лугинським районним судом Житомирської області було ухвалено вирок за результатами спрощеного судового розгляду кримінального провадження за обвинуваченням особи у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого у ст. 126-1 КК України, хоча, як вбачається зі змісту його мотивувальної частини, обвинувачений систематично вчиняв домашнє психологічне та фізичне насильство по відношенню до своєї дружини в присутності малолітніх дітей, спричиняючи фізичні та психологічні страждання¹⁸¹. Наявні також випадки проведення спрощеного судового розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних із домашнім насильством щодо осіб похилого віку¹⁸². В цьому контексті слід зазначити, що у ст. 46 Стамбульської Конвенції визначено вчинення правопорушення проти теперішнього або колишнього партнера, малолітньої дитини або в її присутності, осіб, які є уразливими через особливі обставини, а також його вчинення повторно обтяжуючими обставинами. Крім того, Європейський суд з прав людини послідовно відстоює позиції щодо необхідності ретельного та серйозного розгляду справ, пов'язаних із домашнім насильством (рішення ЄСПЛ у справах «Е.М. проти Румунії» (E.M. v. Romania, № 43994/05, 30 жовтня 2012 року), «Белшан проти Румунії» (Bălșan v. Romania, № 49645/09, 23

¹⁸⁰ Вирок Каланчацького районного суду Херсонської області від 23.07.2019 року, судова справа № 657/1017/19. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83224259>; Вирок Кам'янка-Бузького районного суду Львівської області від 22.08.2019, судова справа № 446/943/19. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/8383393>; Юрчишин В. М. Проблеми державного та приватного обвинувачення в судах України : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Академія адвокатури України. Київ, 2004. 19 с.

¹⁸¹ Вирок Лугинського районного суду Житомирської області від 30.05.2019, судова справа № 281/308/19. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82106473>.

¹⁸² Вирок Снятинського районного суду Івано-Франківської області від 05.07.2019, судова справа № 351/987/19. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82203615>.

травня 2017 року), «Талпіс проти Італії» (Talpis v. Italy, № 41237/14, 2 березня 2017 року)), а також якомога більш активної участі органів влади у питанні захисту прав вразливих жертв домашнього насилля («Опуз проти Туреччини» (Opuz v. Turkey, № 33401/02, 9 червня 2009 року), «Д.М.Д. проти Румунії» (D.M.D. v. Romania, № 23022/13, 3 жовтня 2017 року)).

Загалом практика спрощення кримінальних проваджень може свідчити про сприйняття злочинів, пов'язаних із насильством в сім'ї, малозначними на соціокультурному рівні, що є несумісним із утвердженням України як демократичної та правової держави, а в майбутньому може потенційно призвести до визнання ЄСПЛ порушення нашою державою позитивних зобов'язань в сфері захисту прав потерпілих від насильства в сім'ї. Зазначимо, що розглядаючи відповідні категорії проваджень, ЄСПЛ неодноразово звертав увагу, серед іншого, і на масштаб проблеми насильства у сім'ї в державі та ставлення суспільства до неї («Еремія проти Республіки Молдова» (Eremia v. the Republic of Moldova, № 3564/11, 28 травня 2013 року), «Халіме Кіліч проти Туреччини» (Halime Kılıç v. Turkey, № 63034/11, 28 червня 2016 року), «Талпіс проти Італії» (Talpis v. Italy, № 41237/14, 2 березня 2017 року), «Белшан проти Румунії» (Bălșan v. Romania, № 49645/09, 23 травня 2017 року), «М.Дж. проти Туреччини» (M.G. v. Turkey, № 646/10, 22 березня 2016 року), «Володіна проти Росії» (Volodina v. Russia, № 41261/17, 9 липня 2019 року).

Враховуючи викладене вище, доходимо висновку, що положення ч. 3 ст. 349 КПК України мають бути доповнені п. 2, відповідно до якого здійснення процедури скороченого судового розгляду у кримінальних провадженнях, пов'язаних із домашнім насильством, можливе виключно у разі, якщо згоду на це надав потерпілий.

Також, можна дійти висновку, що законодавчі новели у провадженнях щодо насильства в сім'ї, що стосуються зміни поведінки кривдника та захисту потерпілої особи, не застосовуються взагалі або мало застосовуються на практиці. Так само застосування відповідних норм має бути здійснено відповідно до оцінки ризиків насамперед безпеки потерпілого в кримінальному провадженні.

РОЗДІЛ 3

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ В СІМ'Ї ТА ФОРМИ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ УКРАЇНИ

§ 3.1. Механізми правозастосування щодо протидії насильству в сім'ї в Україні

Насильство в сім'ї в Україні і світі є однією з найбільш актуальних проблем сьогодення, тому і запобігання цій проблемі є одним із пріоритетних завдань держави і суспільства у галузі захисту прав і основоположних свобод людини та громадянина. Рівень захисту осіб від насильства в сім'ї, можливість та спроможність держави створити умови для формування ненасильницьких відносин у сімейному середовищі можуть бути визнані індикатором ефективності всього механізму забезпечення таких прав і свобод.

Протидія такому суспільно негативному явищу як насильство в сім'ї закріплена в Україні, перш за все, на законодавчому рівні, в нормативно-правових актах різної юридичної сили. До законодавчих джерел можна віднести: Конституцію України, рішення Конституційного Суду України, джерела міжнародного-права та рішення Європейського суду з прав людини, кодифіковані нормативні акти та закони України, укази та розпорядження Президента України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, відомчі та міжвідомчі акти органів виконавчої влади. Також у цьому питанні не можна нехтувати джерелами роз'яснювально-рекомендаційного характеру¹⁸³.

Про актуальність даної проблеми говорить і той факт, що останніми роками в Україні та Європейському Союзі спостерігається зростання рівня злочинності, пов'язаної із вчиненням насильства в сім'ї. Насильство в сім'ї посягає на найважливіші права людини. Стаття 3 Конституції України визначає, що людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Також, згідно з Основним Законом, забезпечення прав і свобод людини несумісне з дискримінацією за будь-якою ознакою, зокрема за

¹⁸³ Хорт І. А. Протидія домашньому насильству в Україні: законодавчі новації та дієві механізми правозастосування. *Новели законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству: матеріали міжнародного круглого столу* (Київ, 27 вересня 2019 р.). Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2019. С. 180.

віком, а будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються та караються законом¹⁸⁴.

Одним із основоположних нормативних актів у сфері протидії в насильству сім'ї є Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»¹⁸⁵, в якому акцентовано увагу саме на кримінальному правопорушенні, передбаченому статтею 126-1 КК України «Домашнє насильство». Відповідно до Закону – це діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь. Тобто фактично домашнє насильство, як вже було зазначено у попередніх розділах роботи, включає в себе чотири види: фізичне, сексуальне, психологічне та економічне насильство. Закон дає детальне визначення кожного виду, однак ми не будемо детально зупинятися на цьому, оскільки досліджували це питання раніше, зупинимося на питанні дієвих механізмів та способів захисту від домашнього насильства.

У Законі також окрему увагу зосереджено на захисті прав дітей, коли дитина є потерпілою від насильства в сім'ї, будь-які дії, що вчиняються щодо неї, базуються на засадах, визначених Конвенцією ООН про права дитини, Конвенцією Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, Європейською конвенцією про здійснення прав дітей і законодавчими актами України у сфері захисту прав дитини¹⁸⁶. Захист дитини з боку держави під час протидії домашньому насильству є пріоритетним напрямом її діяльності, це положення беззаперечно висвітлено у міжнародних нормативно-правових актах¹⁸⁷. Генеральна Асамблея ООН прийняла Конвенцію про права дитини, що стала основоположним європейським нормативно-правовим актом щодо захисту прав дитини, яку ратифікували більшість держав світу, в тому числі і Україна.

На шляху до євроінтеграційних процесів Україна вже зробила вагомі позитивні кроки щодо питання протидії насильству в сім'ї, а саме

¹⁸⁴ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР . URL : <https://zakon.rada.gov.ua>.

¹⁸⁵ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.

¹⁸⁶ Конвенція про права дитини: міжнародний документ від 20.11.1989, ратифіковано постановою ВРУ від 27.02.1991 № 789-XII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

¹⁸⁷ Ткаленко О. М. Адміністративно-правове забезпечення діяльності органів публічної адміністрації щодо попередження насильства в сім'ї відносно дітей : дис...канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2016. С. 99.

заповнила деякі прогалини законодавства. До таких законодавчих змін відносяться:

– прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», який набрав чинність з 11 січня 2019 року;

– внесення змін і доповнень до розділу XIII КК України «Обмежувальні заходи», що містить статтю 91-1 «Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство»;

– КК України доповнено статтею 126-1, що містить визначення домашнього насильства, тобто умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи;

– також внесено доповнення і зміни до статей КК України, а саме: в ст. 134 «Незаконне проведення абортів або стерилізації»; у ст. 151-2 «Примушування до шлюбу»; у ст. 152 «Згвалтування»; у ст. 153 «Сексуальне насильство»; у ст. 390-1 «Невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або не проходження програми для кривдників»¹⁸⁸.

Щороку від насильства в Україні страждає близько 100 тис. осіб (90 % з яких – жінки). Зокрема, за даними Мінсоцполітики, у 2017 році зареєстровано 96 245 звернень з питань, пов'язаних із насильством в сім'ї, з них 85 340 – від жінок, 10 005 – від чоловіків, 900 – від дітей¹⁸⁹.

Одним із превентивних заходів учинення домашнього насильства згідно із законом є вжиття спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству, зокрема таких:

- 1) терміновий заборонний припис стосовно кривдника;
- 2) обмежувальний припис стосовно кривдника;
- 3) взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи;

¹⁸⁸ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 № 2227/VIII. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19>.

¹⁸⁹ Арашунян К. Реалізація прокурором повноважень на початку кримінальних проваджень за фактами домашнього насильства. *Новели законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству* : матер. Міжнар. круглого столу, (Київ, 27 вересня 2019 р.). Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2019. С. 17; Про схвалення Концепції Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2023 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.10.2018 № 728-р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-2018-%D1%80>.

4) направлення кривдника на проходження програми для кривдників.

Терміновий заборонний припис виноситься кривднику уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України у разі існування безпосередньої загрози життю чи здоров'ю постраждалої особи з метою негайного припинення домашнього насильства, недопущення його продовження чи повторного вчинення.

Терміновий заборонний припис вимагає виконання наступних заходів: зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи; заборона на вхід і перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи; заборона в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою.

При винесенні термінового заборонного припису перш за все приділяється увага питанню забезпечення безпеки потерпілого. Не залежно від того, чи мають потерпіла і підозрювана особа спільні майнові права на конкретно визначене житлове приміщення, ця вимога розповсюджується на місце їх сумісного проживання.

Працівники уповноваженого підрозділу Національної поліції України можуть у встановленому законом порядку застосовувати поліцейські заходи примусу для виселення з житлового приміщення кривдника, якщо терміновий заборонний припис передбачає зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи, а кривдник відмовляється добровільно його залишити.

Згідно Закону України «Про Національну поліцію України» терміновий заборонний припис виноситься за заявою постраждалої особи, а також за власною ініціативою працівником уповноваженого підрозділу органів Національної поліції України за результатами оцінки ризиків строком до 10 діб.

Також одним із напрямів захисту прав постраждалої особи є профілактичний облік. Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» уповноважений підрозділ органу Національної поліції України бере на профілактичний облік кривдника з моменту виявлення факту вчинення ним домашнього насильства на встановлений законодавством строк і проводить із ним профілактичну роботу¹⁹⁰. Зняття кривдника з профілактичного обліку здійснюється уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України, який узяв його на профілактичний облік, автоматично після завершення встановленого строку, якщо інше не передбачено законодавством.

Порядок узяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника затверджується Міністерством внутрішніх справ України. Протидія домашньому

¹⁹⁰ Про Національну поліцію: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 5. Ст. 35.

насилльству вимагає від працівників правоохоронних органів, громадськості постійних зусиль, спрямованих на запобігання правопорушенням, що скоєні в сімейному середовищі¹⁹¹.

Ще одним заходом профілактики по відношенні до підозрюваної особи є обмежувальний припис. Згідно законодавства визначено коло осіб, які наділені повноваженнями звернення до судових органів влади із клопотанням про застосування обмежувального припису відносно підозрюваного. До переліку таких осіб належать:

- 1) потерпіла особа або її представник;
- 2) у разі вчинення домашнього насилльства стосовно дитини – батьки або інші законні представники дитини, родичі дитини (баба, дід, повнолітній брат, сестра), мачуха або вітчим дитини, а також представники органу опіки та піклування;
- 3) у разі вчинення домашнього насилльства стосовно недієздатної особи – опікун, представник органу опіки та піклування¹⁹².

Обмежувальний припис полягає у застосуванні до підозрюваної особи певних мір, що тимчасово обмежують її права і свободи і покладають певні обов'язки, а саме:

- заборона перебувати у місці спільного проживання (перебування) з постраждалою особою;
- усунення перешкод у користуванні майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності або особистою приватною власністю потерпілого;
- обмеження спілкування з потерпілою дитиною;
- заборона наближатися на визначену відстань до місця проживання (перебування), навчання, роботи, інших місць частого відвідування потерпілою особою;
- заборона особисто і через третіх осіб розшукувати потерпілу особу, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, невідомому кривднику, переслідувати її та в будь-який спосіб спілкуватися з нею;
- заборона вести листування, телефонні переговори з потерпілою особою або контактувати з нею через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб¹⁹³.

Обмежувальний припис видається строком від одного до шести місяців і рішення про його видачу або відмову у такій видачі вноситься лише після всебічної оцінки наявних ризиків.

За заявою осіб, визначених частиною першою статті 26 Закону України «Про запобігання і протидію домашньому насилльству», на підставі оцінки ризиків обмежувальний припис може бути продовжений судом на строк

¹⁹¹ Влад С., Хрущ О. Неконституційність Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насилльству». *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 2. С. 132.

¹⁹² Про Національну поліцію: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 5. Ст. 35.

¹⁹³ Там само.

не більше шести місяців після закінчення строку, встановленого судовим рішенням згідно з частиною четвертою ст. 26 вище зазначеного закону¹⁹⁴.

Норми законодавства закріплюють положення про те, що про видачу обмежувального припису кривднику суддя у встановлений законом строк повинен проінформувати уповноважені підрозділи органів Національної поліції України за місцем проживання (перебування) потерпілої особи для взяття кривдника на профілактичний облік, а також районні, районні у містах Києві і Севастополі державні адміністрації та виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх створення) рад за місцем проживання (перебування) потерпілої особи.

Закон надає право потерпілій стороні висувати вимогу до підозрюваного стосовно відшкодування її збитків на лікування, отримання консультацій або на оренду житла, яке вона винаймає (винаймала) з метою запобігання вчиненню стосовно неї домашнього насильства, а також періодичних витрат на її утримання, утримання дітей чи інших членів сім'ї, які перебувають (перебували) на утриманні кривдника, у порядку, передбаченому законодавством.

Іще однією мірою, що передбачив законодавець як спосіб протидії насильству в сім'ї є виконання програм для кривдників.

Закон визначив уповноваженими відповідати за реалізацію та стан виконання вище вказаних програм місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування. Названі органи повинні організувати та забезпечити проходження кривдниками таких програм.

Закон враховує вікові та психологічні особливості дітей, тому виконання ними програм для кривдників здійснюється з урахуванням зазначених властивостей. З метою запобігання повторному вчиненню домашнього насильства та забезпечення виконання програми для кривдника дитину-кривдника може бути тимчасово влаштовано до родичів, у сім'ю патронатного вихователя або до установи для дітей незалежно від форми власності та підпорядкування, в яких створені належні умови для проживання, виховання, навчання та реабілітації дитини відповідно до її потреб.

Кадрове забезпечення реалізації програм для кривдників реалізується спеціалістами, які мають відповідну кваліфікацію.

Кривдника може бути направлено судом на проходження програми для кривдників на строк від трьох місяців до одного року у випадках, передбачених законодавством.

Як зазначено у законодавстві, кривдник повинен мати можливість відвідувати програму для кривдників за власною ініціативою на добровільній основі. У разі неявки кривдника для проходження програми для кривдників або ухилення від проходження програми без поважних

¹⁹⁴ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII.
URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.

причин суб'єкти, відповідальні за виконання програм для кривдників, надають протягом трьох робочих днів письмове повідомлення про це уповноваженому підрозділу органів Національної поліції України для вжиття заходів.

Притягнення кривдника до відповідальності за непроходження програми для кривдників не звільняє його від обов'язку пройти таку програму.

Слід відмітити, що відповідно до ч. 3 ст. 6 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» одним із органів, на який покладаються функції із здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, є прокуратура¹⁹⁵. Також прокуратура є одним із суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі, на що вказує ст. 7 Закону України від 8 вересня 2005 року «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»¹⁹⁶.

Про те, що насильство в сім'ї не є приватною чи сімейною справою, а є проблемою, яка зачіпає суспільні інтереси Європейський суд з прав людини зазначив у рішенні «Опуз проти Туреччини». Це, в свою чергу означає, що вимагаються ефективні дії з боку держави щодо вирішення даної проблеми. Недостатньо мати закони щодо протидії домашньому насильству, більш важливим є наявність ефективних механізмів їхньої реалізації. Держава має виявляти належну турботу з метою захисту осіб, які перебувають під її юрисдикцією, від катувань, нелюдського та такого, що принижує честь та гідність, поводження¹⁹⁷.

У статті 49 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (далі – Стамбульська конвенція) встановлено вимогу ефективного розслідування та кримінального переслідування домашнього насильства, а також здійснення відповідного розслідування та судових проваджень без неналежних затримок і з урахуванням прав жертви на всіх стадіях кримінального провадження¹⁹⁸.

Прокурор здійснює свої повноваження у кримінальному провадженні, починаючи з моменту надходження заяви чи повідомлення або інформації про домашнє насильство до правоохоронного органу, що фактично є передумовою для початку досудового розслідування. Прокурор може самостійно виявити такий факт або отримати відповідну заяву потерпілої особи. Дослідження кримінальної процесуальної діяльності прокурора у

¹⁹⁵ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.

¹⁹⁶ Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.

¹⁹⁷ Опуз проти Туреччини: Рішення Європейського суду з прав людини від 09.06.2009 (Заява № 33401/02). URL : <http://hudoc.echr.coe.int>.

¹⁹⁸ Стамбульська конвенція. URL : <https://www.coe.int/ru/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/09000016806b0687>.

сфері насильства в сім'ї свідчить, що важливим поворотним моментом є визначення, чи підпадає конкретний випадок під систему кримінального правосуддя.

Першочерговим пріоритетом прокурора після виявлення факту насильства в сім'ї має бути захист постраждалої особи. Якщо в такій події наявні ознаки кримінального правопорушення, слід невідкладно внести відповідні відомості до ЄРДР. У статті 214 КПК України встановлено обов'язок прокурора або слідчого внести такі відомості не пізніше 24 годин після того, як їм про це стало відомо¹⁹⁹. Якщо у факті насильства в сім'ї наявні ознаки кримінального правопорушення, до ЄРДР вноситься інформація про це, яка має містити обставини події та першочергову кваліфікацію дій, що може бути уточнена залежно від обставин.

Проте заходи, спрямовані на захист потерпілої особи від кривдника, тобто особи, яка вчинила насильство в сім'ї у будь-якій формі (п. 6 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»), мають вживатися негайно. Такі заходи мають особливе значення, коли з боку кривдника до потерпілої особи було застосоване фізичне або сексуальне насильство. Тому внесення до ЄРДР відомостей про таку подію надають можливість забезпечити вжиття спеціальних заходів щодо протидії насильству в сім'ї, оскільки саме прокурор має орієнтувати слідчого на вжиття цих заходів у межах кримінального провадження. Таким чином, у будь-якому випадку насильства в сім'ї у прокурора має бути чітка орієнтація на першочерговість захисту та надання допомоги постраждалим особам.

Прокурор має орієнтувати слідчого на самостійне, у разі необхідності, вжиття заходів щодо протидії насильству в сім'ї. Уповноважені органи поліції можуть самостійно застосовувати спеціальні заходи щодо протидії насильству в сім'ї, про які вже йшлося вище.

Реалізація прокурором повноважень на початковому етапі кримінальних проваджень за фактами насильства в сім'ї характеризується передусім необхідністю забезпечення прав потерпілих осіб, а також ефективного їх розслідування з урахуванням положень норм національного та міжнародного законодавства щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження, організації слідчих (розшукових) дій з потерпілими та свідками насильства в сім'ї.

Варто зазначити, що у питанні протидії насильству в сім'ї доцільно звернутися до позитивного міжнародного досвіду. Наприклад, Австрія. Відповідні програми, які проводяться з дітьми і молоддю в Австрії, включають: підкреслення руйнівного впливу насильства у сімейних відносинах; підвищення обізнаності про природу й масштаби насильства щодо дівчат і жінок у сімейних відносинах; збільшення розуміння

¹⁹⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

студентів про наслідки побутового насильства та насильства між знайомими у спілкуванні; виховання молоді в дусі неприйнятності насильства і протиправних дій у сімейних та приятельських стосунках з метою запобігання та припинення поширеності таких дій; розвиток ініціативності та волі дівчат щодо недопущення нерівноправних сімейних стосунків, незамовчування їх наслідків, повідомлення компетентних органів про вчинення домашнього насильства; надання допомоги студентам в отриманні розуміння того, як стереотипні очікування чоловіків і жінок сприяють домашньому насильству, що заохочує їх розвивати ненасильницькі, справедливі сімейні та приятельські стосунки; ознайомлення студентів з наявними державними органами та недержавними організаціями, які надають допомогу у випадку вчинення домашнього насильства²⁰⁰. При цьому під час розроблення і проведення таких програм, варто зосереджувати увагу не лише на неприпустимості домашнього насильства щодо жінок, а й на його неприпустимості щодо чоловіків.

Україна вже перейняла досвід створення цілодобової гарячої лінії, на яку мала б змогу зателефонувати будь-яка особа для того, щоб повідомити про факт насильства в сім'ї, отримати відповідну психологічну та юридичну допомогу. Така практика, зокрема, існує у Великій Британії та Франції²⁰¹. У нашій державі працює Національна «гаряча лінія» з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації (НГЛ), діяльність якої забезпечується ГО «Ла Страда-Україна» за підтримки міжнародних партнерів та у співпраці з державними інституціями. «Гаряча лінія» працює в Україні з 1997 року і з 2004 року надає консультації та підтримку постраждалим від домашнього насильства. З лютого 2016 року «гаряча лінія» працює цілодобово (в режимі 24/7). Особи, які звертаються на «гарячу» лінію, можуть отримати інформаційну, правову та психологічну підтримку та допомогу. У 2017 році на НГЛ було отримано 28 999 звернень, понад 90% з них стосувалися проблем домашнього насильства²⁰².

Доцільним є також створення мережі кризових центрів та притулків для допомоги жертвам домашнього насильства. Для початку можливим було б створення по одному центру в містах обласного значення, а згодом створення таких центрів у містах районного значення. При цьому необхідним є широке інформування населення про наявність таких центрів і притулків, їх контактні дані, стандарти допомоги, яку вони

²⁰⁰ Галай А. О., Галай В. О., Головка Л. О., Муранова В. В. Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству : моногр. ; за ред. А. О. Галай. Київ : КНТ, 2014. С. 43.

²⁰¹ Там само. С. 37, 70.

²⁰² У 2016 р. «гаряча лінія» працювала за фінансової підтримки Фонду народонаселення ООН, Міністерства закордонних справ Німеччини, Diakonien Katastrophenhilfe, Міністерства закордонних справ Норвегії, MOM, AVON, Bundesverein (OPEN), ICCO & KerkinActie, посольства Великої Британії в Україні, Stabilisation Support Service. URL : <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/organizaciya-obyednanih-nacij>.

надають та інформацію про таку допомогу. Так, позитивним є досвід функціонування шелтерів на базі Центру ресоціалізації матері й дитини «Нова я» у Дніпрі. Центр працює з 10 до 18 години, по типу community centre і має тренінговий зал, дитячу кімнату і ще декілька приміщень. Притулок облаштований за європейським зразком і був профінансований Дитячим Фондом ООН «ЮНІСЕФ». Крім цього, сама робота з потерпілими від домашнього насильства вибудована за європейськими стандартами²⁰³. Такі ж шелтери, які б надавали допомогу як жінкам, так і чоловікам, що стали жертвами домашнього насильства, можливо було б створити у кожному обласному центрі України. При цьому важливим було б залучення коштів спонсорів на створення таких притулків.

Таким чином, можна дійти висновку, що ефективні заходи протидії насильству в сім'ї будуть досягнуті шляхом ще більшого заповнення прогалін у законодавстві з даного питання, а також в результаті запозичення позитивного досвіду іноземних держав.

§ 3.2. Європейські стандарти у сфері протидії насильству в сім'ї

Шлях концептів «насильство щодо жінок – це порушення прав людини» та «насильство в сім'ї – це порушення прав людини» до всесвітнього визнання був довгим та непростим. Першим міжнародним документом, що однозначно визнав насильство щодо жінок дискримінацією за ознакою статі та порушенням гарантованих на міжнародному рівні прав людини, стала Загальна рекомендація № 19 Комітету з ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок (далі – КЛДЖ), прийнята на 11-й сесії КЛДЖ в 1992 році. Не дивлячись на чисельні факти насильства, чітке розуміння того, що насильство щодо жінок є порушенням прав людини, а не частиною релігійної, культурної чи традиційної практики, вперше було сформульовано в 1993 році в документах Конференції ООН з прав людини (Віденської конференції). Такий підхід був вкрай важливим – він поклав кінець розумінню насильства в сім'ї як внутрішньої справи родини, приватної справи і започаткував формуванню системи заходів реагування на насильство в сім'ї з боку урядів та держав. Результатом цього стало прийняття Генеральною асамблеєю ООН Декларації про викорінювання насилля щодо жінок, в якій ООН сформулювала своє негативне ставлення до цього явища, дала визначення цьому феномену та закликала міжнародне співтовариство та національні уряди протидіяти йому. Згідно з Декларацією, дії, що можна кваліфікувати як насилля щодо жінок, можна згрупувати у три категорії:

1) насильство в сім'ї або «домашнє насильство» (саме такий термін вживають у міжнародному праві);

²⁰³ Протидія насильству в сім'ї: європейський досвід у Дніпрі. URL : <https://www.056.ua>.

- 2) насильство на робочому місці й у громадських місцях;
- 3) насильство з боку або за потурання органів державної влади²⁰⁴.

Декларація не має обов'язкової дії, не ратифікується державами. У 1995 році на Четвертій міжнародній конференції ООН щодо становища жінок, проблема викорінення насилля стосовно жінок була внесена до кола принципово важливих напрямків та увійшла до підсумкового документу Конференції – Пекінської декларації та Платформи дій, що була визнана майже двомастами державами-членами ООН, в тому числі й Україною²⁰⁵. Домашнє насильство або насильство в сім'ї також розглядалося як вид насильства щодо жінок, оскільки, воно має непропорційний вплив на жінок (абсолютна більшість постраждалих від нього є жінки). Те, що ця проблема мала довгий шлях до визнання в міжнародному праві як порушення прав людини, ілюструє той факт, що Конвенція ООН про ліквідацію дискримінації щодо жінок, яка була прийнята ООН в 1979 році не містила не тільки окремої статті, присвяченої питанням насильства в сім'ї та насильства щодо жінок в цілому, але й цих термінів взагалі. Пізніше ООН прийняла низку Рекомендацій щодо протидії насильству над жінками та насильству в сім'ї зокрема, які є частиною цієї Конвенції і будуть розглянуті далі. Тож основні положення міжнародних документів щодо протидії насильству в сім'ї можна узагальнити наступним чином:

- насильство в сім'ї не є приватною справою родини;
- насильство в сім'ї не може бути виправдане культурними, релігійними чи національними традиціями та практиками;
- насильство в сім'ї є порушенням прав людини;
- від насильства в сім'ї жінки страждають непропорційно з чоловіками, тому воно є виявом дискримінації по відношенню до жінок та є однією з форм насильства щодо жінок;
- міжнародні організації та національні уряди мають усіма можливими способами протидіяти насильству в сім'ї та насильству по відношенню до жінок (законодавство, інституалізація, створення сервісів для постраждалих, покарання кривдників, попередження насильства тощо) відповідно до міжнародних стандартів, які сформульовані в документах.

Нормативно-правове забезпечення у цій сфері умовно можна розділити на міжнародні норми «жорсткого» права, яке складається з міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та міжнародних норм та положень так званого «м'якого права», які мають рекомендаційний та роз'яснювальний характер. Міжнародно-правові договори з питань прав людини, які у разі надання Верховною Радою України згоди на їхню обов'язковість у встановленому

²⁰⁴ Декларація про викорінювання насилля щодо жінок: Резолюція 48/104 Генеральної Асамблеї від 20.12.1993 № 995_506. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_506.

²⁰⁵ Пекінська декларація і Платформа Дій прийнята на четвертій всесвітній конференції зі становища жінок 15.09.1995 року № 995_507. URL : <http://www.mil.gov.ua/content/gender/Pekinska%20deklaracia.pdf>.

порядку мають обов'язкову юридичну силу, виступають частиною національного законодавства України та підлягають застосуванню в судовій практиці.

Документи ООН. Базовими документами ООН з прав людини, які є важливими для формування стандартів протидії насильству є: Загальна декларація прав людини (1948 р.)²⁰⁶, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.)²⁰⁷, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.)²⁰⁸, Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979) та факультативний протокол до неї²⁰⁹, Конвенція ООН про права дитини (1989 р.) та факультативні протоколи до неї²¹⁰, Конвенція ООН про права інвалідів (2006 р.)²¹¹. Всі згадані міжнародно-правові договори визнані Україною, мають обов'язкову юридичну силу (окрім Загальної декларації прав людини, яка не підлягає ратифікації) та мають застосовуватися судами України.

Загальні коментарі, рекомендації, зауваження загального порядку Комітетів ООН (Комітету ООН з прав людини, КЛДЖ, Комітету ООН з прав дитини) стосовно належного розуміння державами-учасницями положень відповідних міжнародно-правових договорів, мають бути враховані при застосуванні цих договорів на національному рівні.

Основним міжнародно-правовим договором ООН, яким було започатковано спеціальну нормативну базу протидії домашньому насильству, стала Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок яка була прийнята 18 грудня 1979 р. резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 34/180.(CEDAW). Конвенція була ратифікована Указом Президії Верховної Ради УРСР від 24 грудня 1980 р. Законом України «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 р. № 1543-XII²¹² наша держава підтвердила свої зобов'язання за міжнародними договорами, ухваленими Україною. Конкретизація положень Конвенції, подальше розкриття форм і сфер дискримінації щодо жінок є компетенцією Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок –

²⁰⁶ Загальна декларація прав людини. Затверджена та проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. (п.3 ст.16). URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

²⁰⁷ Міжнародний пакт про громадянські та політичні права : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 19.10.1973 р. № 2148-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

²⁰⁸ Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 19.10.1973 р. № 2148-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042.

²⁰⁹ Конвенція ООН: Про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок від 18.12.1979 р. Ратифікована Президією Верховної Ради СРСР 19.12.1997 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207.

²¹⁰ Конвенція про права дитини: міжнародний документ від 20.11.1989, ратифіковано постановою ВРУ від 27.02.1991 № 789-XII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

²¹¹ Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю: Закон України № 1767-VI від 16.12.2009. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71

²¹² Про правонаступництво України: Закон України від 12 вересня 1991 р. № 1543-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12>.

експертного органу ООН, створеного з метою моніторингу виконання державами-учасницями положень Конвенції.

Окрім конвенцій, факультативних протоколів до них та рекомендацій, існує ще декілька видів міжнародних документів, які компетентно та авторитетно тлумачать норми міжнародних договорів, допомагають зрозуміти їх суть та надають певні рекомендації щодо виконання – доповіді спеціальних доповідачів, декларації, плани дій тощо.

Доповіді спеціальних доповідачів, зокрема Спеціального доповідача ООН з питань насильства щодо жінок, яким, серед іншого, був розроблений Модельний закон ООН про домашнє насильство; Спеціального доповідача з катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання; Спеціального доповідача з питань торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми;

Декларації, плани дій, платформи, резолюції та рекомендації Генеральної Асамблеї ООН та Комітету Міністрів Ради Європи, які мають рекомендаційний характер, виражають спільну позицію держав-членів ООН та Ради Європи та скеровують їхню політику в єдиному напрямі впровадження на національному рівні спільних принципів протидії насильству в сім'ї. Так, у 1993 році Всесвітня конференція з прав людини у Відні відкрито визнала наявність цілого ряду порушень прав людини, заснованих на статевій ознаці, у тому числі насильства щодо жінок, прийняла Віденську декларацію і Програму дій, які в окремому розділі підтвердили, що права жінки є фундаментальною складовою всіх прав людини²¹³.

Суддям необхідно знати положення та суть цих міжнародних норм рекомендаційного характеру для того, щоб правильно розуміти норми міжнародних договорів, що стосуються дискримінації та насильства в сім'ї, застосовуючи їх на практиці. Наприклад, при з'ясуванні обставин певної справи, можливі сумніви у кваліфікації дій особи, статусу учасників провадження, оскільки національне законодавство в сфері насильства в сім'ї не є досконалим. Також при обґрунтуванні судового рішення роз'яснювальні положення цих норм будуть сприяти належній мотивації судового рішення.

У межах Ради Європи також ухвалені нормативні акти, що спрямовані на протидію гендерному насильству та його негативному впливу на належний розвиток дитини, про що свідчить прийняття Комітетом міністрів Ради Європи низки рекомендацій державам-учасницям Ради Європи, зокрема:

²¹³ Віденська декларація і програма дій № 995_504, прийнята на всесвітній конференції з прав людини 25 червня 1993 року у Відні. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_504.

– Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.)²¹⁴ є фундаментальною основою в галузі прав і свобод людини, її законних інтересів та потреб. Права й свободи, передбачені Конвенцією, стосуються найважливіших сфер життя людини і мають громадянську, політичну, економічну та соціальну спрямованість. Головні з них – право на життя, свободу, особисту недоторканність особи, вільне пересування, свободу думки, совісті, релігії, виявлення поглядів, мирних зборів й асоціацій, право на створення сім'ї, повагу до особистого і сімейного життя, право на справедливий судовий розгляд, мирне володіння майном, заборона дискримінації, катувань, рабства та примусової праці, неприпустимість покарання без закону. Одна з ключових особливостей Конвенції полягає в тому, що вона не тільки встановлює права та свободи людини, але і передбачає право на індивідуальне звернення за захистом порушених прав на міжнародному рівні. Конвенція та Протоколи до неї за юридичною природою є обов'язковим міжнародним правовим договором, який запровадив систему наднаціонального контролю за дотриманням прав людини на внутрішньодержавному рівні.

Україна ратифікувала Європейську конвенцію з прав людини 17 липня 1997 р., таким чином взявши на себе зобов'язання дотримуватись та неухильно виконувати положення даного міжнародно-правового договору, а також визнавши компетенцію Європейського суду з прав людини щодо забезпечення дотримання цих зобов'язань. Стаття 1 Європейської Конвенції встановлює зобов'язання кожної держави, яка ратифікувала Конвенцію, поважати права людини шляхом гарантування кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, прав і свобод, визначених у Конвенції. Кожна держава-учасниця цього важливого міжнародного документа бере на себе негативні та позитивні зобов'язання щодо забезпечення прав і свобод, викладених у Конвенції та протоколах до неї. Це означає, що з одного боку держава зобов'язується утримуватись від порушення прав і свобод людини через дії своїх повноважних осіб (негативні зобов'язання), а з іншого – охороняти права і свободи людини від порушення їх з боку приватних осіб (позитивні зобов'язання). В ситуації насильства в сім'ї може бути порушено цілий комплекс прав людини, передбачених Європейською конвенцією, зокрема право на життя (ст. 2), право не бути підданим катуванням або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводження або покарання (ст. 3), право жити вільно від рабства і примусової праці (ст. 4), право на повагу до приватного і сімейного життя (ст. 8). Водночас, особа яка страждає від домашнього насильства, може стати жертвою дискримінації (ст. 14), а також може бути порушено її право на ефективний правовий захист (13), в

²¹⁴ Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Закон України № 475/97-ВР від 17.07.97. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

разі якщо в державі не створено відповідних законів та не впроваджено на практиці принцип рівного доступу до засобів захисту своїх прав в ситуації насильства в сім'ї.

Довгий час катування, нелюдське чи таке, що принижує гідність, поведження або покарання, заборона яких встановлена у ст. 3 Європейської конвенції з прав людини, розглядалися як порушення прав людини виключно з боку держави, через дії державних посадових осіб чи інших осіб, які виступають в офіційній якості²¹⁵. Значну роль у формуванні такого розуміння відіграла розповсюджена практика катувань та нелюдського, принижуючого честь та гідність поведження з боку державних органів та відповідні міжнародні документи, призначені боротися із цим явищем. Так, у 1994 р. Організацією Об'єднаних Націй було прийнято Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведження і покарання²¹⁶. Стаття 1 цієї Конвенції містить термін «катування», який означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне спричиняється сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого характеру, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають в офіційній якості, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи з їх мовчазної згоди. В цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи викликаються ними випадково.

Проте, в останні роки відбулися кардинальні зміни щодо трактування статті 3 Європейської конвенції з прав людини. Відтепер нелюдське чи таке, що принижує гідність, поведження розглядається не тільки у площині «людина-держава», але і як порушення прав людини, яке може виникати у приватній сфері між фізичними особами в ситуації домашнього насильства. Європейський суд з прав людини встановив, що всі сумніви щодо того, чи має бути держава відповідальна за статтею 3 через нелюдське поведження, спричинене приватними особами, мають бути відкинуті. Оскільки обов'язок кожної держави, що ратифікувала Конвенцію, передбачений у ст. 1, полягає у гарантуванні кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, прав і свобод, визначених в цій Конвенції, разом зі ст. 3 вимагає від держави вживати заходів з метою забезпечення того, щоб приватні особи не піддавались катуванням, нелюдському чи

²¹⁵ Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Закон України № 475/97-ВР від 17.07.97. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

²¹⁶ Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведження і покарання: Указ Президії Верховної Ради № 3484-XI від 26.01.1987 р. URL : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_085.

такому, що принижує гідність, поведженню або покаранню, включаючи таке жорстоке поведження з боку приватних осіб. Діти та інші вразливі особи, зокрема, мають перебувати під державним захистом від такого серйозного посягання на особисту недоторканість²¹⁷.

– Європейська соціальна хартія (1961 р.) і Переглянута європейська соціальна хартія (1996 р.), зокрема, їхні положення, що стосуються рівності жінок і чоловіків у сфері зайнятості, а також Додатковий протокол до Європейської соціальної хартії, що передбачає систему колективних скарг²¹⁸;

– Підсумкова декларація, прийнята в рамках 2-го Саміту Ради Європи (Страсбург, 1997), в якій глави держав і урядів учасниць Ради Європи висловили рішучий намір боротися з насильством проти жінок і з усіма формами сексуальної експлуатації жінок²¹⁹;

– Рекомендації Комітету Міністрів державам-учасницям Ради Європи: Рекомендація № R(79) 17 про захист дітей від поганого поведження, Рекомендацію № R(85) 4 про насильство в сім'ї²²⁰, Рекомендація № R(85) 11 про становище жертви в рамках кримінального права і кримінального судочинства²²¹, Рекомендація № R(87) 21 про надання допомоги і підтримки жертвам і про запобігання перетворенню особи на жертву, Рекомендація № R(90) 2 про соціальні заходи щодо насильства в сім'ї, Рекомендація № R(91) 11 про сексуальну експлуатацію, порнографію і проституцію, а також про торгівлю дітьми і молодими людьми²²², Рекомендація № R(93) 2 про медико-соціальні аспекти поганого поведження з дітьми, Рекомендація № R(2000) 11 про боротьбу з торгівлею людьми з метою сексуальної експлуатації, та Рекомендація Res(2001) 16 про захист дітей від сексуальної експлуатації;

– Декларації і резолюції, прийняті в рамках 3-ї Європейської конференції міністрів з питань рівності жінок і чоловіків, організованої Радою Європи (Рим, 1993 р.);

²¹⁷ Акімов М. З. Правове регулювання запобігання та протидії домашньому насильству в деяких державах Європи. *Новели законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству* : матер. Міжнар. круглого столу, (Київ, 27 вересня 2019 р.). Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2019. 184 с.; Рішення Н.Л.Р. v. France, 1997, A. v. United Kingdom, 1998. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-58232%22%5D%7D>.

²¹⁸ Європейська соціальна хартія. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062.

²¹⁹ Підсумкова декларація, прийнята в рамках 2-го Саміту Ради Європи від 17.05.2005 р. № 994_716. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_716.

²²⁰ Рекомендація № R(85) 4 про насильство в сім'ї: прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи 26.03.1985 р. на 382-му засіданні заступників міністрів. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994>.

²²¹ Рекомендація № R(85) 11 про становище жертви в рамках кримінального права і кримінального судочинства прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи 28.06.1985 р. на 387-му засіданні заступників міністрів. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_85_11_1985_06_28.pdf/

²²² Рекомендація № R(91) 11 про сексуальну експлуатацію, порнографію і проституцію, а також про торгівлю дітьми і молодими людьми прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи 09.09.1991 р. на 461-му засіданні заступників міністрів. URL : [http://www.coe.kiev.ua/docs/km/r\(91\)11.htm/](http://www.coe.kiev.ua/docs/km/r(91)11.htm/)

– Рекомендації № R(2002)5 щодо захисту жінок від насильства, Рекомендація № 1582 (2002) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Домашнє насильство проти жінок» (2002 рік);

– План дій ОБСЄ щодо підтримки гендерної рівності (2004 рік)²²³;

– Рішення Ради міністрів ОБСЄ 15/05 щодо запобігання та протидії насильству щодо жінок (2005 рік);

– Резолюція № 1512 (2006) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Парламентарі об'єдналися для протидії домашньому насильству стосовно жінок» (2006 рік);

– Резолюція № 1635 (2008) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Протидія насильству щодо жінок: на шляху до Конвенції Ради Європи» (2008 рік). Конвенція Ради Європи про запобігання насильства стосовно жінок та домашнього насильства та боротьбу із цими явищами домашнє насильство розглядається не тільки в контексті порушення прав жінок, зокрема насильства щодо них, але й як самостійна категорія.

Важливе місце займає практика міжнародних судових та квазісудових органів у справах, пов'язаних з насильством в сім'ї, а саме:

а) рішення Комітетів ООН з питань прав людини (передусім, Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок) за результатами розгляду індивідуальних скарг осіб, які вважають, що вони стали жертвами насильства в сім'ї;

б) рішення Європейського суду з прав людини у справах, пов'язаних з насильством в сім'ї та жорстоким поведінням з дітьми, які відповідно до вимог закону є джерелом права.

Слід зазначити, що у 2021 році Україна має представити свою восьму доповідь щодо виконання Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. За результатами попереднього звітування Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок, що є експертним органом ООН надав нашій державі рекомендації, про результати яких потрібно буде відзвітуватися у 2021 році. Серед наданих рекомендацій наступні:

1. Забезпечити правосуддя з гендерно-чутливим підходом, виконати зобов'язання щодо попередження, розслідування та покарання злочинів проти жінок та дівчат.

2. Не застосовувати амністію за злочини, пов'язані з сексуальним насильством під час конфлікту.

3. Проводити обов'язкові систематичні навчання правоохоронних органів та військових щодо прав жінок.

4. Привести у відповідність з міжнародними стандартами визначення зґвалтування, включивши у нього не лише фізичне насильство,

²²³ Про Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.05.2001 р. № 479. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479-2001-%D0%BF/>

а й зловживання владою, страх психологічного насильства, шантаж та утримання в неволі.

5. Забезпечити адекватну медичну допомогу та доступ до правосуддя для жертв сексуального насильства, внутрішньо переміщених жінок та інших вразливих груп жінок.

На виконання даних рекомендацій доцільно було б реагувати впровадженням у життя конкретних заходів. Одним із таких заходів є створення спеціалізованого суду з розгляду сімейних справ, адже масштаби проблеми насильства в сім'ї в усьому світі та в Україні зокрема набули достатньо великого об'єму, тому створення такого суду буде вагомим кроком у протидії цьому соціально негативному явищу.

Другим дієвим кроком є внесення змін до законодавства, а саме викласти ч. 3 ст. 152 КК у наступній редакції:

3. Згвалтування, вчинене групою осіб, або згвалтування неповнолітньої особи, або згвалтування вчинене щодо особи, яка перебувала у матеріальній залежності від особи винного, або вчинене з використанням шантажу чи під впливом психологічного насильства – карається позбавленням волі на строк від 7 до 12 років.

§ 3.3. Практика Європейського суду з прав людини у справах, пов'язаних із насильством в сім'ї

Станом на вересень 2018 р. у практиці Європейського суду з прав людини налічується 8 рішень, що стосуються порушення прав людини, встановлених у Європейській конвенції в ситуаціях насильства в сім'ї. Це, зокрема, А. проти Сполученого Королівства (1998), Контрова проти Словаччини (2007), Беваква та С. проти Болгарії (2008), Бранко Томасік та інші проти Хорватії (2009), Опуз проти Туреччини (2009), Е.С. та інші проти Словаччини (2009), А. проти Хорватії (2010) та Хайдуова проти Словаччини (2010).

Стаття 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» визначає, що суди застосовують при розгляді справ Європейську конвенцію з прав людини та практику Суду як джерело права²²⁴. Це означає, що навіть за відсутності рішень проти України щодо ситуації насильства в сім'ї суди можуть застосовувати при розгляді проваджень про насильство в сім'ї у національних судах наявні рішення з цього питання проти інших країн. Отже, вбачається за доцільне представити огляд кожного з прийнятих рішень з метою подальшого врахування їх основних положень у судовій практиці України. Серед представлених рішень основну увагу буде

²²⁴ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 02.02.2012 № 3477-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.

приділено таким рішенням, як А. проти Сполученого Королівства, Контрова проти Словаччини, Беваква та С. проти Болгарії та Опуз проти Туреччини, оскільки саме ці рішення стали прецедентними у системі рішень Європейського суду у справах щодо домашнього насильства. Огляд інших рішень буде представлено у скороченому вигляді.

*Справа «А. проти Сполученого Королівства»*²²⁵. Заявник А., 1984 р.н., оскаржував порушення ст. 3, 8,13 та 14 Європейської Конвенції. Визнано порушення статті 3 Конвенції. Присуджено компенсацію моральної шкоди у розмірі 10000 фунтів стерлінгів. Покриття матеріальних витрат – 20000 фунтів стерлінгів.

Обставини справи. Дана справа стосується фізичного насильства в сім'ї стосовно дитини. Заявник А., хлопець, якому на час звернення до Європейського суду було 10 років, та його молодший брат протягом довгого часу страждали від фізичного насильства з боку вітчима. Вперше насильство було зафіксовано у травні 1990 р., тоді дітей було поставлено на місцевий облік захисту дітей через фізичне насильство. Вітчим (на той час ще співмешканець матері) отримав попередження від поліції. Діти були зняті з обліку у листопаді 1991 р. У лютому 1993 р. вчитель повідомив Департамент соціальних послуг, що брат заявника А. розповів, що його брата вітчим лупцює палицею. Вітчим був заарештований 5 лютого 1993 р. та випущений на волю під заставу наступного дня. Того ж дня заявника А. було оглянуто лікарем та виявлено численні синці. Було зроблено висновок, що синці з'явилися від ударів садовою палицею, удари наносили з великою силою та неодноразово. У лютому 1994 р. вітчим був звинувачений в нападі з нанесенням тілесних ушкоджень. Під час розгляду справи в суді захист обвинуваченого не оскаржував самі факти систематичного побиття хлопця, проте намагався довести, що це було виправдано та необхідно, оскільки А. був складною дитиною і не підкорювався родинній та шкільній дисципліні. У законодавстві Сполученого Королівства в той час існувала загальна заборона на завдання тілесних ушкоджень. Проте в рамках кримінального судочинства щодо нападу на дитину державний обвинувач повинен був довести присяжним, що напад із нанесенням тілесних ушкоджень не є законним покаранням. Батьків або інших осіб, які їх замінюють, захищав закон, якщо вони застосовували покарання, які були помірними та виправданими в даних обставинах. У своєму зверненні до присяжних суддя зазначив, що останні мають оцінювати не той факт, що були застосовані тілесні покарання, а чи були вони достатньо обґрунтованими у цьому випадку. Більшістю голосів присяжні вирішили, що вітчим не винен у нанесенні тілесних ушкоджень заявнику А.

²²⁵ Case of A v. The United Kingdom (№100/1997/884/1096) 28.09.1998. URL : http://www.cirp.org/library/legal/A_v_UK1998.

Оскарження порушених прав до Європейського суду з прав людини. 16 липня 1994 р. заявник А. звернувся до Європейської комісії з прав людини. Він скаржився, що держава не змогла захистити його від жорстокого поводження з боку його вітчима, що в свою чергу є порушенням статті 3 (заборона катувань) та/або статті 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя) Європейської конвенції; що йому було відмовлено в юридичному захисті за його скаргою, що порушує ст. 13 (право на ефективний засіб юридичного захисту), а також на те, що національне законодавство стосовно заборони нападів є дискримінаційним стосовно дітей, що порушує ст. 14 (заборона дискримінації) у зв'язку із ст. 3 та 8. У 1997 р. Європейська комісія з прав людини одностайно дійшла висновку, що було порушено статтю 3 Конвенції, звернула увагу на недоцільність розгляду скарги за статтями 8 і 14, а також встановила відсутність порушення статті 13. Комісія передала справу до Європейського суду з прав людини. Цікавим є той факт, що Уряд Сполученого Королівства погодився з висновком Комісії щодо порушення статті 3 Конвенції, проте просив Європейський суд обмежитись розглядом обставин справи без будь-яких загальних заяв щодо тілесних покарань дітей. Заявник А. просив суд підтвердити, що національний закон не повинен миритися прямо чи опосередковано з будь-яким рівнем навмисного насильства стосовно дітей.

Оцінка суду та висновок. У 1998 р. Європейський суд виніс рішення, у якому визнав, що покарання хлопця було негуманним та принизливим поводженням, що в свою чергу є порушенням статті 3 Європейської конвенції. Суд також зазначив, що жорстоке поводження має досягти мінімального рівня жорстокості, щоб підпадати під дію статті 3. Оцінка цього мінімуму відносна: вона залежить від усіх обставин справи, наприклад, характеру та умов поводження, його тривалості, фізичних і психічних наслідків та (у деяких випадках) статі, віку та стану здоров'я жертви (§ 20). Отже, Суд констатував, що таке поводження, що було застосоване до заявника (систематичне побиття палицею з особливою силою), досягає рівня жорстокості за статтею 3 Конвенції. Також судом було встановлено, що законодавство Великобританії не забезпечило належного захисту заявникові від поводження та покарання, що у свою чергу призвело до порушення статті 3 Конвенції. У своєму рішенні Суд вказав, що зобов'язання Високих договірних сторін відповідно до статті 1 Конвенції полягає у забезпеченні кожному, хто знаходиться під їхньою юрисдикцією, прав і свобод, визначених в Конвенції, що в поєднанні зі статтею 3 вимагає від держав вживати заходів, покликаних забезпечити, щоб особи, які знаходяться під їхньою юрисдикцією, не були піддані тортурам або нелюдському чи такому, що принижує гідність, видам поводження чи покарання, у тому числі жорстокому поводженню з боку фізичних осіб. Діти та інші вразливі категорії осіб мають право, зокрема, на державний захист у формі ефективного стримування таких серйозних

посягань на особисту недоторканість (§ 22). На думку Суду, закон не забезпечив адекватного захисту заявника від поведження та покарання в порушення статті 3. Уряд також визнав, що цей закон в даний час не забезпечує адекватний захист дітей і повинен бути переглянутий. В обставинах даної справи ненадання належного захисту є порушенням статті 3 Конвенції (§ 24). Заявникові А. було присуджено компенсацію моральної шкоди у розмірі 10000 фунтів стерлінгів та покриття витрат по справі у розмірі 20000 фунтів стерлінгів.

Додаткова інформація. Законодавство Сполученого Королівства було змінено таким чином, що тілесні покарання дітей були заборонені повністю.

Справа «Контрова проти Словаччини»²²⁶. Оскарження порушення статей 2, 6 та 8 Конвенції. Визнано порушення ст. 2, 13 (2). Суд присудив 25 тисяч євро компенсації за нанесену моральну шкоду та 4300 євро за понесені фактичні витрати у справі.

Обставини справи. Дана справа стосується фізичного та психологічного насильства в сім'ї, спрямованого проти жінки та її дітей з боку її чоловіка. Заявниця Контрова була одружена та мала 2-х дітей – дочку 1997 р.н. та сина 2001 р.н. 2 листопада 2002 р. заявниця звернулася до поліції із заявою про напад та побиття електричним кабелем з боку її чоловіка. Вона також надала медичний звіт лікаря, в якому було констатовано, що завдані травми призвели до втрати працездатності впродовж наступних 7 днів. Заявниця також стверджувала, що насильство було тривалим. Через два тижні після заявленого нападу заявниця разом із чоловіком прийшли до поліцейського відділку з метою відкликання заяви. Поліцейський порадив, що для уникнення проблем зі слідством заявниця має надати довідку, що нанесені травми не перешкодили їй приступити до роботи через 6 днів. В подальшому поліція вирішили закрити справу як незначне правопорушення. 26 грудня 2002 р. з боку чоловіка заявниці було здійснено повторний напад, що супроводжувався погрозами вбивства її та дітей, реальність яких було підсилено наявністю вогнепальної зброї у нападника. Про цей факт та загрозу життю та здоров'ю заявниці та її дітям було повідомлено поліції вночі спочатку родичами заявниці, а потім і самою заявницею. На місце подій виїхав поліцейський патруль, але до його прибуття на місце чоловік заявниці вже полишив місце події. Представники поліції відвезли заявницю та дітей до її батьків та запросили відвідати відділок вранці для написання заяви. Проте поліція не прореагувала належним чином та не вжила відповідних заходів для забезпечення безпеки жертвам насильства в сім'ї. 31 грудня 2002 р. чоловік заявниці застрілив обох дітей і себе.

Протягом 2003-2006 рр. заявниця Контрова намагалася притягнути до кримінальної відповідальності поліцейських за службову недбалість та

²²⁶ L.C.B. v. the United Kingdom. Рішення від 9 червня 1998 р. URL : 14/1997/798/1001.

перевищення повноважень, що призвело до загибелі її дітей. Проте судові рішення або не визнавали вини поліцейських, причетних до справи, або покарання носило умовний характер.

Оскарження порушених прав до Європейського суду з прав людини. Заявниця Контрова звернулась до Європейського суду з прав людини 20 лютого 2004 р. із скаргою, в якій стверджувала, що поліція не вжила відповідних заходів для захисту життя її дітей, її приватного та сімейного життя, незважаючи на інформацію про образливу поведінку стосовно неї та її дітей і смертельні погрози з боку її покійного чоловіка, а також неможливість для неї отримати компенсацію за моральні страждання, які їй довелося пережити через втрату своїх дітей. Вона скаржилась на порушення статей 2, 6 і 8 Конвенції. Суд з власної ініціативи також ухвалив розгляд питання про застосування статті 13 Конвенції у поєднанні зі статтями 2 і 8 Конвенції.

Оцінка суду та висновок. У 2007 р. було прийнято рішення у цій справі та встановлено порушення статті 2 Конвенції у зв'язку з нездатністю влади захистити життя дітей, а також статті 13 з огляду на відсутність ефективного засобу правового захисту в національному законодавстві для отримання компенсації за моральні збитки, отримані через втрату її дітей. У своєму рішенні Суд зазначив, що в першому реченні статті 2 §1 Конвенція зобов'язує держави не лише утримуватись від навмисного і незаконного позбавлення життя, а також вживати всіх необхідних заходів для захисту осіб, які перебувають під його юрисдикцією²²⁷. Це включає в себе основне зобов'язання держави забезпечити право на життя шляхом впровадження ефективних положень кримінально-правового характеру для запобігання вчиненню злочинів проти особи, підкріплених правоохоронними механізмами щодо запобігання, припинення і покарання за порушення таких положень. За відповідних обставин це також поширюється на позитивне зобов'язання влади приймати оперативні превентивні заходи для захисту особи, життю якої загрожують злочинні дії іншої особи (§ 49)²²⁸.

Також у рішенні встановлено, що при вирішенні питання щодо порушення державою статті 13 у зв'язку із статтею 2 щодо неможливості отримання компенсації через нанесені моральні збитки, Суд сам у відповідних випадках приймає рішення щодо справедливої компенсації, зважаючи на біль, стрес, неспокій і розчарування, пережиті потерпілою стороною. Раніше Суд прийшов до висновку, що у разі порушення статей 2 і 3 Конвенції, які є найбільш фундаментальними її положеннями, компенсація за моральний збиток, спричинений внаслідок порушення цих

²²⁷ L.C.B. v. the United Kingdom. Рішення від 9 червня 1998 р. URL : 14/1997/798/1001.

²²⁸ Osman v. The United Kingdom. Рішення від 28 жовтня 1998, Звіти 1998 VIII, р. 3159, § 115. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-58257%22%5D%7D>.

статей, повинна бути доступна як частина можливих засобів правового захисту (§ 64)²²⁹.

У даній справі Європейський Суд призначив компенсацію за завдану моральну шкоду у розмірі 25000 євро та 4300 євро за фактичні витрати у справі.

Справа «Беваква та С. проти Болгарії»²³⁰. Оскарження порушення ст. 3, 6 (1), 8, 13 та 14 Конвенції. Визнано порушення ст. 8 Конвенції. Суд присудив 4000 євро компенсації за завдану моральну шкоду та 3000 євро за фактичні витрати у справі.

Обставини справи. Дана справа стосується насильства в сім'ї, спрямованого проти жінки та її дитини, і затягування вирішення питання щодо визначення місця проживання дитини. Заявниця Валентина Беваква, 1974 р.н., була одружена з 1995 р. В цьому шлюбі у 1997 р. в неї народився син, заявник С. У березні 2000 р. заявники пішли з дому через погіршення відносин з чоловіком заявниці та його агресивну поведінку в сім'ї. Того ж дня заявниця подала на розлучення і на призначення судом тимчасового рішення про місце проживання дитини. Проте розгляд справи про розлучення було не виправдано затягнуто, а вирішення питання про визначення тимчасового місця проживання дитини не було призначено до розгляду. Протягом року чоловік заявниці неодноразово чинив акти психологічного та фізичного насильства стосовно обох заявників. Заявниця разом із сином провела чотири дні у притулку для жертв насильства в сім'ї, проте вона їй було попереджено, що їй може загрожувати кримінальна відповідальність за викрадення дитини, що може призвести до того, що суд призначить місце проживання дитини не на її користь. Водночас, колишній чоловік забирав дитину від заявниці та перешкоджав їхньому спілкуванню. Заявниця неодноразово зверталася до правоохоронних органів із заявами про насильство, проте ефективної та своєчасної допомоги не отримувала. Прохання прийняти тимчасові заходи щодо визначення місця перебування дитини не розглядали як пріоритетне, і питання визначення місця проживання дитини було вирішено більше, ніж через рік після розлучення. В подальшому заявниця знову постраждала від протиправних дій з боку її колишнього чоловіка, проте у відкритті кримінальної справи їй було відмовлено, зважаючи, що це «приватна справа», яка потребує приватного обвинувачення.

Оскарження порушених прав до Європейського суду з прав людини. Заявники звернулися до Європейського суду 23 листопада 2000 р. Остаточні рішення щодо розлучення і визначення місця проживання дитини на національному рівні були прийняті лише влітку 2001 р. У своїй заяві до Європейського суду заявники скаржились, що суди не змогли

²²⁹ Keenan v. United Kingdom, № 27229/95, § 130, ECHR 2001 III. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%7B%22itemid%22:%5B%22003-68383-68851%22%5D%7D>.

²³⁰ Case of Bevacqua and S. v. Bulgaria (№71127/01), 12.06.2008. URL : <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.aspitem=1&portal=hbk&action=html&highlight=BEVACQUA&sessionId=65602943&skin=hudoc-e>.

протягом розумного строку вирішити питання щодо визначення місця проживання дитини (другого заявника), а також нездатні були надати допомогу першій заявниці, яка була жертвою домашнього насильства з боку її колишнього чоловіка. У своїй заяві заявники оскаржували порушення статті 3 (заборона катувань), ч. 1 статті 6 (право на справедливий судовий розгляд справи упродовж розумного строку), статті 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя), статті 13 (право на ефективний засіб юридичного захисту) та статті 14 (заборона дискримінації).

Оцінка суду та висновок. 30 серпня 2005 р. Європейський суд вирішив надіслати Уряду Болгарії повідомлення про скаргу та одночасно розглянути питання про прийнятність заяви. Рішення у справі було винесено у 2008 р. Необхідно зазначити, що суд не побачив порушення прав, передбачених статтями 3, 13 та 14 Європейської конвенції, тому Суд оцінював порушення прав у справі лише в частині статті 6 та статті 8. Під час розгляду справи Європейський суд зазначив, що хоч основним об'єктом статті 8 Конвенції є захист фізичних осіб від свавілля державних органів, додатковими об'єктами можуть бути і позитивні зобов'язання, що проявляються в ефективній «повазі» до приватного та сімейного життя і такі зобов'язання можуть включати в себе застосування заходів з врегулювання відносин між фізичними особами. Діти та інші вразливі особи мають право на ефективний захист (§ 64). Суд також наголосив, що концепція приватного життя включає в себе фізичну та психологічну недоторканість людини. Окрім цього, позитивні зобов'язання державних органів в аспекті забезпечення прав, передбачених статтями 2 та 3 Конвенції, а в окремих випадках статтею 8 самостійно або у поєднанні зі статтею 3, можуть включати обов'язок встановлювати та застосовувати на практиці відповідне законодавство, що дозволяє захистити проти насильницьких актів з боку фізичних осіб (§ 65). У своєму рішенні Європейський суд визнав порушення статті 8 Європейської конвенції, зокрема невиконання Болгарією своїх позитивних зобов'язань щодо забезпечення поваги до приватного та сімейного життя заявників. Зокрема, Суд вважав, що право на повагу до приватного та сімейного життя заявників було порушено через нездатність суду своєчасно вирішити питання визначення тимчасового місця проживання дитини, що в свою чергу вплинуло на життя й благополуччя заявника С. та недостатність і неефективність заходів, які були застосовані у відповідь на поведінку колишнього чоловіка заявниці Беваква. Суд також підкреслив, що ставлення до проблеми домашнього насильства як до «приватної справи» несумісне з обов'язком держави захищати сімейне життя громадян і заявників зокрема. Європейський суд призначив 4000 євро компенсації обом заявникам за пережиті моральні страждання та 3000 євро за витрати у справі.

*Справа «Опуз проти Туреччини»*²³¹. Оскарження порушення статей 2, 3, 6, 13 та 14 Конвенції. Визнано порушення ст. 2, 3, 14 (2, 3). Суд присудив 30000 євро компенсації за завдану моральну шкоду та 6500 євро за фактичні витрати у справі.

Обставини справи. Дана справа стосується багаторічного насильства в сім'ї стосовно жінки та її матері. Заявниця Нахід Опуз разом зі своєю матір'ю протягом багатьох років страждали від насильства в сім'ї з боку її колишнього чоловіка Х.О. Стосунки між заявницею та її колишнім чоловіком зав'язались у 1990 р., офіційно вони були оформлені у 1995 р. Від цього шлюбу у заявниці є троє дітей: 1993, 1994 та 1996 р.н. Перші скарги до поліції були подані заявницею та її матір'ю ще у 1995 р. Кривднику не були пред'явлені звинувачення у зв'язку з тим, що жінки відмовились від своїх скарг, незважаючи на їхні пояснення, що Х.О. змусив їх зробити це, погрожуючи вбити. Пізніше Х.О. сім разів вдарив ножем свою дружину та був покараний у вигляді штрафу в розмірі 385 євро, навиплат (у розстрочку). Обидві жінки неодноразово подавали заяви, стверджуючи, що їхнє життя у небезпеці, але Х.О. допитували та відпускали. Незважаючи на постійні скарги до правоохоронних органів, держава не змогла надати ефективний захист жінкам, що призвело до вбивства матері заявниці у 2003 р., вчинене колишнім чоловіком Нахід Опуз. За цей злочин його обуло засуджено та призначено покарання у вигляді довічного ув'язнення, проте Х.О. було звільнено до розгляду апеляції, після чого, за свідченнями Нахід Опуз, він продовжував погрожувати їй.

Оскарження порушених прав до Європейського суду з прав людини. Заявниця звернулася до Європейського суду з прав людини 15 липня 2002 р. У своїй заяві до Європейського суду заявниця Опуз оскаржувала порушення з боку Туреччини статей 2, 3 та 14 у поєднанні з цими статтями, статей 6 і 13. 28 листопада 2006 р. Європейський суд прийняв рішення про направлення Уряду Туреччини повідомлення у справі та вирішення питання про прийнятність скарги. На відміну від справ, огляд яких було зроблено вище, у справі «Опуз проти Туреччини» були проведені судові слухання, а також Європейським судом було взято до уваги коментарі, надані третьою стороною в особі правозахисної організації Interights²³².

Оцінка суду та висновок. Європейський суд з прав людини 9 червня 2009 р. виніс рішення у цій справі, в якому визнав Туреччину винною у порушенні своїх зобов'язань захищати жінок від насильства в сім'ї і вперше у своєму рішенні визнав, що гендерне насильство є формою дискримінації згідно з Європейською конвенцією. Дане рішення

²³¹ Опуз проти Туреччини: Рішення Європейського суду з прав людини від 09.06.2009 (Заява № 33401/02). URL : <http://hudoc.echr.coe.int>.

²³² Arlene S. Kanter. The Development of Disability Rights Under International Law: From Charity to Human Rights. Designs and Patents Act 1988. URL : <http://www.interights.org>.

Європейського суду є достатньо революційним і надзвичайно важливим у сфері боротьби із домашнім насильством. По-перше, суд дав характеристику зобов'язань держави у зв'язку з насильством в сім'ї, визнавши серйозність домашнього насильства в Європі, визнавши ті проблеми, які виникають через латентність та нереагування на це правопорушення з боку правоохоронних органів, і підкресливши серйозність, з якою держави повинні вживати відповідних заходів з метою протидії цьому порушенню прав людини. У своєму рішенні Суд підкреслив, що насильство в сім'ї не є приватною чи сімейною справою, але є проблемою, яка зачіпає суспільні інтереси, що в свою чергу вимагає ефективних дій з боку держави. Суд також зазначив, що недостатньо мати закони щодо протидії домашньому насильству, більш важливим є наявність ефективних механізмів їхньої реалізації.

По-друге, домашнє насильство було визнано жорстоким поведженням, що є проявом нелюдського чи такого, що принижує гідність, поведження. Суд звернув увагу, що ст. 3 у поєднанні зі ст. 1 Європейської конвенції вимагає від держави вживати заходів з метою забезпечення того, щоб приватні особи не піддавались катуванням, нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню або покаранню, включаючи таке жорстоке поведження з боку приватних осіб. Діти та інші вразливі особи мають перебувати під особливим державним захистом від такого серйозного посягання на персональну недоторканість (§159). У справі «Опуз проти Туреччини» Європейський суд визнав заявницю такою, що належить до вразливих осіб, які мають бути під захистом держави. У рішенні було зазначено, що такий вразливий стан зумовлений насильством, від якого страждала заявниця в минулому, погрози в її сторону з боку Х.О. після його виходу із в'язниці та її страх майбутніх проявів насильства, а також її стать і вразливість жінок у південносхідній Туреччині. Суд вважає, що те насильство, від якого страждала заявниця, у формі фізичних нападів і побоїв та психологічного тиску, було достатньо серйозним, щоб бути визнаним жорстоким поведженням у значенні ст. 3 Європейської конвенції (§§ 160-161). Держава має виявляти належну турботу з метою захисту осіб, які перебувають під її юрисдикцією, від катувань, нелюдського та такого, що принижує честь та гідність, поведження.

По-третє, надзвичайно важливим є той факт, що вперше суд визнав нездатність держави адекватно реагувати на насильство за ознакою статі як порушення статті 14 Конвенції, тобто положення про недискримінацію. Суд проголосив, що нездатність держави захистити жінок від домашнього насильства порушує їх право на рівний захист перед законом, навіть за відсутності наміру такої дискримінації (§§ 184-191). Туреччина не створила та не впровадила систему для покарання насильства в сім'ї та захисту жертв такого насильства. Влада не використала навіть наявних заходів для захисту жертв і зупинила провадження як таке, що пов'язане з

«сімейними питаннями». Суд постановив, що в державі має існувати правова структура, здатна забезпечити порушення кримінальної справи незалежно від того, чи було відкликано скарги.

Отже, Європейським судом було визнано порушення статті 2 у зв'язку з вбивством Х.О. тещі, статті 3 у зв'язку з нездатністю держави захистити жінку від жорстокого поводження з боку чоловіка та статті 14 у поєднанні зі статтями 2 і 3, оскільки насильство мало гендерну природу. Суд призначив 30000 євро компенсації за шкоду, нанесену заявниці через порушення вищезазначених статей, а також 6500 євро за фактичні витрати у зв'язку із процесом.

Справа «Бранко Томасік та інші проти Хорватії»²³³. Оскарження порушення ст. 2 та 13 Конвенції. Визнано порушення ст. 2. Суд присудив 40 тисяч євро компенсації за завдану моральну шкоду та 1300 євро за фактичні витрати у справі.

Обставини справи. Заяву було подано родичами матері та дитини, які були вбиті чоловіком/ батьком через місяць після його звільнення з в'язниці, де він перебував через погрози вбивством своєї дружини та дитині. Ще до трагічного факту вбивства суд першої інстанції засудив чоловіка до позбавлення волі і примусового психіатричного лікування під час перебування у в'язниці та після звільнення, якщо це буде необхідно. Проте Апеляційний суд постановив, що після звільнення особи лікування має бути припинено. Так, звільнившись з місця позбавлення волі, він вчинив вбивство своєї дружини та дитини, і себе. Родичі померлих зверталися до поліції та прокуратури з заявою про притягнення винних осіб до відповідальності, проте справу було закрито у зв'язку із загибеллю вбивці. Родичі також зверталися із заявою по відшкодування морально шкоди у зв'язку із загибеллю доньки та онука, проте, навіть не отримали відповідь.

Оскарження порушених прав до Європейського суду з прав людини. Заявниками було оскаржено порушення прав, передбачених статтею 2 Конвенції, зокрема, було зазначено, що держава не змогла виконати своїх позитивних зобов'язань щодо убезпечення загиблих від смерті, а також не змогла провести ретельного розслідування щодо можливої вини посадових осіб, яка призвела до вчинення вбивства (зокрема, мова велась про те, що не було проведено належного психіатричного лікування, яке спричинило вбивство). Також заявники скаржилися на те, що вони не мали ефективних засобів юридичного захисту у зв'язку із відхиленням їхніх скарг про притягнення до відповідальності за вбивство всіх можливих винних осіб та відшкодування моральної шкоди.

Оцінка суду та висновок. Суд встановив порушення статті 2 (право на життя) у зв'язку зі смертю матері та дитини. Уповноважені державні

²³³ Case of Branko Tomasic and Others v. Croatia (№. 46598/06). 15.01.2009. URL : <http://cmiskp.echr.coe.int/ tkp197/portal.asp?sessionId=76941668&skin=hudoc-en&action=request>.

органи Хорватії не виконали рішення про психіатричне лікування; уряд не довів, що винна особа пройшла психіатричне лікування у в'язниці та пройшла психіатричне обстеження перед звільненням. Суд присудив 40000 євро компенсації за завдану моральну шкоду і 1300 євро за матеріальні витрати у справі.

Справа «Е.С. та інші проти Словаччини»²³⁴. Оскарження порушення ст. 3, ч. 1 ст. 5 та ст. 8 Конвенції. Визнано порушення статей 3 та 8. Суд присудив 8 тисяч євро компенсації за завдану моральну шкоду та 2000 євро за понесені фактичні витрати по справі.

Обставини справи. В 2001 р. заявниця покинула чоловіка та подала проти нього заяву у зв'язку з жорстоким поведженням з нею та її дітьми, а також сексуальне насильство над однією з її доньок. Одночасно заявниця звернулася до суду із проханням вжиття заходів для виселення її чоловіка із їхнього спільного муніципального житла. Про необхідність відселення батька від дітей було подано експертний висновок. Через два роки її чоловіка було визнано винним у жорстокому поведженні та сексуальному насильстві. Проте її заяви про виселення чоловіка з їх спільного житла були відхилені, оскільки суд постановив, що він не може обмежити доступ чоловіка до житла. Тому заявниця була змушена покинути місце свого проживання, покинути своїх родичів та друзів та переїхати до іншого місця.

Оскарження порушених прав до Європейського суду з прав людини. Заявниця та її діти звернулися до Європейського суду з прав людини у 2004 р., оскаржуючи порушення своїх прав, передбачених статтями 3 та 8 Європейської Конвенції, у зв'язку з тим, що державні органи не змогли захистити їх відповідним чином від жорстокого поведження з боку чоловіка/батька.

Оцінка суду та висновок. Європейський суд встановив, що Словаччина не забезпечила заявниці та її дітям терміновий захист від насильства з боку її чоловіка, що є порушенням ст. 3 (захист від не людського та такого, що принижує гідність, поведження) та ст. 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя) Європейської конвенції. Суд присудив 8000 євро компенсації за завдану моральну шкоду і 2000 євро за матеріальні витрати у справі.

Справа «А. проти Хорватії»²³⁵. Оскарження порушення ст. 2, 3, ч. 1 ст. 6, 8, 13 та 14 Конвенції. Визнано порушення ст. 8. Суд присудив 9000 євро компенсації за нанесену моральну шкоду та 4470 євро за понесені фактичні витрати по справі.

²³⁴ Case of E.S. and Others v. Slovakia (no. 8227/04), 15.9.2009. URL : <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=E.S.%20|%20Others%20|%20SLOVAKIA&sessionid=76941794&skin=hudoc-en>.

²³⁵ Case of A. v. Croatia (no. 55164/08), 14.10.2010. URL : <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=6&portal=hbkm&action=html&highlight=CROATIA%20|%208&sessionid=76942507&skin=hudoc-en> (дата звернення: 21.11.2019).

Обставини справи. Дана справа стосується домашнього насильства стосовно заявниці А., 1979 р.н., яка у 2001 р. одружилась з Б. Того ж року в них народилась донька. Чоловік заявниці (на теперішній час колишній), який страждав від посттравматичного стресового розладу, параної, нервозності та епілепсії, протягом багатьох років піддавав свою жінку фізичному насильству з нанесенням тілесних ушкоджень, погрожував їй вбивством, а також регулярно принижував її в присутності малолітньої доньки. Вперше заявниця скаржилась на насильницькі дії свого чоловіка ще у 2003 р. У 2005 р. він був заарештований за вчинення насильства в сім'ї, проте згодом його звільнили на прохання його матері та передали їй на поруки, після чого чоловік продовжував вчиняти насильницькі дії. Заявниці та доньці довелося переїхати з їхнього помешкання та на деякий час оселитись у притулку, який утримує неурядова організація. Справу за звинуваченням колишнього чоловіка заявниці у вчиненні насильства в сім'ї почали слухати у 2006 р., на момент винесення рішення Європейського суду з прав людини слухання не були завершені та рішення не винесено. Після розлучення у 2006 р. заявниця просила суд заборонити колишньому чоловіку переслідувати її та дитину, проте такі заходи не були забезпечені на практиці.

Оскарження порушених прав до Європейського суду з прав людини. Заявниця у 2008 р. направила скаргу до Європейського суду у зв'язку з тим, що Хорватія не змогла ефективно захистити її та дитину від насильницької поведінки з боку її колишнього чоловіка, а отже не змогла виконати своїх позитивних зобов'язань із забезпечення прав, передбачених статтями 2, 3 та 8 Європейської конвенції з прав людини.

Оцінка суду та висновки. Суд встановив порушення ст. 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя) у зв'язку з тим, що державні органи Хорватії не виконали багато заходів, що були визначені судом з метою захисту заявниці, а також не намагалися розібратися з психіатричними проблемами її колишнього чоловіка, як були причиною його агресивної поведінки. Суд присудив 9000 євро компенсації за завдану моральну шкоду і 4470 євро за матеріальні витрати у справі.

Справа «Хайдуова проти Словаччини»²³⁶. Оскарження порушення ст.8 Конвенції. Визнано порушення ст. 8. Суд присудив 4000 євро компенсації за завдану моральну шкоду та 1000 євро за фактичні витрати у справі.

Обставини справи. Заявниця Хайдуова, 1960 р.н., була жертвою насильства з боку свого чоловіка (тепер вже колишнього), який декілька разів нападав на неї в громадському місці та погрожував вбити її.

²³⁶ Case of Hajduova v. Slovakia (no. 2660/03)13.11.2010. URL : <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=HAJDUOVA%20%20SLOVAKIA&sessionId=76942553&skin=hudoc-en>.

Заявниця була поранена та, побоюючись за своє життя та безпеку, переїхала з дітьми до притулку. Під час слухання кримінальної справи у суді було з'ясовано, що чоловік страждає від психічного розладу. Кривдника було засуджено, однак суд вирішив не ув'язнювати його, а направити до лікарні для психіатричного лікування, проте через сім днів його було виписано з лікарні (необхідне лікування він не пройшов). Після виходу з лікарні він поновив свої погрози, а також почав погрожувати адвокату заявниці. Кривдника знову було направлено до лікарні.

Оскарження порушених прав до Європейського суду з прав людини. Заявниця направила свою скаргу до Європейського суду з прав людини у 2003 р. В ній вона скаржилась, що Словаччина не змогла виконати своїх позитивних зобов'язань за ст. 8 Європейської конвенції і таким чином захистити її від колишнього чоловіка.

Оцінка суду та висновок. Європейський суд підтвердив, що Словаччина зобов'язана захищати фізичну та психологічну недоторканість окремих осіб, особливо жертв насильства в сім'ї. Суд встановив порушення ст. 8 у зв'язку з тим, що влада не виконала своїх зобов'язань щодо забезпечення утримання кривдника для його лікування, що викликало у заявниці завдану моральну шкоду та 1000 євро за фактичні витрати у справі.

Як видно з наведених справ, Європейським судом з прав людини розглядається насильство в сім'ї як порушення права на життя (ст. 2), права бути вільним від нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження (ст. 3), права на повагу до приватного та сімейного життя (ст. 8), права на ефективний засіб юридичного захисту (ст. 13), права бути вільним від дискримінації, зокрема, за ознаками статі та віку (ст. 14).

Державу визнають винною за допущення порушення фундаментальних прав людини з боку фізичних осіб, за нездатність виконати свої позитивні зобов'язання із забезпечення цих прав та нездатність діяти з належною турботою (*due diligence*) стосовно осіб, які перебувають під її юрисдикцією, з метою недопущення проявів насильства в сім'ї. Проаналізовані вище рішення також демонструють формування ставлення Європейського суду з прав людини до проблеми насильства в сім'ї, поступове визнання цієї проблеми як такої, що зачіпає публічні інтереси, а не тільки окремо взяту родину.

На даний час проблема домашнього насильства визнається грубим порушенням прав людини. Слід прислухатися до положень, які висловлює Європейський суд з прав людини. Представники Суду говорять, що лише наявність дієвого механізму застосування і реалізації законів щодо протидії насильству в сім'ї забезпечить їх якісне застосування. В протилежному випадку існування цих законодавчих актів не має жодного сенсу і значення.

Так само Європейський суд з прав людини, як і Рада Європи в цілому визначають пріоритетний шлях щодо протидії домашньому насильству. Ним є забезпечення безпеки та захист прав потерпілих від насильницьких дій в сім'ї. А реалізувати цей напрямок можливо лише через створення ефективної системи захисту і допомоги потерпілим від насильства в сім'ї.

На жаль, Україна належить до тих країн, в яких ще відсутня ефективна система захисту та надання допомоги потерпілим від насильства в сім'ї, на що неодноразово звертали увагу різні міжнародні організації, в тому числі й Рада Європи. Неефективність системи захисту та надання допомоги потерпілим від насильства в сім'ї, а також всієї системи протидії насильству в сім'ї зумовлена не так недосконалістю національного законодавства, як неефективним правозастосуванням з боку правоохоронних і судових органів України.

Надзвичайно важливою є роль суду щодо забезпечення безпеки та захисту потерпілих від подальших протиправних посягань, через правильне застосування норм вітчизняного права у сфері протидії насильству в сім'ї, зокрема притягнення до реальної відповідальності винних осіб, обмеження доступу кривдників до потерпілих, призначення відшкодування шкоди, завданої потерпілому протиправними діями з боку кривдника, тощо. А доки держава не зможе реально забезпечити права та інтереси потерпілих від насильства в сім'ї, громадяни України продовжуватимуть страждати від такого грубого порушення прав людини, як домашнє насильство, і звертатися до Європейського суду з прав людини за захистом своїх прав.

На основі аналізу судової практики та законодавчих актів, встановлено, що на шляху до євроінтеграційних процесів Україна зробила ряд вагомих позитивних кроків щодо питання протидії насильству в сім'ї, а саме заповнила деякі прогалини законодавства. До таких законодавчих змін відносяться: прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», який набрав чинність з 11 січня 2019 року; внесено зміни і доповнення в розділ XIII КК України «Обмежувальні заходи», що містить статтю 91-1 «Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство»; КК України доповнено статтею 126-1, що містить визначення домашнього насильства, тобто умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя

потерпілої особи; внесено доповнення і зміни до статей КК України, а саме: в ст. 134 «Незаконне проведення абортів або стерилізації»; у ст. 151-2 «Примушування до шлюбу»; у ст. 152 «Зґвалтування»; у ст. 153 «Сексуальне насильство»; у ст. 390-1 «Невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або не проходження програми для кривдників».

ВИСНОВКИ

Аналіз праць з дослідженої тематики показав, що у вітчизняній науці приділяється мало уваги змінам внутрішньо сімейних стосунків, викликаних трансформацією соціокультурного середовища. На сьогодні необхідно зазначити про недостатній рівень вивченості як причин виникнення насильства у сімейних стосунках, так і соціальних наслідків цього явища для життєдіяльності суспільства. Виділено три джерела виникнення сімейного насильства: індивідуальні психологічні характеристики суб'єктів насильства; клімат внутрішньо сімейного середовища; суспільно-культурний рівень соціуму.

Поняття «домашнє насильство» вперше почалося вживатися на початку 70-х років минулого століття. Існували різні наукові погляди щодо цього поняття до його законодавчого закріплення у ст. 126-1 КК України. На основі існуючих наукових визначень домашнього насильства запропоновано уточнити поняття домашнього насильства, викладене у ст. 126-1 КК України, під яким слід розуміти протиправне, винне, систематичне вчинення фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, чи інших осіб, які постійно проживають з винним в одній квартирі (будинку), з метою примусити їх вчинити не бажані для них дії, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи.

Під слідчою ситуацією доцільно розуміти сукупність умов, в яких у цей момент здійснюється розслідування, тобто та обстановка, в якій проходить процес доказування. Окрема увага зосереджена на алгоритмі дій слідчого під час розслідування вбивств, а саме на необхідності встановлення причинно-наслідкового зв'язку цього кримінального правопорушення з насильством в сім'ї. Запропоновано у разі виявлення трупа або його частин висувати і перевіряти версію про вчинення кримінального правопорушення одним із членів сім'ї потерпілого та проводити такі слідчі (розшукові) дії: допитати членів сім'ї та перевірити їх на предмет причетності до кримінального правопорушення; судово-медичне освідчення (або експертизу) члена сім'ї, якого перевіряють на причетність до кримінального правопорушення на наявність у нього тілесних ушкоджень, отриманих у результаті подій, що передували кримінальному правопорушенню; оглянути житло як можливе місце вчинення кримінального правопорушення; допитати свідків серед сусідів, родичів, колег, педагогів дітей.

Зважаючи на особливості провадження цієї категорії та нестійку позицію потерпілого щодо дачі показань та бажання притягнення винної особи до відповідальності, запропоновано у будь-якому випадку,

незалежно від позиції потерпілої особи, проводити комплекс заходів для фіксації слідів кримінального правопорушення.

Визначено, що найбільш результативною слідчою (розшуковою) дією під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з насильством в сім'ї, є допит потерпілого як особи, що безпосередньо сприймала всі обставини вчинення кримінального правопорушення. Для більшої результативності допиту потерпілого від насильства в сім'ї слідчому необхідно встановити психологічний контакт з допитуваною особою. На основі опитування слідчих територіальних органів Національної поліції України запропоновано такі групи тактичних прийомів для слідчих у процесі допиту потерпілої особи від кримінального правопорушення, пов'язаного з насильством в сім'ї: ті, що застосовуються з метою встановлення психологічного контакту (55 %); питання, які рекомендовано задавати потерпілому під час допиту (30 %); як підтримати потерпілого у процесі допиту (15 %).

Варто законодавчо закріпити право неповнолітніх потерпілих користуватися правовою допомогою адвоката з компенсацією участі останнього за рахунок коштів державного бюджету і наступним покладенням цих витрат за рішенням суду на засудженого шляхом доповнення ч. 2 ст. 49 КПК України пунктом 3, який викласти у такій редакції: «у провадженнях, що стосуються насильства в сім'ї, якщо потерпілим є неповнолітній».

На основі аналізу 185 судових рішень щодо насильства в сім'ї, зареєстрованих у ЄДР судових рішень (найбільше уваги було приділено провадженням щодо життя та здоров'я, в яких знайшли своє відображення фізичне та психологічне насильство), виділено особливості цієї категорії проваджень: майже в усіх випадках обвинуваченими виступали чоловіки; у своїй більшості вчиняються у стані алкогольного сп'яніння, менше – наркотичного; масове звільнення 2009 р. обвинувачених від відповідальності внаслідок прийняття Верховною Радою України Закону України «Про амністію», який набрав чинності 26 грудня 2008 р.; більшість осіб, визнаних винними у протиправних діяннях проти членів сім'ї, родичів, було звільнено від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України; незначна кількість заявлених цивільних позовів.

Важливою новелою КК України є доповнення до переліку обтяжуючих обставин п. 6-1 ч. 1 ст. 67 КК України – «вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах», проте, відповідно до аналізу судових рішень, лише у чотирьох рішеннях суд застосував положення п. 6-1 ч. 1 ст. 67 КК України як обтяжуючу обставину. Наголошено, що стороні обвинувачення важливо звернути на це особливу увагу та у провадженнях, пов'язаних з насильством в сім'ї, вказувати обтяжуючу обставину, що передбачена у п. 6-1 ч. 1 ст. 67 КК України в обвинувальному акті.

На основі аналізу судової практики виявлена така проблема: проведення судового розгляду в переважній більшості випадків у спрощеному порядку на підставі положень ч. 3 ст. 349 КПК України. Однак на основі практики національних судів та ЄСПЛ зроблено висновок про необхідність доповнення положення ч. 3 ст. 349 КПК України пунктом 2, відповідно до якого здійснення процедури скороченого судового розгляду у кримінальних провадженнях, пов'язаних з насильством в сім'ї, можливе виключно у разі, якщо згоду на це надав потерпілий.

Визначено перелік нормативно-правових актів, в яких містить відображення питання протидії насильству в сім'ї, основними з яких є: Конституція України, рішення Конституційного Суду України, джерела міжнародного права та рішення Європейського суду з прав людини, кодифіковані нормативні акти та закони України, укази та розпорядження Президента України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, відомчі та міжвідомчі акти органів виконавчої влади.

Незважаючи на існуючі механізми протидії насильству в сім'ї на національному рівні, доцільним є перейняти позитивний досвід з цього питання у зарубіжних країнах. Такий досвід уже було перейнято у Великій Британії та Франції щодо створення Національної «гарячої лінії» з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації (далі – НГЛ), діяльність якої забезпечується ГО «Ла Страда-Україна» за підтримки міжнародних партнерів та у співпраці з державними інституціями. 2017 року на НГЛ було отримано 28 999 звернень, понад 90 % з них стосувалися проблем насильства в сім'ї.

Нормативно-правове забезпечення у сфері європейських стандартів щодо протидії насильству в сім'ї поділено на міжнародні норми «жорсткого» права, яке складається з міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та міжнародних норм і положень так званого «м'якого права», які мають рекомендаційний та роз'яснювальний характер.

Аргументовано, що суддям необхідно знати положення та сутність міжнародних норм рекомендаційного характеру для того, щоб правильно розуміти норми міжнародних договорів, що стосуються дискримінації та насильства в сім'ї, застосовуючи їх на практиці.

9. Проаналізовано рішення Європейського суду з прав людини і встановлено, що станом на вересень 2018 р. у практиці налічується вісім рішень, що стосуються порушення прав людини, встановлених у Європейській конвенції, в ситуаціях насильства в сім'ї.

На рівні Європейського суду з прав людини та Ради Європи в цілому визначено, що основною метою діяльності держави у сфері протидії домашньому насильству є забезпечення безпеки та захисту потерпілих від такого насильства. Забезпечення прав потерпілих можливе через створення ефективної системи захисту і допомоги потерпілим від такого насильства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов И. А. Особенности детского возраста. Москва: Медицина. 1953. 220 с.
2. Агапов А. Ф., Данилевская М. В. Социальные последствия насилия в отношении несовершеннолетних. *Общество и право в новом тысячелетии* : В 2-х т. Тула, 2001. С. 57.
3. Акімов М. З. Правове регулювання запобігання та протидії домашньому насильству в деяких державах Європи. *Новели законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству* : матер. Міжнар. круглого столу, (Київ, 27 вересня 2019 р.). Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2019. 184 с.
4. Аніщук Н. В. Правові засоби викорінення гендерного насильства в Україні: історико-теоретичний аналіз: автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2008. 36 с.
5. Арашунян К. Реалізація прокурором повноважень на початку кримінальних проваджень за фактами домашнього насильства. *Новели законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству* : матер. Міжнар. круглого столу, (Київ, 27 вересня 2019 р.). Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2019. 184 с.
6. Бабенко О. Е. Историчні витоки гендерної нерівності як причини виникнення сімейного насильства. *Матер. регіонального круглого столу*, (м. Донецьк, 18 лютого 2009 р.). Донецьк : ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. 216 с.
7. Базаров Р. А. Преступность несовершеннолетних: Криминальное насилие, меры противодействия. Екатеринбург ; Екатеринбургская высшая школа МВД России, 1995. 1996. 282 с.
8. Базаров Р. А. Уголовно-правовая характеристика насилия. *Проблемы обеспечения личной безопасности граждан*. Москва, 1995. С. 42-43.
9. Балагуніна Т. С. Слідчі ситуації та планування розслідування. *Слідча ситуація*. Київ, 1985. С. 56.
10. Белкин Р. С. Курс криминалистики. В 3 т. Т. 1 : Общая теория криминалистики. Москва, 1997. 520 с.
11. Берковец Л. Агрессия: причины, последствия, контроль. СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. 512 с.
12. Брусніцин Л. В. Правове забезпечення безпеки осіб, що сприяють кримінальному судочинству: часовий та суб'єктивний аспект. *Держава і право*. 1996. № 9. С. 82.
13. Бугаєць Т. М. Судовий розгляд справ, пов'язаних із вчиненням домашнього насильства: відповідність деяким новелам національного законодавства. *Новели законодавства про запобігання та протидію*

домашньому насильству : матер. Міжнар. круглого столу, (Київ, 27 вересня 2019 р.). Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2019. 184 с.

14. Бужор В. Г. Криминологический анализ и предупреждение тяжкой насильственной групповой преступности : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 1992. 248 с.

15. Быков В. М., Колдин С. В. Права потерпевшего по Уголовно-процессуальному кодексу РФ 2001 года. *Следователь*. 2002. № 10. С. 3.

16. Виноградов И. В., Кочаров Г. И., Селиванов И. Л. Экспертиза на предварительном следствии. Москва, 1977. 344 с.

17. Вирок Каланчацького районного суду Херсонської області від 23.07.2019 року, судова справа № 657/1017/19. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83224259>.

18. Вирок Кам'янка-Бузького районного суду Львівської області від 22.08.2019, судова справа № 446/943/19. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/8383393>.

19. Вирок Лугинського районного суду Житомирської області від 30.05.2019, судова справа № 281/308/19. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82106473>.

20. Вирок Снятинського районного суду Івано-Франківської області від 05.07.2019, судова справа № 351/987/19. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82203615>.

21. Вирок Трускавецького міського суду Львівської області від 06.08.2019, судова справа № 457/565/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83605660>.

22. Віденська декларація і програма дій № 995_504, прийнята на всесвітній конференції з прав людини 25 червня 1993 року у Відні. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_504.

23. Влад С., Хрущ О. Неконституційність Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 2. С. 130–134.

24. Вологіна О. В. Методика расследования преступлений, совершенных женщинами : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Волгоград, 2001. 208 с.

25. Волошук А. М., Ярмакі Х. П., Ковальова О. В. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства в сім'ї : моногр. Одеса : ОДУВС, 2013. 218 с.

26. Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия : дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 1997. 520 с.

27. Галай А. О., Галай В. О., Головка Л. О., Муранова В. В. Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству : моногр. ; за ред. А. О. Галай. Київ : КНТ, 2014. 160 с.

28. Гальцова В. В. Щодо імплементації положень Стамбульської Конвенції про домашнє насильство у чинний КК України. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності* : матер. Міжнар.

наук.-практ. конф., (м. Харків, 18-19 жовтня 2018 р.) ; редкол. В.Я. Тацій, В.І. Борисов та ін. Харків : Право, 2018. С. 294–298.

29. Гарбовський Л. А., Дідківська Г. В., Топчій В. В. Правовий статус потерпілого у кримінальному процесі України : моногр. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. 152 с.

30. Гаухман Л. Д. Борьба с насильственными посягательствами. Москва, 1969. 120 с.

31. Гаухман Л. Д. Насилие как средство совершения преступления. Москва, 1974. 167 с.

32. Глиняний В. П. Історія держави і права зарубіжних країн. Ч. 1. Харків : Одісей, 2003. 832 с.

33. Головин А. Ю. Криминалистическая систематика. Москва, 2002. 335 с.

34. Головки Л. В. Новый УПК Российской Федерации в контексте сравнительного уголовно-процессуального права. *Государство и право*. 2002. № 5. С. 51–61.

35. Головне управління статистики у м. Києві. URL : <http://kiev.ukrstat.gov.ua/p.php3?c=3329&lang=1>.

36. Гурковська К. А. Деякі шляхи вдосконалення нормативно-правового забезпечення попередження домашнього насильства. *LEGEA ŞI VIATA*. 2015. № 3/2 (279). 114 с.

37. Декларація про викорінювання насилля щодо жінок: Резолюція 48/104 Генеральної Асамблеї від 20.12.1993 № 995_506. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_506.

38. Джавадов Ф. М. Квалификация насильственных преступлений, совершенных с применением оружия : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 1985. 480 с.

39. Доклад о деятельности Уполномоченного по правам человека в Российской Федерации в 2001 году. *Российская газета*. 2002. 22 июня. URL : <https://rg.ru/2017/05/17/doklad-dok.html>.

40. Дубривный В. А. Потерпевший на предварительном расследовании в уголовном процессе : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Саратов, 1964. 24 с.

41. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) ; за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2019. 288 с.

42. Економічні наслідки насильства щодо жінок в Україні. UNFPA, Фонд ООН у галузі народонаселення. Київ, 2017. 104 с.

43. Еникеев М. И. Общая, социальная и юридическая психология. С.-Пб., 2003. 680 с.

44. Еникополов С. Н. Агрессия и агрессивность насильственных преступников : автореф. дисс. ... канд. психолог. наук. Москва, 1984. 22 с.

45. Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Закон України № 475/97-ВР від 17.07.97. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
46. Європейська соціальна хартія. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062.
47. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
48. Жарский В. Е. Скорченко П. Т. Криминалистическая тактика и методика расследования отдельных видов преступлений. Метод. указания и практикум для слушателей. Москва, 1970. 125 с.
49. Загальна декларація прав людини. Затверджена та проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. (п.3 ст.16). URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
50. Загальна інформація про насильство в сім'ї. Центр проти насильства Міннесоти, 2000. URL : <https://www.osce.org/uk/ukraine/93319?download=true>.
51. Закатов А. А. Методика расследования преступлений, совершенных рецидивистами. Волгоград, 2000. 30 с.
52. Замылин Е. И. Конфликт и конфликтная ситуация как следствие неправомерного воздействия заинтересованных лиц. Конфликты и конфликтные ситуации на предварительном следствии ; под ред. А. П. Резвана. Волгоград, 2003. 320 с.
53. Землюков С. В. Уголовно-правовые проблемы преступного вреда. Новосибирск, 1991. 244 с.
54. Зорин Г. А. Теоретические основы криминалистики. Минск : Амалфея, 2000. 416 с.
55. Іванова В. В. Насильство як кримінально-правова категорія. *Суспільство і право в новому тисячолітті*: В 2 т. Т. 2. Одеса, 2001. 416 с.
56. Ілікчієва К. І. Насильство щодо жінок: історико-соціальні аспекти. *Часопис Київського ун-ту права*. 2007. № 1. С. 83–88.
57. Ілюстрований енциклопедичний словник. Москва, 1998. С. 515–516.
58. Каминская Н. Л. Проблема насилия над женщинами. *Реалізація державної політики стосовно дітей, молоді, сімей та затвердження гендерної рівності в суспільстві на території Донецької області: матеріали регіонального круглого столу*, (м. Донецьк, 18 лютого 2009 р.). Донецьк : ДЮІ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. 216 с.
59. Карагодин В. Н. Основы криминалистического учения о преодолении противодействия расследованию : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Екатеринбург, 1992. 36 с.
60. Карнеева Л. М. Привлечение к уголовной ответственности. Законность и обоснованность. Москва : Юридлит, 1971. 136 с.

61. Кифлюк Р. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні насильства в сім'ї. *Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. Серія «Право»*. 2018. Випуск 50. Т. 4. С. 130.

62. Кифлюк Р. В. Історичний розвиток насильства в сім'ї. *Актуальні питання правової теорії та юридичної практики* : Матер. міжнародної наук.-практ. конф., (м. Одеса, Україна, 10–11 серпня 2018 р.). Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2018. С. 10–13.

63. Кифлюк Р. В. Класифікація насильства в сім'ї. *Актуальні проблеми реформування системи законодавства України* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., (м. Запоріжжя, 27-28 січня 2017 р.). Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2017. С. 82–85.

64. Кифлюк Р. В. Особливості допиту дитини, що постраждала від домашнього насильства. *Сучасний стан та перспективи розвитку економіки, фінансів, обліку та права* : збірник тез доповідей міжнар. наук.-практ. конф., (Полтава, 14 листопада 2019 р.). У 10 ч. Полтава : ЦФЕНД, 2019. Ч. 7. С. 12–13.

65. Кифлюк Р. В. Слідчі (розшукові) дії та запобіжні заходи під час розслідування насильства в сім'ї. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 2. Том 3.

66. Кифлюк Р. В. Судова практика у сфері запобігання насильства в сім'ї. *Становлення громадянського суспільства в Україні: нормативно-правове підґрунтя* : Матер. міжнар. наук.-практ. конф., (м. Дніпро, 4–5 травня 2018 р.). Дніпро : ГО «Правовий світ», 2018. С. 17–18.

67. Кифлюк Р. В. Судовий розгляд проваджень щодо насильства в сім'ї. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Випуск 1. Том 3.

68. Ковтун Н. Н. Про значення суду у доказуванні по кримінальним справам у світлі конституційного принципу змагальності процесу. *Держава і право*. 1998. № 6. С. 62.

69. Колесніченко А. Н. Загальні положення методики розслідування окремих видів злочинів. Харків, 1976. 95 с.

70. Колесніченко А. Н. Наукові та правові основи розслідування окремих видів злочинів : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Харків. 1967. 36 с.

71. Колотушкин С. М., Волочай С. Н. Признаки фальсификации материалов видеозаписи и их экспертное исследование. *Криминалистика: актуальные вопросы теории и практики*. Ростов н/Дону, 2002. С. 139.

72. Конвенція ООН: Про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок від 18.12.1979 р. Ратифікована Президією Верховної Ради СРСР 19.12.1997 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207.

73. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю: Закон України. № 1767-VI від 16.12.2009. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71.

74. Конвенція про права дитини: міжнародний документ від 20.11.1989, ратифіковано постановою ВРУ від 27.02.1991 № 789-ХІІ. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

75. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання: Указ Президії Верховної Ради № 3484-ХІ від 26.01.1987 р. URL : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_085.

76. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми: Закон України від 21.09.2010 р. № 2530-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858.

77. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства: Закон України від 20.06.2012 р. № 4988-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927.

78. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua>.

79. Копылов И. А. Следственная ситуация и принятие тактических решений (Общие положения) : автореф. дисс. канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 1984. 24 с.

80. Корецкий Д. А. Предупреждение тяжких преступлений против личности, совершаемых на почве бытовых конфликтов : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Ростов н/Д., 1980. 240 с.

81. Кочин А. А., Харламов В. С., Николаев А. А. Протидія злочинному насильству. СПб., 2003. 235 с.

82. Краснікова Н. А. Процесуальні аспекти забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві. *Міжнар. юрид. вісник: збірник наукових праць Нац. ун-ту держ. податкової служби України*. 2015. Вип. 1. С. 90–95.

83. Кривошекова Н. В. О криминологическом понятии «насильственная преступность». *Методологические вопросы криминологических исследований*. Москва, 1983. С. 90.

84. Криминалистика. Под ред. И.Ф. Крылова. Ленинград, 1976. 361 с.

85. Криминалистическая методика расследования отдельных видов преступлений : учеб. пособие в 2-х частях ; под ред. А.П. Резвана, М.В. Субботиной. Москва, 2002 г. 232 с.

86. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

87. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

88. Криминологія в схемах та визначеннях : навч. посібник ; під ред. Еминова В.Є. Київ : Юр. норма. 2017. 428 с.

89. Круглов С. В., Сусликов А. Н. Расследование истязаний несовершеннолетних. *Следователь*. 2002. № 12. С. 24–25.

90. Кулагин Н. И. Планирование расследования сложных многоэпизодных дел. Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1976. 63 с.
91. Кулагин Н. И. Психология и этика управления в следственном аппарате органов внутренних дел. Волгоград, 1981. С. 36–42.
92. Кулагин Н. И., Попова В. В. Культура и профессиональная этика следователя. Саратов, 2002. С. 38–56.
93. Кулик О. Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання : моногр. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 288 с.
94. Курс «Побутового насильства» : посібник учасника. Б. М., 1999. 264 с.
95. Кушпель Е. В. Конфликты и ситуации в ходе расследования преступлений против семьи и несовершеннолетних. *Конфликты и конфликтные ситуации на предварительном следствии*. Волгоград, 2003. С. 62.
96. Левченко К. Б., Легенька М. М. Повноваження органів охорони здоров'я у впровадженні роботи із попередження насильства в сім'ї. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 2(10). С. 187–195.
97. Ледащев В. А., Медведєв С. І., Соколов Г. І. Розслідування та попередження тілесних ушкоджень, причинених на ґрунті побутових стосунків. В. 1977. 218 с.
98. Лекарь А. В. В сфере бытовых отношений. *Советская милиция*. 1976. № 5. С. 60.
99. Лелеков В.А., Кошелева Е.В. Влияние семьи на преступность несовершеннолетних. *Социологические исследования* : ежемес. науч. и обществ.-полит. журн. 2006. № 1. С. 103–113.
100. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва : Политиздат, 1975. 304 с.
101. Лиеде А. Л. Особенности уголовного процесса по делам несовершеннолетних : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Л., 1950. 24 с.
102. Лиз Келли. Полиция против насилия в отношении женщин и детей: введение, инновации, профессионализм. Совет Европы, 2000. 146 с.
103. Майерс Д. Соціальна психологія / Пер. з англ. СПб., 1996. 512 с.
104. Метрічев С. П. Методика розслідування окремих видів злочинів. *Криміналістика та судова експертиза*. Київ, 1973. Вип. 10. С. 28.
105. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 19.10.1973 р. № 2148-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
106. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 19.10.1973 р. № 2148-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042.
107. Міжнародні матеріали, надані журналом «Александра Хаус», м. Блейн, Міннесота, США, 2003 р. URL : <https://intrel.lnu.edu.ua/wp->

content/uploads/2017/09/%d0%84%d0%b2%d1%80%d0%be%d0%bf%d0%b5% d0%b9%d1%81%d1%8c.

108. Молчанова Е. В. Использование полиграфа при расследовании преступлений. *Теория и практика применения полиграфа в правоохранительной деятельности*. Сочи, 2002. С. 165–167.

109. Мясникова К. А. Характеристика орудий бытовых преступлений. *Криминалистика: актуальные вопросы теории и практики*. Ростов н/Д., 2002. С. 415–417.

110. Назаров П.Н. К вопросу о насилии при грабеже и разбое. *Труды Киевской ВШ МООП СССР*. Вып. 1. Киев, 1968. С. 91.

111. Наумов А. В. Уголовно-правовое значение насилия. *Насильственная преступность*; под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. Москва, 1984. С. 50.

112. Облаков А. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений и криминалистические ситуации. Хабаровск, 1985. 88 с.

113. Образцов В. А. Криминалистика: Курс лекций. Москва, 1996. 218 с.

114. Ожегов С. И. Словарь русского языка. Москва, 1979. 518 с.

115. Опуз проти Туреччини: Рішення Європейського суду з прав людини від 09.06.2009 (Заява № 33401/02). URL : <http://hudoc.echr.coe.int>.

116. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 4. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12.

117. Особливості розгляду справ, пов'язаних із домашнім насильством. Навчальний посібник для суддів. 2018. URL: <https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2019/03/Curriculum-Adjudicating-Domestic-Violence-Cases.pdf>.

118. Офіційна статистика Національної поліції України. URL : <https://www.npu.gov.ua/activity/zviti/richni-zviti/>.

119. Оцінка діяльності Національної поліції України за допомогою опитування громадської думки (резюме національного звіту). URL : <http://khpg.org/index.php?id=1550061985>.

120. Пасенюк О.М. Деякі проблемні питання нового Кримінального кодексу України. *Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 жовт. 2001 р.). Київ-Харків : Юрінком Інтер. 2002. С. 17–24.

121. Пекінська декларація і Платформа Дій прийнята на четвертій всевітній конференції зі становища жінок 15.09.1995 року № 995_507. URL : <http://www.mil.gov.ua/content/gender/Pekinska%20deklaracia.pdf>.

122. Перелигіна Р., Митник У. Окремі питання удосконалення кримінологічної протидії домашньому насильству в Україні. *Новели законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству*: матеріали міжнародного круглого столу (Київ, 27 вересня 2019 р.). Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2019. 184 с.

123. Петрова А. Н. К вопросу о понятии и сущности противодействия расследованию преступления. *Конфликты и конфликтные ситуации на предварительном следствии* / Под ред. А.П. Резвана. Волгоград, 2003. С. 33.

124. Підсумкова декларація, прийнята в рамках 2-го Саміту Ради Європи від 17.05.2005 р. № 994_716. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_716.

125. Полтавцева Л. И. Психологические стратегии преодоления конфликтной ситуации. *Конфликты и конфликтные ситуации на предварительном следствии* / Под ред. А.П. Резвана. Волгоград, 2003. С. 28.

126. Полубинский В. И. Криминальная виктимология и проблемы предварительного следствия. Волгоград, 1980. 227 с.

127. Полубинский В. И. Правовые основы криминалистической виктимологии. *Журнал российского права*. 2001. № 4. С. 60.

128. Порубов Н. И. Допрос в советском уголовном производстве. Москва, 1973. 368 с.

129. Про амністію: Закон України від 05.07.2001 №33. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2593-14>.

130. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 02.02.2012 № 3477-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.

131. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 № 2227/VIII. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19>.

132. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.

133. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.

134. Про затвердження апробаційних програм для повнолітніх суб'єктів пробації: наказ Міністерства юстиції України від 11.06.2018 № 1798/5. URL : http://www.probation.gov.ua/?page_id=118.

135. Про затвердження Типової програми для кривдників: наказ Міністерства соціальної політики України від 01.10.2018 № 1434. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1222-18>.

136. Про Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.05.2001 р. № 479. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479-2001-%D0%BF>.

137. Про Національну поліцію: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 5. Ст. 35.

138. Про правонаступництво України: Закон України від 12 вересня 1991 р. № 1543-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12>.

139. Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 03.06.2005 № 7. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-05>.

140. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.

141. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 №2. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/law>.

142. Про схвалення Концепції Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2023 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.10.2018 № 728-р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-2018-%D1%80>.

143. Протидія насильству в сім'ї: європейський досвід у Дніпрі. URL : <https://www.056.ua>.

144. Психологія. Москва, 1956. 639 с.

145. Радаев В. В., Субботина М. В. Расследование групповых преступлений несовершеннолетних. Волгоград, 1998. 69 с.

146. Ревин В. П. Насильственные преступления в сфере семейно-бытовых отношений и проблемы их профилактики. Москва, 1993. 56 с.

147. Рекомендація № R(91) 11 про сексуальну експлуатацію, порнографію і проституцію, а також про торгівлю дітьми і молодими людьми прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи 09.09.1991 р. на 461-му засіданні заступників міністрів. URL : [http://www.coe.kiev.ua/docs/km/r\(91\)11.htm](http://www.coe.kiev.ua/docs/km/r(91)11.htm).

148. Рекомендація № R(85) 11 про становище жертви в рамках кримінального права і кримінального судочинства прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи 28.06.1985 р. на 387-му засіданні заступників міністрів. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_85_11_1985_06_28.pdf.

149. Рекомендація № R(85) 4 про насильство в сім'ї: прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи 26.03.1985 р. на 382-му засіданні заступників міністрів. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994>.

150. Рішення H.L.R. v. France, 1997, A. v. United Kingdom, 1998. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-58232%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-58232%22]}).

151. Романов Г. А. Про боротьбу з побутовою злочинністю. *Правоведення*. 1973. № 4. С. 56.

152. Сабиров Р. Д. Уголовно-правовая борьба с насильственными посягательствами : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Свердловск, 1981. С. 27, 29, 38.

153. Самогубство. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D1%83%D0%B1%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE>.

154. Семенов В. В. О возможности использования средств общения для преодоления конфликтных ситуаций при допросе. Конфликты и конфликтные ситуации на предварительном следствии / Под ред. А.П. Резвана. Волгоград, 2003. С. 73.

155. Сергеев Л. А. Расследование и предупреждение хищений, совершаемых при производстве строительных работ : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 1966. 24 с.

156. Сердюк Л. В. Психическое насилие как предмет уголовно-правовой оценки : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 1979. С. 22.

157. Симонов В. И. Уголовно-правовая характеристика физического насилия : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Свердловск, 1972. 22 с.

158. Сімейний Кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 № 2947-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.

159. Следственные действия (процессуальная характеристика, тактические и психологические особенности) ; под ред. проф. Б.П. Смагоринского. Москва : ГУК МВД РФ, 1994. 243 с.

160. Стамбульська конвенція. URL : <https://www.coe.int/ru/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/09000016806b0687>.

161. Статистика Генеральної прокуратури. URL : https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112661&libid=#.

162. Степаненко О. В. Систематичність як ознака домашнього насильства. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11010/STEPANENKO%20O%20V.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

163. Стромило А. П., Мукомел С. А. Насильство над дітьми та його наслідки. *Вісник Черкаського ун-ту*. 2010. № 121. С. 140–143.

164. Субботина М. В. Криминалистические проблемы расследования хищений чужого имущества : дисс. ... докт. юрид. наук. Волгоград, 2004. С. 57.

165. Танасевич В. Г. Теоретические основы методики расследования преступлений. *Сов. Государство и право*. 1977. № 6. С. 92.

166. Ткаленко О. М. Адміністративно-правове забезпечення діяльності органів публічної адміністрації щодо попередження насильства в сім'ї відносно дітей : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2016. 237 с.

167. Тлумачний словник української мови : у 20-ти томах / Нац. акад. наук України, Укр. мовно-інформ. фонд; гол. ред. В.М. Русанівський ;

науковий керівник проекту В.А.Широков, 2010. URL : test.ulif.org.ua:8000/expl/Entry/index?wordid=1&page=0.

168. Топчій В. В. Кримінологічна характеристика особи насильницького злочинця. *Європейські перспективи*. № 5. 2015. С. 85–91.

169. Топчій В. В. Особливості криміналістичного забезпечення проведення огляду місця події в разі вчинення кримінальних правопорушень. *Актуальні проблеми криміналістики та судової експертизи*. 2018. С. 474–477.

170. Топчій В. В., Карпенко Н. В. Проблемні питання проведення огляду та обшуку житла чи іншого володіння особи. Національна академія внутрішніх справ. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ : наук. журн. М-во внутр. справ України, Нац. акад. внутр. справ. Київ : НАВС. 2014. №4 (93). С. 90–104.

171. Топчій В. В., Кифлюк Р. В. Зарубіжний досвід протидії домашньому насильству під час кримінального провадження. *Журнал східноєвропейського права: електронне науково-практичне фахове видання*. 2019. № 69. С. 30–34. URL : http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2019/11/topchy_kiflyuk_69.pdf.

172. Туркевич І. К. Кримінально-правова охорона прав неповнолітніх. *Концепція розвитку законодавства України* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, травень 1996 р.). Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 1996. 509 с.

173. У 2016 р. «гаряча лінія» працювала за фінансової підтримки Фонду народонаселення ООН, Міністерства закордонних справ Німеччини, Diakonie Katastrophenhilfe, Міністерства закордонних справ Норвегії, MOM, AVON, Bundesverein (OPEN), ICCO & KerkinActie, посольства Великої Британії в Україні, Stabilization Support Service. URL : <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/organizaciya-obyednanih-nacij>.

174. Харченко А. В. Конфликтные ситуации, возникающие в ходе допроса потерпевших, при расследовании преступлений, совершенных с применением взрывных устройств, и пути их преодоления. Конфликты и конфликтные ситуации на предварительном следствии / Под ред. А.П. Резвана. Волгоград, 2003. С. 119.

175. Хестер М., Яловська В. Рекомендації щодо організації роботи притулків для жертв насильства щодо жінок і жертв домашнього насильства. Проект Ради Європи «Боротьба з насильством щодо жінок та дітей в Україні». 2017. 40 с. URL : <https://rm.coe.int/guidelines-shelters/16808e52e7>.

176. Хлюпин Н. И. Планирование расследования преступлений. *Вопросы организации суда и осуществления правосудия в СССР*. Калининград, 1975. Вып. 4. С. 39–40.

177. Хорт І. А. Протидія домашньому насильству в Україні: законодавчі новації та дієві механізми правозастосування. *Новели законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству:*

матеріали міжнародного круглого столу (Київ, 27 вересня 2019 р.). Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2019. 184 с.

178. Хоффман Л., Лашо К. Учет возрастных особенностей детей при избрании тактики допроса. *Вопросы совершенствования следственной работы*. Вып. 1. Москва, 1970. С. 50.

179. Центров Е. Е. Криминалистическое учение о потерпевшем. Москва, 1988. 341 с.

180. Шестаков Д. А. Сімейна кримінологія : Кримінофамілістика. Харків, 1974. 263 с.

181. Шехавцов Р. Н. Характеристика элементов противодействия расследованию преступлений. *Конфликты и конфликтные ситуации на предварительном следствии* / Под ред. А.П. Резвана. Волгоград, 2003. С. 36–36.

182. Шурухнов Н. Г. Предмет, задачи, методы и система криминалистики. Криминалистика. Москва. 2003. 215 с.

183. Щерба С., Сарсенбаев Т. Экспертное исследование беспомощного состояния потерпевшего. *Российская юстиция*. 1996. № 9. С. 27–28.

184. Энциклопедия социальной работы : в 3 томах : пер. с англ. / [гл. науч. ред. Л.Э. Кунельский, М.С. Мацковский]. Москва : Центр общечеловеческих ценностей, 1993-1994. Т.2 : К – П : энциклопедия / [ред.-кол. : В.В. Негодин (отв. ред.) и др.]. 1994. XIV. 441 с.

185. Юрчишин В. М. Проблеми державного та приватного обвинувачення в судах України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Академія адвокатури України. Київ, 2004. 19 с.

186. Юрчишин В. М. Проблемы планирования и организации работы в досудебном производстве за новым УПК Украины. *Закон и жизнь*. Республика Молдова. 2013. № 4. С. 8–13.

187. Яблоков Н. П. Криминалистическая методика расследования. Москва : Юристъ, 1985. 781 с.

188. Янкщенко И.В. Уголовно-правовая характеристика насильственных действий сексуального характера. *Общество и право в новом тысячелетии* : В 2 т. М.-Тула, 2001. Т.2. С. 283.

189. Arlene S. Kanter. The Development of Disability Rights Under International Law: From Chariti to Human Rights. Designs and Patents Act 1988. URL : <http://www.interights.org>.

190. Case of A. v. Croatia (no. 55164/08), 14.10.2010. URL : <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=6&portal=hbkm&action=html&highlight=CROATIA%20|%208&sessionId=76942507&skin=hudoc-en> (дата звернення: 21.11.2019).

191. Case of A v. The United Kingdom (№100/1997/884/1096) 28.09.1998. URL : http://www.cirp.org/library/legal/ A_v_UK1998.

192. Case of Bevacqua and S. v. Bulgaria (№71127/01), 12.06.2008. URL : <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.aspitem=1&portal=>

hbkm&action=html&highlight=BEVACQUA&sessionid=65602943&skin=hudoc-e.

193. Case of Branko Tomasic and Others v. Croatia (№. 46598/06). 15.01.2009. URL : <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=76941668&skin=hudoc-en&action=request>.

194. Case of E.S. and Others v. Slovakia (no. 8227/04), 15.9.2009. URL : <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=E.S.%20%20Others%20%20SLOVAKIA&sessionid=76941794&skin=hudoc-en>.

195. Case of Hajduova v. Slovakia (no. 2660/03)13.11.2010. URL : <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=HAJDUOVA%20%20SLOVAKIA&sessionid=76942553&skin=hudoc-en>.

196. Ellenberger H. Relations psychologiques entre le crime et la victim – Jbid., 1954, №2.

197. Hentig H., von. Remarks on the Interrelation of Perpetrator and Victim – The journal of Criminal Law and Criminology, 1940. № 3. P. 303–304.

198. Keenan v. United Kingdom, № 27229/95, § 130, ECHR 2001 III. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{%22itemid%22:\[%22003-68383-68851%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{%22itemid%22:[%22003-68383-68851%22]}).

199. Kiflyuk R. Novella of the criminal procedure legislation of Ukraine in the context of prevention and combating domestic violence = Новели кримінального процесуального законодавства України в контексті запобігання та протидії домашньому насильству. *Danish Scientific Journal (DSJ)*. 2019. №30. Vol. 3. P. 44–46.

200. L.C.B. v. the United Kingdom. Рішення від 9 червня 1998 р. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/14/1997/798/1001>.

201. Osman v. The United Kingdom. Рішення від 28 жовтня 1998, Звіти 1998 VIII, р. 3159, § 115. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-58257%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-58257%22]}).

ДОДАТКИ

Додаток А

Зведені дані соціологічного опитування слідчих органів досудового розслідування територіальних органів Національної поліції України

У опитуванні взяли участь 135 слідчих органів досудового розслідування територіальних органів Національної поліції України у таких областях як Київська, Житомирська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області та м. Київ

1. Чи доводилося Вам розслідувати кримінальні правопорушення, пов'язані із насильством в сім'ї?

- а) так – 76 %;
- б) ні – 24 %.

2. При розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із насильством в сім'ї Ви мали складності через:

- а) відсутність науково-обґрунтованих методик розслідування – 23 %;
- б) відсутність особистого досвіду розслідування – 46,5 %;
- в) специфіку методів роботи з потерпілими від насильством в сім'ї – 71,5 %.

3. Що зазвичай є підставою для висунення версії про вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного із насильством в сім'ї?

- а) результати огляду місця події – 17 %;
- б) показання потерпілого – 52 %;
- в) показання свідків, в тому числі очевидців – 31 %.

4. Чи були у Вашій практиці випадки:

- самообмов жінками:

- а) так – 15 %;
- б) ні – 85 %;

- обмов жінок іншими особами:

- а) так – 77 %;
- б) ні – 23 %;

- обмов жінками своїх кривдників:

- а) так – 14 %;
- б) ні – 86 %;

- відмов жінок від своїх показань:

- а) так – 67 %;
- б) ні – 33 %.

5. Як потерпілі жіночої статі оцінюють свої стосунки з чоловіком?

- а) хороші, рівні стосунки – 19 %;
- б) хороші, але бувають сварки – 49 %;
- в) живуть, як незнайомці – 6 %;
- г) погані стосунки, постійні скандали – 11 %;
- д) важко відповісти – 15 %.

6. Чи були складності при встановленні психологічного контакту з потерпілою особою?

- а) так – 57 %;
- б) ні – 43 %.

7. Які способи встановлення психологічного контакту Вами використовувалися?

- а) був уважним слухачем – 18 %;
- б) задавав прямі питання у м'якій формі – 20 %;
- в) слухав, не висуваючи суджень – 19 %;
- г) не використовував шаблонних фраз, не критикував, не читав лекцій, моралей – 14 %;
- д) давав можливість виговоритися – 29 %.

8. Які тактичні прийоми використовувалися Вами при допиті потерпілих від насильства в сім'ї?

- а) пояснював потерпілій особі, що насильство в сім'ї – кримінальне правопорушення, що має наслідком відповідальність винної особи – 55 %;
- б) Роз'яснював потерпілій особі, що не зважаючи на обіцянки кривдника виправитися, насильство буде повторюватися і, скоріше всього, в більш жорсткій формі – 24 %;
- в) Якомога більш повно інформував потерпілого про місцеві служби соціальної допомоги – 6 %;
- г) давав зрозуміти потерпілій особі, що я на його боці і, що вона не винна у події, яка відбулася – 15 %.

9. Особливості поведінки потерпілого від насильства в сім'ї:

- а) легко іде на контакт зі слідчим – 8 %;
- б) іде на контакт, але різко змінює позицію – 51 %;
- в) «Закривається» в собі – 36 %;
- г) Готовий до спілкування, але не до давання показань – 5 %.

10. Як потерпілі оцінюють своє сімейне життя?

- а) вважають, що сімейне життя склалося вдало – 16 %;
- б) оцінюють його, як нормальне, живуть, як усі – 43 %;
- в) вважають його невдалим, живуть заради дітей – 36 %;
- г) живуть, так як залежать матеріально – 5 %.

11. Чи бували випадки у практиці, що підозрюваний ображав дітей і потерпілій особі доводилося за них заступатися?

- а) іноді бувають – 37 %;
- б) часто бувають – 5 %;
- в) ніколи не бували – 58 %.

12. Чи взаємодієте Ви з державними органами та громадськими організаціями при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із насильством в сім'ї?

- а) так – 6 %;
- б) ні – 94 %.

Зведені дані вивчення 115 кримінальних проваджень за період з 2016 по 2019 рр.

Перевищення 100 % свідчить про взаємну залежність перерахованих ознак

Питання дослідження	Результат
Характеристика потерпілого	
Жінки	56,7 %
<i>Від 10 до 18 років</i>	7,7 %
<i>Від 25 до 50 років</i>	69,2 %
<i>Від 50 років</i>	23,1 %
Чоловіки	43,3 %
<i>Від 10 до 18 років</i>	5,3 %
<i>Від 25 до 50 років</i>	74,7 %
<i>Від 50 років</i>	20 %
Соціальний статус	
<i>Школяр</i>	3,3 %
<i>Безробітний</i>	18 %
<i>Домогосподарка</i>	13,3 %
<i>Працюючий</i>	48,3 %
<i>Пенсіонер</i>	17,1 %
Наявність захворювань	
<i>Немає</i>	29 %
<i>Алкогольна або наркотична залежність</i>	67,7 %
<i>Інвалідність</i>	3,3 %
2. Місце вчинення кримінального правопорушення	
<i>Місце проживання потерпілої особи</i>	17,7 %
<i>Місце проживання підозрюваного</i>	13,3 %
<i>Місце спільного проживання</i>	63,3 %
<i>На вулиці</i>	5,7 %
3. Час вчинення кримінального правопорушення	
<i>З 6 до 12 годин</i>	20 %
<i>З 12 до 18 годин</i>	23,3 %
<i>З 18 до 22 годин</i>	33,3 %
<i>З 22 до 6 годин</i>	23,4 %

4. Характеристика підозрюваного (обвинуваченого)	
Жінки	23,3 %
<i>Від 18 до 25 років</i>	13,3 %
<i>Від 25 до 50 років</i>	86,7 %
Чоловіки	76,7 %
<i>Від 10 до 18 років</i>	7,7 %
<i>Від 18 до 25 років</i>	17,4 %
<i>Від 25 до 50 років</i>	61,9 %
<i>Від 50 років</i>	13 %
Соціальний стан	
<i>Безробітний</i>	47,7 %
<i>Домогосподарка</i>	13,3 %
<i>Працюючий</i>	37,7 %
<i>Пенсіонер</i>	1,3 %
Наявність захворювань	
<i>Немає</i>	47,7 %
<i>Алкогольна залежність</i>	47,7 %
<i>Наркотична залежність</i>	3,3 %
<i>ВІЛ-інфікований</i>	1,3 %
5. Стосунки з потерпілим	
<i>Подружжя</i>	30 %
<i>Співмешканці</i>	10 %
<i>Батько (мати)</i>	23,3 %
<i>Діти</i>	9 %
<i>Інше (брат, сестра, племінники тощо)</i>	27,7 %
6. Спосіб вчинення кримінального правопорушення	
<i>Моральне насильство</i>	16,7 %
<i>Фізичне насильство</i>	83,3 %
За періодичністю скоєння	
<i>Одиничний акт</i>	67,7 %
<i>Систематичне насильство</i>	32,3 %
Застосування знарядь вчинення	
<i>Побутові предмети</i>	13,3 %
<i>Зброя (ножі, ножиці тощо)</i>	47,7 %
<i>Інші (удари руками, ногами тощо)</i>	39 %

7. Тяжкість нанесеної шкоди	
<i>Смерть</i>	38 %
<i>Тяжка шкода здоров'ю</i>	37,7 %
<i>Ушкодження середньої тяжкості</i>	13,3 %
<i>Легкі ушкодження</i>	7,7 %
<i>Розчленування трупа</i>	3,3 %
8. Ситуація, що склалася в результаті	
<i>Обвинувачений повністю визнав свою вину</i>	60 %
<i>Обвинувачений частково визнав свою вину</i>	20 %
<i>Обвинувачений не визнав своєї вини</i>	20 %
<i>Зміна показань потерпілим</i>	30 %
<i>Потерпілий не міняв своїх показань</i>	70 %
Слідчі (розшукові) дії та оперативні заходи	
<i>Слідчий експеримент</i>	20 %
<i>Огляд місця події</i>	93,3 %
<i>Огляд трупа</i>	23,3 %
<i>Огляд речових доказів</i>	20 %
<i>Одночасний допит декількох осіб</i>	3,3 %
<i>Допит потерпілого</i>	93,3 %
<i>Допит свідків</i>	93,3 %
<i>Допит підозрюваного (обвинуваченого)</i>	93,3 %
Експертизи	
<i>Судово-медична</i>	90 %
<i>Судово-біологічна</i>	17,7 %
<i>Медико-криміналістична</i>	20 %
<i>Криміналістична</i>	7,7 %
<i>Судово-психіатрична</i>	33,3 %
<i>Судово-психологічна</i>	13,3 %
<i>Психолого-психіатрична (комплексна)</i>	17,7 %
<i>Судово-почеркознавча</i>	3,3 %
<i>Експертиза холодної зброї</i>	3,3 %
<i>Судово-наркологічна</i>	3,3 %
<i>Трасологічна</i>	3,3 %
<i>Експертиза речових доказів</i>	10 %

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
Розділ 1. ПОНЯТТЯ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НАСИЛЬСТВОМ В СІМ'Ї	5
§ 1.1. Історичні аспекти становлення насильства в сім'ї та стан дослідження проблеми на сучасному етапі	5
§ 1.2. Поняття та види домашнього насильства	18
§ 1.3. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень, пов'язаних із насильством в сім'ї	34
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ТА СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НАСИЛЬСТВОМ В СІМ'Ї	52
§ 2.1 Слідчі ситуації та алгоритм дій слідчого на першочерговому та наступному етапі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із насильством в сім'ї	52
§ 2.2. Проведення слідчих (розшукових) дій та використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із насильством в сім'ї	68
§ 2.3. Судовий розгляд справ, пов'язаних із насильством в сім'ї	86
РОЗДІЛ 3. ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ В СІМ'Ї ТА ФОРМИ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ УКРАЇНИ	103
§ 3.1. Механізми правозастосування щодо протидії насильству в сім'ї в Україні	103
§ 3.2. Європейські стандарти у сфері протидії насильству в сім'ї	112
§ 3.3. Практика Європейського суду з прав людини у справах, пов'язаних із насильством в сім'ї	120
ВИСНОВКИ	135
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	138
ДОДАТКИ	152

Наукове видання

**Юрчишин Василь Миколайович
Кифлюк Роман Володимирович**

**ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ТА СУДОВОГО
РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ,
ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НАСИЛЬСТВОМ В СІМ'Ї**

МОНОГРАФІЯ

Підписано до друку 15.01.2021. Папір офсетний. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 9,3. Вид. № 20-27. Зам. № 30. Тираж 100 прим.
Видавець та виготівник: ПВКФ «Технодрук»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №1841 від 10.06.2004 р.
58000, м. Чернівці, вул. І. Франка, 20, оф.18, тел. (0372) 55-05-85